SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor dr. Ladislav Dvonč, CSc.

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, CSc., dr. L. Dvonč, CSc., J. Holý, dr. G. Horák, CSc., dr. J. Horecký, DrSc., prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, CSc., doc. dr. P. Ondrus, CSc., univ. prof. dr. E. Pauliny, DrSc., dr. Š. Peciar, CSc., doc. dr. J. Ružička, DrSc., dr. M. Šalingová, CSc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27.

OBSAH

Liška J., O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti . . . 193
Horecký J., Názvy a značky mier 210
Dvonč L., K názvom štátov typu *štát Texas* 215

Diskusie

Dvonč L., O písaní názvov ministerstiev 219
Mlacek J., Na okraj našej interpunkcie 225
Keder A., Ako prepisovať ruské slová s *ks* do latinky 227
Macháčková E., Klasifikace složeného souvětí ve slovenštině 229
Kočiš F., Triedenie a kritériá triedenia 232
Chovan J., K problematike doplnkovej vety 236

Zprávy a posudky

Sborník prací filosofické fakulty brněnské university XII, A 11. J. Ružička 241
Výbery zo starej českej literatúry. M. Majtánová 243
J. Nečas — M. Kopecký, Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů. I. Ripka 244
S. Urbańczyk, Zarys dialektologii polskiej. E. Tvrdoň 246

Rozličnosti

Mená mesiacov z obdobia Francúzskej revolúcie. L. Dvonč 249
Girondini — girondisti. L. Dvonč 249
Medicejský — mediciovský. L. Dvonč 250
Synagóga a či *synagoga?* A. Keder 251
O mene obyvateľa Malty. L. Dvonč. 252

Odpovede na listy

O jeden a pol minúty. G. Horák 253
Maškarný ples nebol nanič. G. Horák 254
Keňa — Kenya. J. Kačala 254
Volať (sa) a *nazývať (sa).* G. Horák 256

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 29 1964 ČÍSLO 4

O NIEKTORÝCH PROBLÉMOCH SLOVENSKEJ SPISOVNEJ VÝSLOVNOSTI

Jozef Liška

Spisovná slovenčina v nových spoločenských pomeroch si priam vyžaduje ustálenosť, určenie normy a jej kodifikáciu. Po určení gramatickej, slovníkovej a pravopisnej normy ďalšou naliehavou úlohou slovenských jazykovedcov bude určenie normy výslovnosti spisovného jazyka (uzákonenie ortoepickej normy).

Zvukovej stránke slovenského jazyka sa doteraz nevenovala v teoretickej jazykovede náležitá pozornosť. Nemali sme dostatočný počet foneticky školených jazykovedcov a pokiaľ boli, pracovali na iných úlohách alebo aj v iných odboroch.

V poslednom desaťročí viac než v jazykovede sa starostlivosť o správnu slovenskú výslovnosť rozvíjala na Slovensku v rámci logopédie.[1] Cieľom slovenskej logopédie nebola totiž len náprava chybnej reči. Išlo jej aj o dosiahnutie správnej výslovnosti, teda o cieľ, ktorý má ortoepia. Postupovalo sa tu jednak nápravou chybnej výslovnosti u detí, ktoré ňou už boli postihnuté, jednak výchovou správnej reči v rodine aj v škole. Pre rodičov sa robili osvetové prednášky, kým učitelia sa priamo logopedicky školili. Logopedickým školením prešli všetky učiteľky materských škôl, ktoré absolvovali pedagogickú školu po roku 1954. Vo Východoslovenskom kraji začali sa v posledných rokoch robiť aj logopedické kurzy pre učiteľov elementaristov (čo učia v prvých triedach ZDŠ). To sa robilo v rámci školstva. Ale okrem toho sa robili základné logopedické školenia pre učiteľov, ktorí potom ako logopedickí asistenti pracovali popri svojom učiteľskom zamestnaní v logopedických poradniach pri ústavoch národného zdravia v rámci zdravotníctva.

V náplni logopedických školení bola vo veľkej miere zastúpená fonetika spisovnej slovenčiny a oboznámenie sa s problémami normy spisovnej vý-

[1] V rámci tohto mladého odboru sa publikovali aj niektoré fonetické práce: J. Liška, *Rotacizmus (Foneticko-logopedická štúdia o chybnej výslovnosti hlásky r a o jej náprave)*, Vlastivedný sborník I, Košice 1956, 304—346. J. Liška, *Slovenská mäkká spoluhláska ľ*, sborník Československá logopedie, Praha 1954, 114—126. J. Liška, *Sigmatizmus nasalis functionalis*, Československá otolaryngologie VII, 1957, 296—301.

slovnosti. Absolventi logopedických školení uvádzali potom svoje teoretické poznatky do praxe v škole aj v poradniach. Právom sa hovorí, že logopédia je v praxi aplikovaná fonetika. Logopedickými školeniami prešli tisícky slovenských učiteľov. A tak môžeme vďačiť práve logopédii, že v logopedických kurzoch sa fonetika prednášala a popularizovala medzi masami slovenských pedagógov, ktorí v prvom rade majú podiel na šírení správnej výslovnosti na slovenských školách najmä v posledných rokoch. Obdobie r. 1951—1963 znamená teda začiatok riadeného uvádzania spisovnej výslovnosti do školskej praxe počnúc už od materských škôl. A napokon iste nemalý význam mali aj logopedické inštruktáže o výchove správnej reči pre detské sestry v jasliach a detských domovoch, ktoré sa stali v posledných rokoch celkom pravidelnými a systematickými. Zlepšená starostlivosť o jazykovú kultúru sa prejavila v zmenšenom výskyte chybnej reči, čo sme už pozorovali pri svojich výskumoch reči na materských školách, a to vo väčšej miere na vidieku ako v mestách.

Môžeme smelo povedať, že logopédia na Slovensku nielen prakticky, ale aj v teórii zasiahla do života slovenskej ortoepie. Na druhej strane treba poznamenať, že to bola fonetika, ktorá pomohla mladému odboru logopédii k jej veľkým úspechom.

Tieto fakty o logopédii, o jej podiele na šírení správnej výslovnosti a o jej zásluhách v uvádzaní ortoepickej normy do života neboli všeobecne známe medzi slovenskými jazykovedcami. Preto treba, aby sme ich spomenuli pri stručnom prehľade histórie slovenskej ortoepie, ktorý predchádza vlastné úvahy o jej problémoch.

Ortoepia ako náuka patrí do jazykovedy a len tu sa môžu riešiť jej problémy v plnej miere. *Pravidla spisovné české výslovnosti*[2] definujú ortoepiu ako súhrn všeobecne platných zákonov výslovnosti spisovného jazyka. To platí aj o slovenskej ortoepii.

Ako sme už spomenuli, takýto súhrn všeobecne platných zákonov výslovnosti pre spisovnú slovenčinu doteraz nemáme. Avšak máme už dosť poučiek o správnej výslovnosti, roztratených po gramatikách a časopisoch, ba aj zhrnutých v samostatných štúdiách.

Zo starších jazykovedcov ortoepické poučky najsústavnejšie spracoval S. Czambel vo svojej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej*.[3] Czambel v nej uvádza a vysvetľuje výslovnosť niektorých hlások a spoluhláskových skupín (niekedy však nevhodne[4]) a upozorňuje na nesprávne prenášanie nárečovej a cudzojazyč-

[2] B. Hála, *Pravidla spisovné české výslovnosti I, Výslovnost slov českých*, 2. vyd. (zpracováno na základě jednání ortoepické komise Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd), Praha 1963. 1. vyd. vyšlo r. 1955.

[3] V 3. vydaní, Turč. Sv. Martin 1919.

[4] Napríklad na str. 2 hovorí: „Hláska *ä* sa vyslovuje ako *ea*, to jest *e* + *a* jedným dúškom rýchlo a odseknuto vyslovené, pričom hlásku *e* menej počuť než *a*." Alebo na

nej výslovnosti do spisovnej reči. S. Czambel sledoval predovšetkým úzus „obecnej mluvy", ktorý chcel normovať ako spisovnú výslovnosť. Preto sa uňho nevyskytuje toľko variantov výslovnosti, najmä v spoluhláskových skupinách. Napríklad aj v prípadoch ako *haličský, odseknúť, dvadsať, kratší* uvádza len jednu výslovnosť: *halický, oceknúť, dvacať, kračí* a pod.[5] Bolo to možné i preto, že sa u Czambla ešte neuplatňoval vplyv pravopisu na výslovnosť, ani snaha po presnejšom označovaní hraníc jednotlivých častí slov a tvarov do takej miery, ako sa to prejavilo u neskorších slovenských jazykovedcov.

Od tridsiatych rokov potom v každom desaťročí sa zjavila v našej odbornej literatúre nejaká ortoepická práca.

Veľkú zásluhu o nastolenie vlastnej ortoepickej problematiky v tridsiatych rokoch má predovšetkým Ľ. Novák svojou štúdiou *K základom slovenskej ortoepie.*[6]

Ľ. Novák usudzuje, že sa Czambel nesprávne odvolával na „obecnú mluvu", pretože ona nemôže byť pre nás smerodajná. Na str. 19 hovorí: „Tam, kde je etymológia (pôvod slova a jeho zloženie) jasná, v záujme jasnosti reči a literárnej výslovnosti prejavuje sa tendencia, opretá grafikou, presnejšie naznačovať hranice jednotlivých morfém (časti slov a tvarov) i z hľadiska zvukového. Preto treba, kde je len možné, odporúčať výslovnosť *-šs, -čs-* (*prašskí, holičskí*). To platí o reči literárnej vo všetkých, mohli by sme povedať, vyšších funkciách, kým v konverzačnej reči, ktorá sa postupne tvorí, môže sa pripúšťať i výslovnosť zjednodušená." Ľ. Novák „konverzačnou rečou" zrejme myslel rodiacu sa hovorovú slovenčinu.

H. Bartek,[7] ktorý r. 1944 vydal knihu *Správna výslovnosť slovenská* (aj s výslovnostným slovníkom),[8] vyčíta Ľ. Novákovi, že v prípade jazykovej kultúry je skôr priateľom voľnosti, keď ide o normovanie spisovného jazyka. Bartek ďalej na str. 18 hovorí: „Zbytočné dvojakosti ostávajú dvojakosťami aj vtedy, keby sa dali nejako odôvodniť. V takýchto prípadoch funkcionálne hodnotenie príslušných zjavov musí rozhodovať, ináč by sme sa nedostali z rozličných zmätkov." H. Bartek pripomína, že treba chytro a spoľahlivo zasiahnuť do ustaľovacieho procesu v spisovnom jazyku a treba do dôsledkov a čím skôr uplatniť moderné metódy jazykového výskumu.

Bartek má pravdu v tom, že i pri vypracovaní ortoepickej normy treba uplatniť moderné metódy jazykového výskumu a dbať na zásadu funkčnosti. Súhlasíme dnes aj s ďalším jeho výrokom (citujeme ho doslova), „že predtým než sa rozhodneme odstrániť z terajšej [rozumej vtedajšej] výslovnosti všetky nedôslednosti, ktoré naštrbujú ustálenosť spisovnej ortoepie, musíme mať naporúdzi spoľahlivé zásady, vhodné výslovnostné princípy, ktorých použitie zaistí správnosť kodifikovaných výslovnostných pravidiel."

Ale aké moderné metódy jazykového výskumu, akú zásadu funkčnosti uplatňuje v ortoepii H. Bartek?

Bartek tu vychádza z puristických a protičeských snáh a tejto „funkcii"

---

str. 3: „Krátke *e* vždy sa pokladá v slovenskom pravopise za mäkkú hlásku, a preto sa pred ňou spoluhlásky *ď, ť, ň, ľ* nikdy mäkčeňom neobmäkčujú."

[5] *Rukoväť*, 6.

[6] SR III, 1934, 42—68 (odtlačok 1—26).

[7] Autor viacerých článkov a statí o slovenskej ortoepii, najmä v časopise Naše divadlo. Pozri literatúru v jeho spomínanej práci.

[8] Bratislava — Turč. Sv. Martin 1944.

podrobuje svoj jazykový výskum. Z jazykovedy vybočuje dlhá stať B a r t k o v e j práce *Ľubozvučnosť slovenčiny* (157–212). Bartek v nej rozoberá jeden jav po druhom a dokazuje, že slovenčina je ľubozvučnejšia ako čeština. Napríklad na str. 187–188 Bartek píše: „Pri skúmaní ľubozvučnosti niektorého jazyka zisťuje sa, či má mnoho ťažko vysloviteľných spoluhláskových skupín alebo nie. Čím menej ťažko vysloviteľných spoluhláskových skupín, tým je jazyk ľubozvučnejší. Proti českému *kopr, vítr, kmotr, mysl* ... je v slovenčine *kôpor, vietor, kmotor, myseľ* ... Tým sa len potvrdí oprávnenosť našej mienky, že slovenčina má menej ťažko vysloviteľných spoluhláskových skupín než čeština, a preto je ľubozvučnejšia." Ale na str. 209 hovorí: „Slovenčina si zachovala samohláskové krátke *l* aj v tých prípadoch, kde čeština samohláskové *l* odstránila, napr. slk. *slnce, žltý, žlč, čln, chlp, dlh, tlkot, klzký* a pod., česky: *slunce, žlutý, žluč, člun, chlup, dluh, tlukot, kluzký* a pod." a dodáva: „že zo stanoviska ľubozvučnosti je toto nesporná výhoda, netreba vari dokazovať." Na str. 186–187 Bartek píše, že spoluhláskový systém slovenčiny je bohatší a ľubozvučnejší než český, lebo má osobitné spoluhlásky *dz* (= foneticky ʒ), *dž* (= foneticky ʤ) a *ľ*. „Je síce pravda," pokračuje Bartek, „že čeština má osobitnú spoluhlásku *ř*, ktorej v slovenčine niet. No české *ř* všeobecne sa pokladá za hlásku ťažko vysloviteľnú a cudzinci ju pokladajú za neestetickú ... spoluhlásku *ř* nemožno pokladať z estetickej stránky za výhodu." A v týchto príkladoch pokračuje ďalej.[9] Odmietavé stanovisko k týmto výkladom zaujali už J. S t a n i s l a v[10] a Š. P e c i a r.[11]

H. Bartek sa vo svojej práci pokúša stanoviť zásady správnej výslovnosti a venuje pozornosť otázke, akú výslovnosť uzákoniť. Podľa Bartka (23) náuka o správnej výslovnosti musí si vziať za základ pri určovaní výslovnostných pravidiel „divadelnú reč slovenskú, výslovnosť vzdelaných vrstiev a stredoslovenských nárečí". Bartek na str. 24 pokračuje: „Podľa našej mienky úplne by stačilo opísať a zjednotiť i v najmenších podrobnostiach výslovnosť činohry ND a vyhlásiť ju za vzornú ... Dnes — ak nehľadíme na drobnosti — činohra slovenského Národného divadla vo svojich vrcholných prejavoch predstavuje naozaj vzornú spisovnú výslovnosť, takže stačilo by použiť ju za základ náuky o slovenskej ortoepii."

Otázku, ktorá výslovnosť je správna a čo vziať za základ spisovnej výslovnosti, kladie si aj J. S t a n i s l a v vo svojej knihe *Slovenská výslovnosť*.[12]

Po Bartkovi aj Stanislav zastáva názor, že scénická výslovnosť by mala byť vzorom pre slovenskú výslovnosť ortoepickú. Stanislav na str. 101 píše: „Divadlo sa stáva školou všeobecne prijatej, správnej výslovnosti pre všetkých." Na str. 48 Stanislav hovorí: „Slovenská scénická výslovnosť sa zakladá na vzornej výslovnosti slovenskej inteligencie staršej generácie, zoskupenej najmä v Turč. Sv. Martine okolo Národných novín a Slovenských pohľadov. Vzorom boli čelní predstavitelia slovenskej literatúry, umenia a vedy, z ktorých niektorí stáli pri

---

[9] H. Bartek sa ďalej usiluje dokázať, že slovenčina je ľubozvučnejšia ako čeština napríklad preto, lebo má väčší počet znelých spoluhlások (183), lebo má nepomerne viac zdvojených spoluhlások (193), lebo má viac mäkkých spoluhlások (183) atď.

[10] J. S t a n i s l a v, *Slovenská výslovnosť*, Martin 1953, 85.

[11] Š. P e c i a r, *Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti*, Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1953, 14.

[12] J. S t a n i s l a v, *Slovenská výslovnosť — Príručka pre umelcov a iných verejných pracovníkov*, Martin 1953.

kolíske Národného divadla v Bratislave a predovšetkým jeho činohry. Toto východisko bolo metodicky správne."

Pre riešenie otázok slovenskej ortoepie budú mať iste veľký význam i výsledky fonologického výskumu slovenského jazyka, najmä Š. Peciara[13] a E. Paulinyho.

Najsústavnejší fonologický opis súčasnej spisovnej slovenčiny predstavuje práca E. Paulinyho *Fonológia spisovnej slovenčiny.*[14]

Základné poučky o slovenskej spisovnej výslovnosti obsahujú *Pravidlá slovenského pravopisu,* ako i mnohé učebnice a gramatiky slovenského jazyka, najmä *Slovenská gramatika* Paulinyho – Ružičku – Štolca.[15] Avšak v gramatikách sú niektoré poučky nepresné i nesprávne.[16]

Otázkou slovenskej výslovnosti okrem jazykovedcov sa zaoberali aj niektorí spisovatelia, divadelní a iní kultúrni pracovníci, napr. Š. Krčméry, M. Rázusová-Martáková, F. Hoffmann, J. Borodáč, Š. Hoza, A. Chmelko, A. Pranda, V. Záborský (ktorý napísal aj učebnicu javiskovej reči pre poslucháčov divadelníctva[17]) a iní.

Vcelku nemôžeme povedať, že by sa otázkam slovenskej ortoepie nebola venovala pozornosť. Nedostatok však bol v tom, že sa jej nevenovala pravidelná, sústavná starostlivosť, systematický výskum. A tak dnes nemáme urobenú ani základnú prácu pre slovenskú ortoepiu — presne zistený úzus slovenskej spisovnej výslovnosti.

V menších prácach ortoepické poučky sú kusé, neúplné, kým väčšie práce, napríklad Bartkova a Stanislavova, zameriavajú sa jednostranne a sú príliš subjektívneho charakteru a vonkoncom nemajú povahu normatívnej príručky.[18]

Preto jedinú akúsi oficiálnu kodifikáciu slovenskej spisovnej výslovnosti predstavujú poučky *Pravidiel slovenského pravopisu,* najmä vydanie z r. 1953 a novšie.

Je nesporné, že ortoepické poučky v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 (resp. v 2. vyd. z r. 1957 a v novších vydaniach) sú doteraz podané najsystematickejšie a najpodrobnejšie. Aj keď niektoré z nich nevystihujú vždy skutočnú spisovnú výslovnosť, treba ich považovať za nateraz platnú kodifikáciu, kým sa nevypracujú *Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti.*

Bádanie v oblasti slovenskej ortoepie sa doteraz vyvíjalo dosť živelne a neboli preň dostatočné predpoklady ani v posledných rokoch. Hovorí o tom aj Š. Peciar vo svojom článku *Výskum a normovanie slovenského pravopisu a výslovnosti po r. 1945* (pozri pozn. 13) a rozoberá tu dôvody.

---

[13] Pozri jeho prehľad *Výskum a normovanie slovenského pravopisu a výslovnosti po r. 1945,* SR 25, 1960, 205–213. Pozri i literatúru u J. Stanislava *Slovenská výslovnosť* (292–295). Staršia literatúra je uvedená u E. Nováka *K základom slovenskej ortoepie* a najnovšia v Dvončovej bibliografii slovenskej jazykovedy.

[14] Bratislava 1961 (má 123 strán).

[15] 3. vyd., Martin 1963.

[16] Niektoré poučky sa tradujú od Czambla cez Damborského až po najnovšie gramatiky.

[17] V. Záborský, *Javisková reč,* Martin 1952 (typ. rozmnožené).

[18] Porov. s podobným hodnotením E. Jónu. *Slovenčina v rokoch 1945–1960,* SR 25, 1960, 131 a Š. Peciara, tamže, 210.

Dnes tieto predpoklady sú predsa už lepšie. Roku 1958 bol založený fonetický kabinet na FFUK v Bratislave a koncom r. 1963 aj fonetické pracovisko pri ÚSJ SAV. Fonetika sa prednáša aj na FF UPJŠ v Prešove, ako aj na pedagogických inštitútoch.

Uzákonenie slovenskej spisovnej výslovnosti a vydanie osobitnej príručky o ortoepickej norme si vyžadujú nielen potreby vyvinutého spisovného jazyka, ale i praktické potreby nášho súčasného života. Hovorené slovo v spisovnej podobe nie je dnes výsadou už len slovenských jazykovedcov, učiteľov, divadelných a kultúrnych pracovníkov, ale stáva sa každodennou potrebou čoraz širšieho počtu občanov. Škola (aj večerná škola a štúdium na diaľku), desaťminútovky, porady, verejné prejavy, diskusie, vybavovanie úradných aj súkromných povinností v úradoch a podnikoch, divadlo, film, rozhlas (a to nielen štátny, ale aj miestny a podnikový v úradoch a továrňach), televízia dotýkajú sa dnes viac alebo menej každého občana prostredníctvom živého slova v spisovnej podobe.

Požiadavka normatívnej príručky slovenskej spisovnej výslovnosti je dnes naliehavá a s prácou na nej by sa malo začať hneď.

Je isté, že to bude práca náročná i zodpovedná a musí sa na nej zúčastniť celý kolektív slovenských jazykovedcov, predovšetkým foneticky školených.

Nepredpokladáme, že práca na vypracovaní normatívnej príručky slovenskej ortoepie bude ľahká, hladká a bez problémov. Problémy sa iste objavia hneď na začiatku. Najprv bude treba vypracovať zásady, podľa ktorých sa bude postupovať pri tejto práci.

Ťažko predpokladať, že by všetci členovia kolektívu, ktorému bude zverená úloha, mali jednotný náhľad čo i len na základné princípy slovenskej ortoepie. Aj keď sa má práca zakladať na výskume súčasného stavu výslovnosti, iste jednotliví členovia kolektívu môžu byť ovplyvnení subjektívnymi predstavami alebo osobnými zvyklosťami. Zložité problémy bude treba riešiť vedeckými diskusiami.

Predkladáme tu niekoľko problémov, ktoré predovšetkým majú za cieľ vzbudiť záujem o otázky slovenskej ortoepie a rozprúdiť diskusiu o ich riešení medzi jazykovedcami a umelcami slova, prípadne aj v širšej verejnosti. Náš príspevok si v nijakom prípade nedáva za úlohu predložiť autorove definitívne návrhy a vyčerpať všetky problémy slovenskej ortoepie.

Čo vziať za základ slovenskej spisovnej výslovnosti?

Ako sme už spomenuli, H. Bartek i J. Stanislav zastávajú názor, že vzorom pre ortoepickú výslovnosť by mala byť scénická (divadelná) výslovnosť, presnejšie povedané výslovnosť činohry Slovenského národného divadla v Bratislave.

J. Stanislav (c. d., 48–51) pri určovaní zásad správnej javiskovej výslovnosti vychádza z práce nemeckého profesora Th. Siebsa, z popudu ktorého sa vypra-

covala nemecká javisková norma (jej vypracovanie trvalo 24 rokov). Jej platnosť sa potom preniesla aj na školy.[19]

Ďalej sa Stanislav opieral o tézy, podľa ktorých postupovali Poliaci pri riešení otázok javiskovej reči. Aj v Poľsku začali s ortoepickou prácou pracovníci divadla. Tí potom s jazykovedcami vypracovali ortoepické pravidlá poľštiny a vydali „normu wymowy" pre divadlá a dramatické školy, ktoré znovu upravili r. 1930 ako *Prawidla poprawnej wymowy polskiej.* Ale vydanie z r. 1947, ktoré obsahuje aj slovník, hovorí už o dvojakej norme: školskej (wymowa szkolna) a divadelnej (wymowa sceniczna).[20]

B. Hála, ktorý pripravil na konečnú redakciu *Pravidla spisovné české výslovnosti,* považuje tento krok k dvojakej norme v poľštine za správny (c. d., 93). Hála ďalej uvádza, že podobný postup ako v Nemecku a Poľsku mal v Čechách na mysli A. Frinta.[21] B. Hála ďalej konštatuje, že česká ortoepická komisia nepracovala podľa nijakého cudzieho vzoru, ale celkom samostatne a vlastne opačným smerom, než sa postupovalo v Nemecku a Poľsku.

Pre úplnosť treba dodať, že J. Stanislav sa opiera aj o práce o ruskej scénickej reči, najmä I. J. Blinova, V. Filipova, G. Vinokura,[22] i keď títo autori zastávajú názor o dvoch normách. Stanislav sa nazdáva, že je to správne, ale čaká na slovo slovenského divadelníka.

Mala by budúca ortoepická komisia pri vypracúvaní zásad a potom i normy slovenskej spisovnej výslovnosti prijať zásadu H. Bartka a J. Stanislava, aby sa za základ vzala výslovnosť činohry Slovenského národného divadla v Bratislave?

Domnievam sa, že nie. Od čias publikovania Stanislavovej práce uplynulo desať rokov a od Bartkovej dvadsať rokov. Vývoj slovenského jazyka za tento čas pokročil. Ak sa spomenutá zásada neujala, malo to iste vážne príčiny v jazyku i vo vývoji našej spoločnosti.

Ceníme si prácu zosnulého národného umelca J. Borodáča a jeho zásluhy o ustálenie slovenskej scénickej výslovnosti. Mali by sme presnejšie povedať scénickej výslovnosti činohry SND v Bratislave, lebo v tom čase fungovalo v skutočnosti len jedno profesionálne divadlo na Slovensku. Ale už r. 1953 je situácia iná. Už vtedy J. Stanislav konštatuje (56—57): „Dnešná scénická výslovnosť bratislavskej činohry nie je, pravdaže, presne taká, ako sme ju poznali za Borodáčovej éry. Aj scénická výslovnosť sa vyvíja a mení, predovšetkým v technike scénických slov. Tu nastávajú zmeny najmä pri výmene generácií. Nová generácia hercov donáša nové hľadiská do tohto odboru. Obyčajne vzniká odpor proti niektorým spôsobom výslovnosti staršej generácie."

[19] *Deutsche Bühnenaussprache (Hochsprache),* 15. vyd. 1930.

[20] Podrobnejšie o príprave ortoepických prác v Poľsku píše J. Stanislav (49—56) a B. Hála, *Výslovnost spisovné češtiny,* 72.

[21] *O správné výslovnosti spisovné češtiny a slovenštiny,* Sborník přednášek proslovených na prvém sjezdu čsl. profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.—7. dubna 1929, Praha 1929, 144.

[22] Príslušná literatúra je uvedená u Stanislava.

Súhlasíme s týmto pozorovaním J. Stanislava. Scénická výslovnosť na Slovensku je dnes iná ako pred tridsiatimi rokmi, lebo i v divadle nastúpili už mladšie generácie. Dnes existuje nie jeden, ale takmer desať veľkých profesionálnych činoherných súborov na Slovensku. Ďalej nie sú tu len problémy generačné, ale aj krajové.

Ak sledujeme výslovnosť slovenských činoherných telies, sotva môžeme hovoriť o jednotnej slovenskej scénickej výslovnosti. Ba nemôžeme hovoriť už ani o jednotnej norme činohry SND v Bratislave. A teda neplatí už to, čo napísal J. Stanislav záverom k svojej úvahe na str. 101: „Ale môžeme byť istí, že divadlo je bližšie k výslovnostnej jednote ako hocaká iná oblasť našej skutočnosti, najmä ak máme na zreteli skúsenosť lepších a najpopulárnejších činiteľov scény, to jest výslovnosť autoritatívnu pre široké vrstvy. Práve autorite, ktorá sa ľahko stáva vzorom na napodobňovanie, patrí v tejto oblasti r o z h o d u j ú c a ú l o h a (podč. J. Stanislav)."

Aj keď si vážime vysokú jazykovú kultúru niektorých členov činohry SND v Bratislave (alebo aj mimobratislavských súborov), nemôžu byť tou autoritou a tou rozhodujúcou silou, pre ktorú by sa ich výslovnosť kodifikovala ako norma slovenskej spisovnej výslovnosti alebo použila za základ slovenskej ortoepie, ako to navrhol J. Stanislav a najmä H. Bartek (c. d., 24).

Bude si treba uvedomiť, že funkcia výslovnosti v scénickej reči je iná než funkcia výslovnosti v bežnej spisovnej reči. Scénická reč si vyžaduje väčšiu voľnosť, lebo herec je priam nútený umelecky vyjadrovať aj prvky emočného rázu. Ako výrazový prostriedok používa na to aj výslovnosť, upravuje si ju a musí mať na to omnoho väčšiu škálu možností, napr. charakterizovať pôvod, spoločenské postavenie, citové rozpoloženie postavy atď. A využíva nielen výslovnosť, ale ešte viac melódiu, prízvuk, dôraz, tempo, hlas a pod. Je pochopiteľné, že ani tu nemôže byť anarchia. Aj v scénickej reči musí byť vypracovaná akási všeobecne platná norma[23] a až potom môže byť reč o odchýlkach, ktoré sa využívajú ako charakterizačné prostriedky. Ale to je predovšetkým úloha divadelných pracovníkov. Je tiež naliehavá, keďže stálych divadelných scén na Slovensku je už viac. Ďalej je tu veľký rozvoj slovenského filmu a v budúcnosti treba počítať s ďalším závažným činiteľom, ktorým je televízia.

Sme toho názoru, že pracovníci divadla môžu mnoho pomôcť jazykovedcom pri zisťovaní ortoepickej normy a potom ju aj pomôcť uplatňovať a rozširovať v praxi. Na druhej strane zasa jazykovedci môžu byť na pomoci divadelníkom pri riešení problémov scénickej reči. Ale kodifikovanie normy spisovnej výslovnosti je predovšetkým úloha slovenských jazykovedcov.

[23] Porov. pre češtinu u B. H á l u *Pravidla*, 5.

Azda „najväčšou autoritou" pri kodifikácii slovenskej spisovnej výslovnosti by mal byť výsledok výskumu súčasného úzu spisovnej výslovnosti.

Bude treba objektívne zistiť skutočnú výslovnosť v súčasnom spisovnom jazyku. Je známe, že výslovnosť nie je ani v súčasnej dobe na celom území Slovenska zjednotená. Líši sa nielen podľa zemepisného (krajového) rozčlenenia, ale aj podľa vzdelania a spoločenského rozvrstvenia a veku. Ešte aj dnes badať rozdiel vo výslovnosti napr. medzi príslušníkmi pochádzajúcimi z východného, stredného a západného Slovenska, ako aj napríklad rozdiel vo výslovnosti roľníka a učiteľa, i keď sa ten rozdiel podstatne zmenšil za posledných 20 rokov. Pozorovať to rozhodne v reči dnešnej mladej generácie.

Preto bude treba zistiť úzus vo výslovnosti mladšej generácie, lebo vlastne pre ňu a pre budúcu generáciu bude platiť najbližšia kodifikácia spisovnej normy. Nemyslíme tým, že treba zanedbávať výskum výslovnosti staršej generácie a zavrhnúť tradíciu. Musíme sa však vystríhať, aby sa nebrala za vzor výslovnosť, ktorá už vlastne neexistuje.

Predpokladáme, že medzi členmi ortoepickej komisie bude vcelku zhoda v tom, že ako podklad pre ortoepickú normu sa má vziať stredoslovenská výslovnosť, obdobne, ako sa stredoslovenský úzus stal základom gramatickej normy súčasnej spisovnej slovenčiny.[24]

Ja sa kloním k názoru, že za základ spisovnej výslovnosti by sa mal vziať martinský typ výslovnosti mladšej vzdelanej generácie. Aj keď máme rešpekt pred kultúrou reči staršej generácie a úctu k určitej tradícii, predsa sa nám zdá výslovnosť mladšej generácie zo stredného Slovenska prijateľnejšia pre príslušníkov mladšej inteligencie z ostatných krajov Slovenska.

Ako sme už spomenuli, do budúcej normy spisovnej výslovnosti by sa nemalo pojať to, čo sa vymyká zo všeobecného používania (všeobecného úzu), čo je ojedinelé, zriedkavé, čo pôsobí na prevažnú väčšinu používateľov spisovného jazyka dojmom zvláštnosti, archaizmu, afektu, ba až cudzosti. A medzi také javy by sme už dnes mohli zaregistrovať aj výslovnosť samohlásky *ä*. Aj keď samohláska *ä* sa považuje za „svojráznu slovenskú hlásku", musíme konštatovať, že jej použitie v spisovnej výslovnosti už teraz prevažnú väčšinu Slovákov prekvapí a vyvoláva aj rušivý pocit. A to pozorujeme nielen u tých, ktorí *ä* nepoznajú zo svojho rodného nárečia (na západnom a východnom a v niektorých oblastiach stredného Slovenska), ale aj u mladšej generácie zo stredného Slovenska, kde sa *ä* v nárečí vyslovuje, teda aj u príslušníkov mladšej generácie martinskej

[24] Ľ. Novák, *K základom slovenskej ortoepie* (4) hovorí: „Pre špeciálne pomery na Slovensku bude musieť naša ortoepia vychádzať z toho stredoslovenského typu výslovnosti, ktorý je najbližší fonologickému systému spisovnej slovenčiny."

oblasti.[25] Pravda, v scénickej reči by sa *ä* mohlo využiť na dokreslenie charakteristiky určitých ľudí, napríklad ľudových postáv alebo historických osobností, prípadne ináč.

Mnoho sa už písalo i diskutovalo o výslovnosti mäkkého *ľ* a o zanedbávaní jeho výslovnosti v skupinách *le, li.*[26] Jedinou uzákonenou výslovnosťou v spisovnej slovenčine, ako ju určujú Pravidlá slovenského pravopisu (45) v domácich slovách, je výslovnosť *ľe, ľi, ľia, ľie, ľiu: ľeto, ľen, aľe, ľist, ľíce, robiľi, ľiek, priateľia, páliľi, chváľia, úsiľiu* a pod. Pravidlá hovoria, že skupiny *le, li* ... vyslovujeme s mäkkým *ľ* vo vzornej výslovnosti. Iný druh výslovnosti týchto skupín Pravidlá neuvádzajú, preto možno usudzovať, že výslovnosť *leto, len, ale, list, líce, robili, liek, priatelia, pálili, chvália, úsiliu* a pod. sa považuje za nespisovnú.

Ale v skutočnosti vládne pestrosť a rôznorodosť vo výslovnosti týchto skupín i u ľudí, ktorí ináč hovoria spisovne, a to či už ide o popredných hercov, kultúrnych pracovníkov, ale aj popredných slovenských jazykovedcov. Niektorí vyslovujú, ako predpisujú Pravidlá. Iní zásadne vyslovujú *le, li.* A tretia skupina vyslovuje *le, li* aj *ľe, ľi* bez akejkoľvek pravidelnosti a zákonitosti — trebárs v tej istej vete raz s *ľ*, druhý raz s *l.* Nedôsledne alebo len *le, li* vyslovujú v spisovnej výslovnosti i niektorí jednotlivci, ktorí vo svojom rodnom nárečí majú mäkké skupiny *ľe, ľi.* Mäkkú výslovnosť v skupinách *ľe, ľi* háji veľmi rezolútne najmä V. U h l á r.[27] Pre mäkkú výslovnosť skupín *ľe, ľi* hovorí jednoznačne „logika". Podľa analógie skupín *ťe, ťi; ďe, ďi; ňe, ňi* (*ťelo, ťicho, ďeďina, ňemám, svieti, svieťia, choďí, choďia, haňí, haňia*) malo by sa vyslovovať dôsledne *ľen, aľe, páľi, páľia, páľiľi* a pod. A predsa to tak nie je.

Či už je to preto, že určitá časť príslušníkov slovenského jazyka nemá

---

[25] Vysokoškoláci z Martina, ktorí študujú v Košiciach, nevyslovujú *ä.* Po mojom upozornení, prečo *ä* nevyslovujú, objavil sa na ich tvárach podivný úsmev a dostal som odpoveď, že oni ho nevyslovujú a nepoužívajú a že ho žiadajú vyslovovať len niektorí profesori v Martine.

V. Uhlár (SR 19, 1954, 210) je zástancom samohlásky *ä* a nie je spokojný, že Pravidlá slovenského pravopisu pripúšťajú aj výslovnosť obyčajného *e* miesto *ä.* Je za kodifikáciu širokého *ä* (*mäso, päť*) pre spisovnú výslovnosť. S tým nesúhlasí Š. P e c i a r, JŠ VII, 1963, 14, kde poukazuje na to, že prevažná väčšina slovenskej inteligencie všetkých vrstiev a povolaní vyslovuje miesto *ä* obyčajné *e,* a tak sa stala výslovnosť širokého *ä* príznakovou, keďže ju prirodzene vyslovujú len niektorí Stredoslováci.

[26] Hovorilo sa o tom aj na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku v dňoch 2.—4. apríla 1962 v Bratislave, najmä v referáte Š. P e c i a r a a v diskusných príspevkoch V. U h l á r a a E. P a u l i n y h o, ktoré sú uverejnené v JŠ VII, 1963, 9—52. Pozri aj A. H a b o v š t i a k, *O výslovnosti skupín le, li,* SR 18, 1952—1953, 225—234.

[27] Pozri jeho príspevky: *Slovenské ľ,* SR VIII, 1941, 204—211; *Upevnenie a rozšírenie ľ v spisovnej slovenčine,* SR XXIII, 1958, 91—102 a diskusný príspevok v JŠ VII, 1963, 45—46.

mäkké *ľ* vo svojom rodnom nárečí; alebo je to hanblivosť tých, čo v rodnom nárečí majú *ľe, ľi,* ale vyslovujú *le, li,* najmä v prostredí, kde sa vyslovuje tvrdo; alebo je to dôsledok toho, že skupiny *le, li* nie sú v písme označené mäkčeňom; alebo ide o vplyv češtiny; alebo je to neznalosť a nerešpektovanie základných pravidiel výslovnostnej normy; alebo je to nedostatok kultúry hovoreného slova — skutočnosť je taká, že výslovnosť *le, li* je v dnešnej spisovnej výslovnosti veľmi častá, i keď to trebárs dnes ešte môžeme kvalifikovať za priestupok proti norme spisovnej slovenčiny.[28] Ba vyskytuje sa tak často, že pri príprave budúcich Pravidiel slovenskej spisovnej výslovnosti budeme sa musieť vážne zaoberať otázkou, či výslovnosť *le, li* sa nepripustí ako variant popri *ľe, ľi,* alebo či dokonca sa nemá kodifikovať len výslovnosť *le, li* (so stredným *l*).

A tu sa dostávame k ďalšej otázke, ktorú musí riešiť ortoepická komisia. Je to otázka pomeru spisovnej výslovnosti a pravopisu v slovenčine. Vplyv písma na výslovnosť je všeobecne známy. S týmto javom sa stretávame denne pri počúvaní čitaných prejavov v rozhlase aj v televízii. Niekedy počujeme aj hrubé priestupky proti spisovnej výslovnosti (napr. *s‿umeňím, s‿Afrikou, k‿medzinárodnému dňu žien* miesto *z‿umeňím, z‿Afrikou, g‿medzinárodnému dňu žien* a pod., ktoré sa ináč v bežnej reči nevyskytujú.

Posledná úprava pravopisu z r. 1953 znamenala zblíženie pravopisu s výslovnosťou, napríklad pokiaľ ide o písanie predpôn *s-, z-, zo-*: *zložiť, zhodiť, zoskočiť, zľava, sprava* (predtým sa písalo *složiť, shodiť, soskočiť, zprava*). Pravidlá však ponechali aj tu nedôslednosti v pravopise i vo výslovnosti. V písme sa ponechal rozdiel medzi slovami *sjazd* (strany) — *zjazd* (na lyžiach), *sväz* (mládeže) — *zväzok* (kníh). Ale výslovnosť slov *sjazd* a *sväz* sa neustálila. Pravidlá na str. 33 píšu: vyslovuje sa *zjazdu* i *sjazdu, zväzu* i *sväzu.** Tieto nedôslednosti bude treba tiež odstrániť.

Otázka vzťahu pravopisu a výslovnosti je zložitá. Vidíme to najmä v mnohých prípadoch v spoluhláskových skupinách na hraniciach morfém, t. j. v spojení „predpona + koreň" (napr. *odtiahnuť, odtade, oddych, odsúdiť, rozsekať, bezzubý*) alebo v spojení „koreň, resp. kmeň + prípona" (napr. *otca, dvadsať, svetský, ľudský, detský, študentský, asistentský, hasičský, víťazstvo, poďte, raďte, vyšší, užší, kratší, kamenný, cenný, denne, denník, zákonník, prázdny, radostný, šťastlivý* a pod.).

Spoluhláskové skupiny na hranici koreňa a prípon *-ský, -stvo* Pravidlá (34) kážu vyslovovať zjednodušene: *svecki, ďecki, ľucki, švécki* (v písme

---

[28] Pozri štúdiu J. Lišku, *Slovenská mäkká spoluhláska ľ,* Československá logopedie, Praha 1956, 114—126.

* Pozn. redakcie: Autor si zrejme nevšimol, že v 4. vyd. Pravidiel je už táto poučka upravená.

švédsky), *hracká* (v písme *hradská*), *víťastvo* (= *víťazstvo*), *kňaskí* (= *kňazský*). Takú výslovnosť odporúča aj E. P a u l i n y.[29]

O prípadoch, kde pred *t, d* predchádza spoluhláska *n*, Pravidlá (tamže) hovoria, že možno spoluhlásky *t, d* pred príponou *-ský, -stvo* vynechať a možno vyslovovať: *študenckí, študenctvo, asistenckí* alebo *študenskí, študenstvo, asistenskí*. Podľa Pravidiel výslovnosť typu *-nck-, nct-* je starostlivejšia. E. Pauliny na str. 93 hovorí: „V skupine štyroch spoluhlások fonéma *t* pred príponou *-ský* najčastejšie vypadúva, napr. *študent-ský* (vysl. *študenskí*, ale aj *študentskí*), *asistentský* (vysl. *asistenskí*, ale aj *asistentskí*)."

Tu sa stretávame s otázkou variantov (dubliet) spisovnej výslovnosti. V Pravidlách máme varianty *študenckí/študenskí*, u Paulinyho *študenskí/študentskí*. Tieto dva pramene uvádzajú teda tri varianty spisovnej výslovnosti: *študenckí/študenskí/študentskí*. Pre zaujímavosť dodávame, že Bartek (101) pripúšťa tu len výslovnosť *študenskí*, kým typ *študenckí* označuje za nesprávny.

Ostatné uvedené prípady v spojeniach „predpona + koreň" a „koreň, resp. kmeň + prípona" majú podľa Pravidiel (47) zdvojené spoluhlásky, resp. zachované spoluhláskové skupiny v spisovnej výslovnosti: *otťiahnuť, ottaďe, oddich, otsúďiť, rossekať, bezzubí; occa, dvaccať, hasičskí; poťťe, raťťe, višší, ušší, kračči; kamenní, cenní, ďeňňe, ďeňňík, zákoňňík; prázdni, radostní, šťastlivý* a pod. Pravidlá ešte vysvetľujú, že zdvojené spoluhlásky neslobodno vo výslovnosti od seba oddeľovať prestávkou. Vyslovujeme ich ako jednoduché predĺžené spoluhlásky.

E. Pauliny (c. d., 94) v uvedených prípadoch uvádza podobnú výslovnosť ako Pravidlá, len poznamenáva, že pri záverových sa pred otvorením záveru urobí kratučká pauza a po nej sa záver prerazí s väčšou intenzitou, napr. *o.dich, o.ťiahnuť*. Podobnú výslovnosť ako Pravidlá uvádza aj H. Bartek (101—105).

J. Stanislav (c. d., 265) sa zmieňuje o výslovnosti slov *otca, otče, kratší, mladší* a hovorí, že výslovnosť *occa, očče, kračči, mlačči*, požadovaná martinským úzom, nemá absolútnu platnosť. Stanislav píše: „Pre dnešok bude azda lepšie nechať umelcom slobodu pri tejto otázke, lebo prísne predpisy môžu skôr škodiť ako osožiť. A tento predpis by bol prísny preto, lebo v skutočnej výslovnosti má veľmi slabú oporu, ak ju vôbec má. Normálne sa vyslovuje *oťec, oca, ocovi, s ocom, oče, kračí, mlačí* a pod. V tejto výslovnosti nie sme teda náchylní vidieť podradný jav. Vo vyššom štýle by azda skôr vyhovovala výslovnosť *otca, sutca* (sudca), *otče* a pod. Takej mienky sú rozhlasoví režiséri a hlásatelia v Bratislave."

Z týchto niekoľkých príkladov sme videli u samých jazykovedcov veľkú

[29] *Fonológia spisovnej slovenčiny*, 93.

nejednotnosť v názoroch na výslovnosť spoluhláskových skupín. V skutočnosti je však pestrosť ešte oveľa väčšia. Veď v spisovnej výslovnosti často dnes počujeme aj od dobrých hercov a popredných slovenských jazykovedcov výslovnosť *otaďe, odich, roseknúť, bezubí, poťe, viši, ceni, ďeňe, ďeňík, zákoňík, prázni, radosní, šťastlivý* a pod.[30]

Ľ. Novák považuje za kultivovanejšiu výslovnosť so zdvojenými spoluhláskami v prípadoch, kde ide o totožné spoluhlásky: *od/dať, roz/zúriť, pod/dať sa, naj/jasnejší, kamen/ný,* najmä keď zdvojená výslovnosť rozlišuje význam slov. Snaha po zreteľnosti a po zachovaní morfemických hraníc podľa Nováka vynúti si popri asimilovanej výslovnosti predsa len predĺženú výslovnosť. Tak popri *meskí* za *mestský* počujeme aj výslovnosť *messkí* (= *meskí*). Podobne otec — otcov = *occou* (= *ocou*), tvrdší = *tvrčší, -č-*, kratší = *kračší, -č-* a pod. Avšak aj v spisovnej výslovnosti Novák dáva prednosť zjednodušeným formám v prípadoch *prázni, radosní, šesnásť, šťastlivý* pred tvarmi *prázdni, radostní, šestnásť, šťastlivý* a pod.

E. Pauliny (c. d., 102) o zdvojených spoluhláskových skupinách usudzuje takto: „Vo vzornej spisovnej výslovnosti sa spravidla zjednodušovanie zdvojených konsonantov nepripúšťa, hoci podľa zásady, že na hraniciach morfém sa neutralizujú tie spojenia, ktoré nie sú vnútri morfém a v slabikách, by sa aj pre spisovnú výslovnosť zjednodušenie zdvojených spoluhlások štrukturálne vyžadovalo. Ale vo vzornej spisovnej výslovnosti je snaha zachovať neporušený rozsah morfém, preto táto neutralizácia v spisovnej výslovnosti v zásade nenastáva."

Je však otázka, či tieto podoby so zachovanou spoluhláskovou skupinou v spisovnej výslovnosti sú viac výsledkom snahy po zachovaní väčšej zreteľnosti a morfemických hraníc slova, alebo vplyvu pravopisu.

Bude treba preskúmať aj výskyt výslovnosti zdvojených spoluhlások. Napríklad v slovách *dvadsať, tridsať, štyridsať, predsa* Pravidlá slovenského pravopisu predpisujú výslovnosť zdvojených spoluhlások, teda *dvaccať, triccať, štiriccať, precca.*[31] Podľa nášho pozorovania je dnes takmer všeobecná výslovnosť *dvacať, tricať, štiricať, preca.*

Skutočnosť je taká, že vo výslovnosti spoluhláskových skupín v spisovnej slovenčine je veľká rozmanitosť. Uvedieme ešte jeden prípad. Pravidlá (47) kážu slovo *veštca* (2. p. od slova *veštec*) vyslovovať *vešca,* kým H. Bartek (56) žiada výslovnosť *veštca* (nie *vešca).* Preto bude treba túto otázku od

---

[30] Ľ. Novák, *K základným otázkam slovenskej ortoepie,* 19—20, nepokladá všetky uvedené zjednodušené tvary za nespisovné.

[31] Tak aj u E. Paulinyho *Fonológia spisovnej slovenčiny,* 92, hoci neskoršie poznamenáva, že ani v týchto prípadoch nie je ani v spisovnej výslovnosti zriedkavá záverová sykavka: *preca, dvacať, Čaca* (93).

základov preskúmať, zistiť presne úzus a rozhodnúť, ktoré podoby sa kodifikujú za spisovné, prípadne či sa ponechajú varianty a ktoré.

Pri citovaní ortoepických poučiek z Pravidiel slovenského pravopisu i z príručky E. Paulinyho sme sa stretli s výrazom „vzorná spisovná výslovnosť", J. Stanislav používa výrazy „starostlivá výslovnosť", „vzorná výslovnosť", „vyšší štýl výslovnosti" (c. d., 265). Ortoepická komisia bude musieť uvažovať a potom rozhodnúť, čo sa myslí pod „vzornou" či „starostlivou" výslovnosťou, prípadne určiť, aké iné druhy výslovnosti prichádzajú do úvahy, z ktorých by sa čerpal materiál pre normu spisovnej výslovnosti.

B. Hála[32] upozorňuje, že rečové prejavy jednotlivých ľudí nemajú rovnakú úroveň. S kvalitou rečovej úrovne súvisí aj kvalita výslovnosti. Hála rozlišuje zhruba tri stupne úrovne výslovnosti: 1. starostlivú, 2. menej starostlivú čiže pohodlnú a 3. nestarostlivú, nedbalú. Ďalej pripomína, že niekedy snaha o veľmi starostlivú výslovnosť vyúsťuje vo výslovnosť hyperkorektnú („přehnaně pečlivou"), afektovanú. Napokon usudzuje, že ortoepická norma sa má vzťahovať len na výslovnosť reči pokojnej, neutrálnej, neafektovanej. Reči citove vzrušenej treba podľa Hálu ponechať určitú voľnosť. To je dôležité pre scénickú reč.

Domnievame sa, že afektovanú ani nedbanlivú výslovnosť nebudeme brať do úvahy pri určovaní normy spisovnej výslovnosti, a preto na tomto mieste nebudeme o nich hovoriť. Avšak pri vypracúvaní ortoepických poučiek bude sa treba zmieniť o týchto druhoch neprípustnej výslovnosti, upozorniť na bežné prípady a varovať pred ich používaním.

Pri vypracúvaní českej ortoepickej normy sledovali predovšetkým výslovnosť starostlivú (čes. „výslovnost pečlivá") a menej starostlivú čiže pohodlnú.

O starostlivej výslovnosti Hála (c. d., 15) hovorí, že sa vyznačuje snahou o správne vyslovovanie a o pekný zvukový účinok rečového prejavu vôbec. Spočíva na presnom tvorení hlások (na ich kvalite), na presnom tvorení ich zoskupenia (najmä spoluhláskových skupín), ďalej na tradičnom rozlišovaní krátkych a dlhých samohlások (čiže ich kvantity), na zachovávaní miesta prízvuku a v presnom zachovávaní počtu aj zvukovej podoby slabík. Takýto spôsob výslovnosti treba požadovať vo verejných prejavoch, teda v prípadoch, kde by sa mal bez výnimky používať spisovný jazyk.

O pohodlnej výslovnosti Hála hovorí, že je zvyčajná v neverejných jazykových prejavoch, v ktorých sa nepoužíva spisovný jazyk. Od starostlivej výslovnosti sa líši menej presnou činnosťou rečových orgánov a preto aj menej presnou artikuláciou, ktorá sa prejavuje najmä zjednodušovaním spoluhláskových skupín, napr. *Hračany* miesto *Hratčany* (písané *Hradčany*),

[32] *Pravidla spisovné české výslovnosti*, 14—15.

zmenou kvality samohlások, napr. *cejtit* miesto *cítit*, nepresnou kvantitou atď. Vznikajú aj časté deformácie, ako *pracjicí, litratúra, kaptalistický, impralisti* ... za písané: *pracující, literatura, kapitalistický, imperialisti* atď.

Medzi základné teoretické otázky súvisiace s ortoepiou patrí vymedzenie pojmu ortoepickej (vzornej) výslovnosti. Česká ortoepická komisia vymedzuje ortoepickú výslovnosť takto: Vzorná výslovnosť je skutočne existujúca, prirodzená a na tradícii založená výslovnosť, ktorá ako nedeliteľná súčasť spisovného jazyka plní jeho celonárodnú dorozumievaciu funkciu: je to výslovnosť tých používateľov spisovného jazyka, ktorí sa snažia o spisovný prejav kultivovaný po všetkých stránkach, z hľadiska výslovnosti teda zbavený zvláštností nárečových aj osobných.

Pravda, slovenský spisovný jazyk išiel vlastnými cestami vzniku a vývoja a tak aj slovenská ortoepia má svoje osobitné a špeciálne problémy, ktoré nie je možné riešiť podľa „hotových receptov" z češtiny, poľštiny, ruštiny, nemčiny alebo z iných jazykov. Jednako je užitočné poznať, ako sa riešili tieto otázky inde a príslušné skúsenosti treba tu uplatniť.

Vráťme sa znovu k rôznym úrovniam výslovnosti. Pre potreby slovenskej ortoepie by sme navrhovali urobiť predmetom bádania a výskumu dva druhy výslovnosti a používať pre ne tieto názvy:

1. vzorná výslovnosť, ktorú by charakterizovalo to, čo sa už hovorilo o starostlivej výslovnosti;

2. voľnejšia výslovnosť, ktorú charakterizuje menej presná artikulácia predovšetkým spoluhláskových skupín, napr. *ďeňe, roďiní, vlasní, prázni, meкí, viší, oťiať, rosekať* a pod. (v písme *denne, rodinný, vlastný, prázdny, mäkký, vyšší, odtiať, rozsekať*).

Ortoepická komisia bude mať pred sebou dôležitý problém: rozhodnúť, či uzákoniť jednu alebo dve normy spisovnej výslovnosti, i keď to vyznieva paradoxne, keďže kodifikácia by mala viesť k zjednoteniu výslovnosti, k určeniu pevnej normy bez kolísania. To bolo napríklad programom ortoepických snáh v Poľsku, a nakoniec dospeli k dvom normám.

Pre slovenskú ortoepiu môžeme uvažovať o niekoľkých možnostiach:

I. Stanoviť pre spisovnú výslovnosť takzvanú pevnú normu. Aby sa však ujala, musela by byť opretá o všeobecný úzus (alebo aspoň o prevažný úzus). Predpokladáme, že by sa v tomto prípade musela vziať za základ tzv. voľnejšia výslovnosť, ktorá je podľa nášho prieskumu oveľa rozšírenejšia než tzv. vzorná výslovnosť.

II. Môže sa stanoviť a kodifikovať voľná norma, ktorej základom by mohla byť buď

a) voľnejšia výslovnosť a ponechali by sa len niektoré výslovnostné varianty (dublety) zo vzornej výslovnosti — alebo

b) za podklad by sa vzala vzorná výslovnosť a prevzali by sa niektoré varianty z voľnejšej výslovnosti (a prax by ukázala, ktoré varianty sú životaschopné).

V podstate by však išlo o jednu normu. Tento prípad by bol trochu obdobný pomerom v češtine.

III. Stanovili by sa dve normy: pevná a voľná. Podkladom pevnej normy by bola vzorná výslovnosť a bola by určená pre všetky verejné a úradné prejavy.

Voľnejšia výslovnosť by bola podkladom voľnej normy, ktorá by bola prístupná len pre neverejné prejavy, neoficiálne rokovanie a mohla by sa využiť v hovorovom štýle.

Konečným rozhodnutím o poučkách slovenskej spisovnej výslovnosti musí predchádzať sústavný a objektívny výskum zvukovej stránky slovenského jazyka, ktorý bol doteraz veľmi zanedbávaný. Pôjde o fonetický výskum nielen jednotlivých hlások, ale aj hláskových skupín, ich vzájomného ovplyvňovania a zmien, ba aj o výskum zvukovej stránky vety, teda prízvuku, dôrazu, melódie, tempa reči a pod.

V niektorých úsekoch sa doteraz vôbec nerobil výskum a často sa preberali poučky mechanicky z práce do práce, z učebnice do učebnice. Dobrým príkladom je poučka o kladení prízvuku v predložkových výrazoch na jednoslabičnú predložku, kým takmer všeobecný úzus je klásť prízvuk na koreň slov, takže predložka je neprízvučná.[33]

Veľmi dôležitým úsekom práce na slovenskej ortoepii bude otázka výslovnosti cudzích slov (slov prevzatých z cudzích jazykov).

Pri prevzatých slovách bude si treba všímať predovšetkým kvantitu samohlások. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 sa síce uvádza, že sa upravilo písanie cudzích slov podľa ich slovenskej výslovnosti.[34] Ale predsa bude treba podrobne zistiť úzus v spisovnej výslovnosti, ktorý podľa nášho predbežného výskumu sa vo viacerých prípadoch rozchádza so stavom, ktorý uvádzajú Pravidlá.

Malo by sa pouvažovať, či je správne, že sa do slovenskej výslovnosti vnášajú cudzie hlásky, ako napríklad *ü, ö: revü (330), nüansa (260), žüri* (204), *rezümé* (330), *büdžet* (146), *görl* (181) za písané *revue, nuansa, jury, resumé, budžet, girl* a pod. Nemohli by sa miesto cudzích hlások v takých prípadoch zaviesť vo výslovnosti domáce hlásky? Ľ. Novák[35] vyslovil názor, že neslovenské hlásky, predovšetkým *ö* a *ü*, v cudzích, nezdomácne-

[33] Pred dvoma rokmi som sledoval v televízii výklad jednej poprednej umelkyne SND v Bratislave pre ochotnícke divadlá, ktorým vyčítala, že sa často prehrešujú proti duchu spisovnej slovenčiny tým, že nedávajú správne prízvuk na predložku. Pritom práve sama dala prízvuk na slabiku pre.

[34] V zrevid. vyd. z r. 1957 na str. 48.

[35] *K základom slovenskej ortoepie*, 13.

ných slovách sú v spisovnej slovenčine oprávnené, lebo Slováci najmä vďaka maďarčine vedia artikulovať tieto hlásky a nemusia ich nahrádzať ako Česi najbližšími vokálmi *e* a *i*. V skutočnosti vidíme, že vývoj nejde tým smerom a niektoré slová, ktoré Novák uvádza ešte s cudzími hláskami, terajšie Pravidlá slovenského pravopisu už uvádzajú v „domácej" podobe, napr. *parfum, fenický* (u Nováka ako *parfüm, fönický*).

ZÁVERY

Hovorili sme o niektorých problémoch slovenskej ortoepie a naznačili sme niektoré zásady, o ktorých sa domnievame, že by sa mohli použiť pri ich riešení. Sme si vedomí, že niektoré problémy prinesie až práca samotná, výskum terajšieho stavu spisovnej výslovnosti, najmä v priemyselných a kultúrnych strediskách. Dôležitý bude iste výskum spisovného úzu v Bratislave, ktorá mala až donedávna najvhodnejšie podmienky pre široké používanie spisovného jazyka, pretože sa tu sústreďovali ústredné slovenské orgány, úrady, školy a prichádzali sem príslušníci zo všetkých krajov Slovenska. Po decentralizácii úradov aj vysokých škôl táto pozícia Bratislavy je trošku otrasená.

To, ako sa budúce Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti vžijú v praxi, bude závisieť od mnohých činiteľov a okolností. Predpokladáme, že keby sa prijala taká norma výslovnosti, ktorá sa značne líši od úzu mladej generácie, nádeje na jej všeobecné a spontánne prijatie by boli značne oslabené. Mnoho bude závisieť od škôl, od vyučujúcich, od spôsobu vyučovania slovenského jazyka.

Pre šírenie spisovnej výslovnosti bude mať stále vzrastajúci význam divadlo, film, rozhlas a najmä televízia. Hlásatelia a účinkujúci budú mať veľkú zodpovednosť a pri ich výbere by sa malo prihliadať aj na ich jazykovú kultúru. Najviac počúvané sú relácie zo športových podujatí. Preto športoví reportéri by mohli veľa urobiť pre šírenie spisovnej výslovnosti.

V posledných rokoch rozhlas a televízia stali sa fórom všetkých pracujúcich, teda aj robotníkov a roľníkov. Je to správne. Ale pretože mnohí z nich nehovoria spisovne, rozhlas i televízia sa nechtiac súčasne stávajú šíriteľmi nespisovnej výslovnosti. Očakávame, že časom aj v tom nastane náprava. Každý by si mal uvedomiť, že účinkovanie v rozhlase a televízii je vystupovanie verejné, a preto si vyžaduje používanie spisovného jazyka a spisovnej výslovnosti od každého: od hlásateľa, od reportéra, od kultúrneho, politického, straníckeho, odborárskeho pracovníka, od intelektuála i robotníka a družstevníka.

„Nepokladám za správne naháňať po Slovensku ľudí s kyjakom, že nevyslovujú mäkké *ľ*," povedal E. Pauliny na konferencii o vývinových ten-

denciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku.[36] Tým myslel, že nie je možné vrchnostensky predpisovať istú kodifikáciu, keď za ňou nestojí norma so svojimi používateľmi.

Ak sa však prijme norma existujúcej výslovnosti, myslíme, že aj škola môže mnoho urobiť pre jej uvedenie do života. Zvukovej stránke slovenského jazyka naša škola sa doteraz naozaj nevenovala tak, ako by bolo treba. Vinu na tom má predovšetkým doterajšia metodika a osnovy vyučovania slovenského jazyka.

Celkove sa však nedívame na budúci vývoj slovenskej spisovnej výslovnosti pesimisticky. Máme na mysli skúsenosti v logopédii s výchovou správnej reči, ktoré sa môžu dobre využiť aj v ortoepii. Vieme, že dieťa si osvojí reč napodobňovaním svojho prostredia. Deje sa to v rodine, v jasliach a najmä v materskej škole. Obdobie 3.—6. roku je obdobím dochádzky do materskej školy. Reč dieťaťa je veľmi poddajná. Formuje sa podľa vzoru svojej učiteľky. Toto obdobie presahuje až do dochádzky do prvej triedy ZDŠ, pretože reč sa fixuje medzi 6.—7. rokom života.

Mnohoročnou praxou v logopédii sme sa presvedčili, že rozhodujúcou autoritou pre napodobňovanie slovenskej spisovnej výslovnosti je učiteľka materskej školy, prípadne učiteľ v 1. triede národnej školy. V tomto období si dieťa osvojuje spisovný jazyk a spisovnú výslovnosť formou hry a zábavy bez memorovania ortoepických poučiek a drilu. A keď sa v tomto období vypestuje cit pre kultúru reči, potom možno očakávať, že dospelí ľudia si budú kultúru reči rozvíjať a pestovať pre vlastné uspokojenie.

NÁZVY A ZNAČKY MIER

Ján Horecký

Sústava mier a váh, jej vznik na rozličných miestach, postupná koordinácia, systematizácia a internacionalizácia je jedným z najnázornejších príkladov, ako vývin vedeckého poznania a potreba medzinárodného dorozumievania vplývajú na slovnú zásobu jazyka i na jej viac-menej umelé dotváranie.

Z histórie je známe, že v stredoveku (ak nechceme ísť ešte ďalej) malo temer každé obchodné a výrobné stredisko svoje miery a váhy. Zvyšky tohto stavu vidieť aj v našich názvoch starších mier, ako je *ríf, lakeť, stopa, palec, siaha, jutro*. Pravda, aj v takýchto názvoch možno nájsť isté náznaky

[36] JŠ VII, 1963, 49.

internacionalizácie, najmä v tom, že mnohé naše názvy sú vlastne kalkami z iných jazykov. Napr. *stopa* je kalk z nem. *Fuss,* resp. angl. *foot, palec* je kalk z nem. *Daumen,* resp. angl. *inch.* Takéto kalkovanie už naznačovalo istú zhodu mierovej sústavy na väčších územiach. Ale ukázalo sa, že nevýhodou je existencia rozličných číselných sústav (napr. desiatkovej i dvanástkovej).

Preto najväčší pokrok smerom k internacionalizácii mierovej sústavy znamenalo zavedenie desiatkovej sústavy. K tejto sústave sa pripojila väčšina štátov, iba niektoré ešte i dnes používajú svoje národné sústavy (napr. Anglicko). Ani v medzinárodných reláciách sa však dosiaľ nezaviedla desiatková sústava do merania času a uhlov.

Ako najväčšia výhoda desiatkovej sústavy sa ukázalo to, že v nej možno jednoducho prevádzať nižšie jednotky na vyššie a naopak, pretože každá vyššia jednotka je desaťnásobkom nižšej. No z jazykového hľadiska treba pokladať za výhodu aj to, že sa mohol vytvoriť aj pravidelný systém pomenúvania týchto vyšších a nižších jednotiek, založený na tom, že násobky a podiely sa vyjadrujú osobitnými predponami, ktoré v gréčtine, resp. latinčine vyjadrovali hodnoty desať, sto a tisíc. Pritom ešte bolo možné rozlíšiť násobky a podiely tak, že násobky sa vyjadrovali gréckymi predponami, podiely latinskými. Tak vznikla jednoduchá a názorná sústava:

10^3	10^2	10^1	10^0	10^{-1}	10^{-2}	10^{-3}
kilo-	hekto-	deka-		deci-	centi-	mili-
kilometer	(hektometer)		meter	decimeter	centimeter	milimeter
kilogram		dekagram	gram	—	—	miligram
—	hektoliter	—	liter	deciliter	(centiliter)	mililiter

Ako vidieť z tabuľky, v praxi sa všetky násobky a podiely niektorých jednotiek nepoužívali alebo boli obmedzené na odborné vyjadrovanie (napr. hektometer a centiliter). Niektoré jednotky zase boli také časté, že vznikli pre ne ľudové, neodborné názvy ako *kilo, deka* a *deci.*

Na druhej strane sa však s rozvojom poznania ukázalo, že pre prax i pre vedecké ciele sa s touto sústavou nevystačí. Preto vznikli vlastne nesystémové jednotky vyššie (metrický cent a tona), ale i nižšie (napr. mikrón). Novšie vedecké výskumy i prax si vyžadujú ešte vyššie jednotky. Preto sa teraz zavádza nová medzinárodná mierová sústava (Système International d'Unités — skrátene SI), a to podľa zákona z 29. marca 1962 s platnosťou od 1. januára 1964 aj u nás.

Aj táto sústava je založená na desiatkovej sústave, lenže jednotky v nej nie sú odstupňované po desaťnásobkoch, lež po tisícnásobkoch. To znamená, že sa jednotky označované predponami *hekto* a *deka,* resp. *deci* a *centi* vy-

nechávajú (vlastne odsúvajú do úzadia, pretože v praxi sa môžu používať) a zavádzajú sa nové jednotky v takejto sústave.

10^{12}	10^{9}	10^{6}	10^{3}	10^{0}		
tera	giga	mega	kilo	—		
10^{0}	10^{-3}	10^{-6}	10^{-9}	10^{-12}	10^{-15}	10^{-18}
—	mili	mikro	nano	piko	femto	atto

Prirodzene, nemožno uviesť z našej bežnej literatúry príklady na všetky jednotky v tejto sústave. Bežnejšie sú napr. *mikrometer* (10^{-6} metra čiže milióntina metra), *nanometer* (10^{-9} metra čiže miliardtina metra), *pikofarad* (10^{-12} faradu čiže bilióntina faradu).

Medzinárodná mierová sústava ustaľuje nielen jednotky dĺžky a „váhy", ale aj ďalšie jednotky: základnú jednotku času (sekunda), elektrického prúdu (ampér), teplotného rozdielu (teplotný stupeň) a svietivosti (kandela). Treba poznamenať, že kilogram nie je základnou jednotkou váhy, ale hmoty. Namiesto váhy sa meria sila, ktorou je hmota priťahovaná v blízkosti povrchu Zeme, a jednotkou tu je *newton*. Okrem toho sa ešte ustaľujú rozličné druhotné a vedľajšie jednotky, no ich súpis nemôžeme podávať v tomto časopise.

Treba si však povšimnúť jazykovú povahu názvov týchto rozličných jednotiek a ich motivovanosť.

V názvoch najbežnejších jednotiek ťažko nájsť nejakú motiváciu. Sú to alebo domáce slová (ako *deň, hodina, stupeň*) alebo zdomácnené slová (*meter, liter, minúta, sekunda*). Izolovaný je názov *kôň* pre výkon (735,5 wattov). Je to vlastne kalk z angl. *horse*. Ako nové sa zavádza pomenovanie *kandela;* nemá sa používať jeho domáci ekvivalent *sviečka*. Názov *kalória* nemá domáci ekvivalent.

Osobitnú skupinu tvoria názvy jednotiek odvodené od mien fyzikov alebo iných učencov. Patrí sem napr. *ampér, watt, joule, newton, ohm, hertz, henry*. Tieto názvy jednotiek píšeme prirodzene s malým začiatočným písmenom, ale spravidla v pôvodnej pravopisnej podobe (okrem názvu *ampér,* ktorého pôvodná podoba je Ampère). Zachovávanie pôvodného pravopisu však neznamená, že by sa tieto názvy nemali skloňovať. Ak skloňujeme napr. *meter* v spojení *päť metrov,* musíme skloňovať aj povedzme *newton* v spojení *desať newtonov*. Nesklonné ostávajú iba také názvy, ktoré svojím zakončením nezapadajú do sústavy slovenského skloňovania. Ide napr. o názov *henry*.

Veľkú skupinu názvov jednotiek tvoria názvy utvorené predponou. Pritom v predponách možno nájsť istú motiváciu. Predpony *mega-, giga-* sú z gr. adjektív *megas* (veľký), *gigas* (obrovský), predpona *nano-* je z lat. adjektíva *nanus* (malý, zakrpatený). Motiváciu predpôn *piko-, femto-, atto-*

sa nám nepodarilo zistiť. Toto tvorenie je, ako sme ukázali, úplne systémové. Treba však dodať, že predpony pre označenie násobkov sa používajú nielen pri základných jednotkách, ale aj pri iných. Napr. *kilowatt* je tisíc wattov, *kilovolt* je tisíc voltov, *milisekunda* je tisícina sekundy, *kilokalória* je tisíc kalórií.

Vyskytujú sa aj zložené názvy jednotiek, spravidla vyjadrujúce súčin. Napr. *watthodina* je energia meraná súčinom wattu a hodiny (jednotka výkonu krát jednotka času).

Pri týchto zložených názvoch možno ešte vyjadrovať aj násobky. Napr. tisíc watthodín je *kilovatthodina.* Slovotvornú štruktúru tohto názvu by sme mohli vyznačiť zátvorkami takto: kilo(watt . hodina). Pri názve *kilopondmeter* je však slovotvorná štruktúra iná: (kilopond) . meter.

V názve *steradián* ide o špeciálny prípad: časť *ste-* je motivovaná pojmom priestoru (ktorý sa často označuje gréckym slovom *stereo-*, porov. *stereoskopia, stereofónia*), ale je veľmi mechanicky skrátená na slabiku *ste-*. Význam má byť „priestorový radián".

Napokon treba spomenúť aj viacslovné názvy typu *štvorcový meter, kubický meter, stupeň Celzia, svetelný rok.* Takýchto názvov však je pomerne málo, pretože zložitejšie vzťahy jednotiek sa obyčajne vyjadrujú osobitnou jednotkou. Tak pre vzťah kilogrammeter za sekundu na druhú je jednotka *newton,* pre joule za sekundu je *watt,* pre newton na štvorcový meter je *torr* a pod.

Z jazykového hľadiska je zaujímavé, že medzinárodná mierová sústava pripúšťa aj niektoré synonymá. Ide predovšetkým o zaužívané názvy, ktoré by sa ťažko dali ihneď nahradiť názvami systémovými. Tak sa napr. môže používať názov *mikrón* popri systémovom *mikrometer* alebo *tona* popri systémovom *megagram.* Zaiste treba ponechať nejaký čas, kým sa systémové názvy vžijú. Treba však pripomenúť, že nová sústava nepripúšťa názov *dekagram* — má sa používať *10 gramov.*

Popri takýchto zriedkavých synonymných dvojiciach však jestvujú vedľa seba rozličné názvy pre tú istú hodnotu, pravda, utvorené v rozličných mierových sústavách. Takéto názvy by sme mohli označiť ako heteronymá. Je tu istá analógia s rozdielnymi názvami pre to isté zviera podľa nárečí. Medzinárodná mierová sústava označuje tieto heteronymá ako vedľajšie jednotky. Najznámejšou z týchto vedľajších jednotiek je *liter*; v základnej sústave sa dá vyjadriť ako kubický decimeter. Z ďalších vedľajších jednotiek možno uviesť napr. kilopond = 9,80665 newtona, watthodinu = 3600 joulov, stupeň popri radián (pre rovinný uhol).

Napokon treba pripomenúť, že súčasne s názvami jednotiek sa ustaľujú aj ich značky. Základnou zásadou pre utvorenie značky je jej jednoznačnosť

a možnosť spájania s inými značkami (najmä pri značkách pre predpony označujúce násobky základných jednotiek). Pretože ide o značky (nie skratky), nepíše sa za nimi bodka.

Ako značky sa používajú predovšetkým nepísmenové grafické znaky pre stupeň (°), minútu (′) a sekundu (″), resp. aj číselné znaky pre štvorcové (x^2) a kubické (x^3) jednotky.

Ďalej sa ako značky používajú malé písmená latinskej abecedy: a) *m* — meter, *g* — gram, *s* — sekunda, *d* — deň, *k* — kôň, *h* — hodina; b) *k* — kilo, *m* — mili, *n* — nano, *p* — piko, *f* — femto, *a* — atto; *h* — hekto, *d* — deci, *c* — centi. Ako vidieť, porušuje sa tu zásada jednoznačnosti, lebo značkou *m* sa označuje meter aj predpona *mili-*, značkou *h* hodina aj predpona *hekto-*, značkou *p* pond aj predpona *piko-*, značkou *k* kôň aj predpona *kilo-*, značkou *d* deň aj predpona *deci-*. Vždy však ide o takú dvojicu značiek, v ktorej jeden člen platí pre základnú jednotku, druhý pre predponu. Tým sa riziko ich nejednoznačného použitia znižuje.

Inokedy sa rovnaké značky rozlišujú umiestnením. Napr. značka *g* pre gram sa píše na riadok, kým značka *g* pre grad sa píše ako horný index (10^g); podobne aj centigrad (10^c) na rozdiel od *c* pre predponu *centi-*.

Písmeno gréckej abecedy *μ* (mí) sa používa ako značka pre predponu *mikro-*. Ustálenie tejto značky má značnú nevýhodu, lebo na bežných písacích i sádzacích strojoch niet tohto písmena.

Ďalej sa používajú ako značky aj skupiny dvoch latinských písmen, napr. *cd* pre kandelu, *lm* pre lúmen, *lx* pre lux, *nt* pre nit, *sr* pre steradián, *da* pre predponu *deka-*. (Toto je jediný prípad, že sa predpona označuje dvojpísmenovou značkou. Azda preto sa vyslovuje zásada, že sa nemá používať jednotka *dekagram* a teda ani značka *dag*, ktorá by vznikla inak správnym spojením značky pre gram a značky pre predponu označujúcu desaťnásobok.)

Značky utvorené z troch písmen sú vlastne slabičné skrátenia názvov: *cal* pre kalóriu, *min* pre minútu, *deg* pre teplotný stupeň (z franc. *degré*).

Pre názvy jednotiek utvorené podľa mien učencov sa ako značky používajú veľké písmená: *A* pre ampér, *J* pre joule, *W* pre watt, *V* pre volt, *N* pre newton a pod. Izolovaná je tu značka *Ω* (omega) pre ohm. Má podobné nevýhody ako značka *μ* pre mikro-. Okrem toho sa veľké písmená používajú aj ako značky pre predpony: *T* — tera-, *G* — giga-, *M* — mega-. K veľkým písmenám sa pridáva ďalšia spoluhláska na rozlíšenie od inej značky, napr. *Hz* pre hertz, *Wb* pre weber na rozdiel od *W* pre watt. Osobitne treba upozorniť na kombináciu grafického symbolu s veľkým písmenom v prípadoch ako °*C*, °*K* (stupeň Celzia, stupeň Kelvina); pretože ide o značku pre jednu jednotku, treba obidve značky písať spolu a oddeliť ich od čísla (10 °C).

Spájaním značiek pre jednotlivé jednotky a predpony možno vytvárať značky nielen pre názvy vyjadrujúce násobky a podiely, ale aj pre názvy, ktoré vyjadrujú súčin a podiel. Pritom súčin sa osobitne nevyznačuje (napr. elektrónvolt — *eV*, watthodina — *Wh*), podiel sa vyznačuje lomiacou čiarou (napr. watt je joule za sekundu čiže *J/s;* podobne bar — N/m^2, technická atmosféra kp/cm^2). Kombináciou značiek vznikajú také zložené značky ako *kWh* pre kilowatthodinu, *MeV* pre megaelektrónvolt.

Tieto poznámky nemajú byť sústavným výkladom o novej mierovej sústave. Tá sa podáva napr. v československej štátnej norme ČSN 01 1300. Ide tu skôr o poukaz na jazykovú povahu názvov mierových jednotiek a na dôsledky novej úpravy pre prax.

Treba pripomenúť, že zavedením novej mierovej sústavy sa v podstate neprináša veľa nového. Z hľadiska používania názvov a značiek pre mierové jednotky treba upozorniť na dve veci: 1. názvy jednotiek typu *volt* treba písať s malým začiatočným písmenom a skloňovať, 2. nezavádzať neodporúčané značky *dag* namiesto terajšej značky *dkg*, resp. *Dg*, ale vôbec nepoužívať jednotku dekagram, ktorá i tak bola obmedzená na učebnice matematiky pre základné školy a na kuchárske recepty.

K NÁZVOM ŠTÁTOV TYPU *ŠTÁT TEXAS*

Ladislav Dvonč

V jednom zo svojich článkov[1] sme sa zmienili o štruktúre názvov štátov v spisovnej slovenčine. Uviedli sme, že pri názvoch štátov ide bežne o spojenie podstatného mena s prídavným menom ako jeho zhodným prívlastkom, prípadne s viacerými prídavnými menami, pričom takéto prídavné mená stoja pred určeným podstatným menom, ktoré je základným členom spojenia, napr. *Francúzska republika, Nemecká spolková republika, Poľská ľudová republika, Barmský zväz, Vietnamská demokratická republika* a pod. V tom istom článku sme konštatovali, že spisovná slovenčina sa vyhýba názvom typu *Republika Mali*, t. j. názvom, v ktorých ide o spojenie dvoch podstatných mien, pričom podstatné meno označujúce názov krajiny má (z hľadiska syntaktického) charakter prívlastku, napr. *Republika Mali* =

[1] L. Dvonč, *O názvoch štátov typu Republika Mali*, SR 28, 1963, 89—95.

Malijská republika, Republika Gabun = Gabunská republika, Republika Kongo = Konžská republika atď.

Tento typ pomenúvania jednotlivých štátov sa však v spisovnej slovenčine používa v jednom špeciálnom prípade, na ktorý tu chceme práve upozorniť. Ide o názvy jednotlivých štátov, ktoré sú súčasťou Spojených štátov amerických. Všimnime si jazykovú podobu týchto názvov. Ponajprv treba uviesť, že základným podstatným menom, ktoré sa tu používa, je podstatné meno *štát*. Voľba tohto podstatného mena nie je nejako náhodná, ale práve naopak, je motivovaná používaním slova *štát*, resp. *štáty* v samom názve celej federácie a či únie, t. j. v názve *Spojené štáty americké*. Tak aj pri pomenúvaní jednotlivých štátov Spojených štátov amerických sa používa podstatné meno *štát*, ku ktorému sa pripája ďalšie podstatné meno vo funkcii prívlastku. Týmto ďalším podstatným menom býva vždy názov príslušnej krajiny, teda vlastné meno. Podľa toho máme tu názvy *štát Florida, štát Oregon, štát Texas* a pod. Niekoľko konkrétnych dokladov z našej tlače ukazuje, že sa tieto názvy v tejto podobe celkom bežne u nás používajú aj v iných tlačených jazykových prejavoch.

Člen snemovne reprezentantov Chel. Holifield (demokrat zo štátu Kalifornia) kritizoval prejav prezidenta Eisenhowera. (Pravda 1960) — Neboli ani zďaleka takí pozoruhodní ako Elmer Gantry z Parisu, štát Kansas. (Javor prekl.) — V štátoch Južná Dakota, Kansas, Nebraska, Minnesota a Iowa zúrili v nedeľu snehové víchrice. (Pravda 1963) — Zrútilo sa do kukuričného poľa neďaleko Elktonu v americkom štáte Maryland. (Pravda 1963) — Väznených rybárov odovzdala do právomoci štátu Florida. (Pravda 1964) — Zistilo sa iba, že je to 39-ročný David Conrad Glass z Beatty, zo štátu Oregon. (Večerník 1964) — V štáte Luisiana prijali k ústave tohto štátu dodatok. (Chorvát prekl.) — Z ostatných stredísk sú najvýznamnejšie: Flint a Lansing v štáte Michigan, Cleveland v štáte Ohio, South-Band v štáte Indiana, Chicago v štáte Illinois a Buffalo v štáte New York. (Tamže) — Asi 24 kilometrov od Superioru (štát Wisconsin) včera havarovalo prúdové lietadlo amerických ozbrojených síl. (Večerník 1964)

Ďalej sa treba dotknúť otázky, či sa príslušný prívlastok neskloňuje alebo či sa skloňuje.

Vo väčšine dokladov, ktoré máme k dispozícii a z ktorých sme niektoré už uvádzali, pripojený názov (vlastné meno) sa neskloňuje. Len v jednom doklade máme doložené v takomto pomenovaní skloňovanie vlastného mena.

Uviedol tiež, že zákon štátu Floridy, na základe ktorého ich zatkli, je v rozpore s ústavou Spojených štátov. (Večerník 1964)

Na posúdenie tejto otázky treba sa podívať na iné podobné spojenia, v ktorých pripojené vlastné meno má charakter prívlastku. Ide o spojenia

ako napr. *rieka Váh, hrad Devín, hrad Strečno, okres Trenčín, rozhlasová stanica Bratislava* a pod. Nemáme zatiaľ k dispozícii podrobný rozbor, ktorý by ukázal, kedy sa pripojené vlastné meno skloňuje a kedy ostáva v 1. páde. Ale pre potreby tohto nášho príspevku stačí vychádzať zo stručnejšieho výkladu, ktorý o pomenovacom nominatíve v češtine podáva F. Daneš v publikovanom jazykovom kútiku.[2] Autor hovorí, že pri uvádzaní značiek rôznych výrobkov býva niekedy kolísanie, ale častejšie je pomenovací nominatív (*z kávoviny Melta — z kávoviny Melty, čokoláda Orion, čokolády Orion* atď.). Podobné kolísanie je v češtine po slovách označujúcich niektoré dopravné prostriedky, zábavné podniky a pod. (*na krížniku Aurora — na krížniku Aurore, v kaviarni Slávia — v kaviarni Slávii*). Pomenovací nominatív preniká po niektorých zemepisných menách (*hora, rybník*); po slove *rieka sa* však vlastné meno vždy skloňuje: *na rieke Vltave*. Hojne sa pomenovací nominatív uplatňuje v administratívnom jazyku v spojení typu *v správnom okrese Praha-východ, Praha-juh* a pod., odkiaľ preniká aj tam, kde inak bývajú iné spojenia: *v okrese Jihlava, v obci Tábor* a pod. Celkove možno teda pozorovať čoraz väčšie uplatňovanie sa pomenovacieho nominatívu. V *Slovenskej gramatike*[3] sa uvádza takýto príklad, v ktorom sa pripojené vlastné meno skloňuje: *Pod zrúcaninami hradu Strečna boli prvé ťažké boje Slovenského národného povstania*. Stav v slovenčine je tu rovnaký ako v češtine. Pre sledovanie našich prípadov je dôležité používanie vlastných mien pri takých podstatných menách, ktoré označujú isté administratívne, správne jednotky, napr. *okres, kraj, župa, provincia* a pod. Tu môžeme konštatovať, že v spisovnej slovenčine sa rovnako ako v češtine pripojené vlastné meno neskloňuje, napr. *v okrese Žilina, z okresu Žilina* a pod. Súvisí to azda aj s tým (okrem dôvodu, ktorý uvádza F. Daneš), že sa takéto názvy v administratívnej oblasti veľmi často používajú na rozličných tlačivách, kde sa na vybodkované miesto pripisuje názov (vlastné meno) centra príslušného okresu, kraja a pod., napr. *okres . . .*, t. j. *okres Banská Bystrica, Žilina, Humenné, Spišská Nová Ves* a pod.

Administratívnou jednotkou v rámci väčšieho zoskupenia štátov, akým je federácia, konfederácia, únia, sväz a pod., je istý štát ako jeho súčasť. Čo aj uznávame istú samostatnosť takýchto štátov, jednako je tu aj istá podobnosť s administratívnymi jednotkami, ako sú okres, kraj, župa, provincia, oblasť a pod. Preto nemôže prekvapovať skutočnosť, že sa uplatňuje aj istá jazyková zhoda medzi takýmito názvami administratívnych jednotiek. Na pomenovania okresov, krajov atď. nadväzujú názvy typu *štát*

[2] F. Daneš, *Nominativ jmenovací*, Jazykový koutek Československého rozhlasu, první výběr, 3. vyd., Praha 1951, 208—211.

[3] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 374.

Florida, štát Oregon atď. jednak svojou podobou (*okres Žilina, štát Kalifornia*), jednak aj svojím skloňovaním a či neskloňovaním pripojeného vlastného mena. Obvykle, ako sme uviedli, príslušné vlastné meno krajiny sa neskloňuje, skloňuje sa len základné podstatné meno *štát.*

Pre pravopis je dôležité uviesť, že slovo *štát* sa píše s malým začiatočným písmenom (podobne ako slová *okres, kraj, župa* atď. v názvoch *okres Žilina, kraj Banská Bystrica* atď.). Aj z tohto hľadiska sa ukazuje zhoda medzi názvami administratívnych jednotiek: *štát Kalifornia — okres Žilina.*

Celkove možno konštatovať, že názvy jednotlivých štátov, ktoré patria do zväzku Spojených štátov amerických, skladajú sa z podstatného mena *štát* a pripojeného vlastného mena krajiny, pričom sa takýto názov krajiny používa vždy v nom. sg., t. j. predstavuje nezhodný prívlastok (pomenovací nominatív). Tento charakter názvov štátov v rámci USA vyniká najmä pri porovnaní názvov *štát Texas* a *Texaská republika.* Ako súčasť USA má Texas pomenovanie typu *podst. meno štát + názov krajiny.* Naproti tomu používame názov *Texaská republika* (nie „republika Texas" alebo „Republika Texas") pre ten istý štát v čase medzi odtrhnutím sa Texasu od Spojených štátov mexických a jeho pripojením k Spojeným štátom americkým (v minulom storočí). V názve *Texaská republika* ide už o spojenie prídavného mena *texaský* s podstatným menom *republika* podľa vzoru iných názvov republík, ktoré sme už uvádzali (*Francúzska republika, Talianska republika* atď.).

Treba ešte poznamenať, že rovnako sa používajú názvy typu *štát Texas* aj pri pomenúvaní iných štátov, ktoré sú súčasťou podobného štátneho spoločenstva, ako sú USA, a majú názov *štát (štáty)* už v názve celého štátneho útvaru. Tak Brazília má oficiálny názov *Spojené štáty brazílske.* Podľa toho sa používajú jednotlivé názvy štátov ako *štát Alagoas, Amazonas, Bahia, Guanabara, Mato Grosso, Rio de Janeiro, Rio Grande do Norte, Rio Grande do Sul* a pod.

Brazílsky prezident Joao Goulart vyzval guvernéra M. Pinta, aby prispel k spravodlivému rozdeleniu pôdy v štáte Minas Gerais. (Večerník 1964) — V štátoch Minas Gerais a Goiás je zatiaľ pokoj. (Pravda 1964)

Tak sa používajú aj názvy jednotlivých štátov v rámci Spojených štátov mexických: *štát Campeche, Colima, Ciapas, Oaxaca, Puebla* a pod.

DISKUSIE

O PÍSANÍ NÁZVOV MINISTERSTIEV

Ladislav Dvonč

Názvy ministerstiev sa v našom spisovnom jazyku pokladajú za vlastné mená, a preto sa aj píšu s veľkým začiatočným písmenom podobne ako iné vlastné mená. V *Pravidlách slovenského pravopisu* sa uvádza príklad *Ministerstvo národnej obrany*.[1] Názvy ministerstiev sa pritom v tejto príručke zaraďujú do skupiny pomenovaní jedinečných (najmä najvyšších) úradov, verejných inštitúcií, ústavov, knižníc, múzeí, súdov, divadiel, nemocníc, škôl a pod. Za vlastné mená pokladá názvy ministerstiev aj V. Blanár,[2] ktorý sa v osobitnej práci venoval otázke rozhraničenia všeobecných a vlastných podstatných mien.

V bežnej jazykovej praxi sa názvy ministerstiev píšu nielen s veľkým začiatočným písmenom, ako to vyžadujú Pravidlá slovenského pravopisu, ale často aj s malým začiatočným písmenom. Keď si všimneme, ako sa uvádzajú názvy ministerstiev v tlačených jazykových prejavoch, zistíme dosť prekvapujúci fakt, že sa takéto názvy píšu s veľkým začiatočným písmenom iba vtedy, keď ide o názvy našich, československých ministerstiev, zatiaľ čo názvy cudzích, zahraničných ministerstiev sa temer vo všetkých prípadoch pravidelne a sústavne píšu s malým začiatočným písmenom.

Uvedieme si najprv niekoľko konkrétnych dokladov z tlačených jazykových prejavov (najmä z dennej tlače) spred desiatich-pätnástich rokov.

Pricestoval aj štátny tajomník maďarského ministerstva školstva. (Pravda 1950) — Prerokovala dekréty spolkového ministerstva školstva. (Práca 1952) — Kaiserovo ministerstvo „pre celonemecké

[1] *Pravidlá slovenského pravopisu*, 5. vyd., Bratislava 1964, 62. Takýto spôsob písania názvov ministerstiev sa v spisovnej slovenčine výslovne uvádza už od Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940. Predchádzajúce Pravidlá z r. 1931 sa o písaní názvov ministerstiev nezmieňovali, ani neuvádzali takýto názov. Na titulnej strane Pravidiel sa však uvádza názov ministerstva s malým začiatočným písmenom: *Jediné ministerstvom školstva a národnej osvety schválené vydanie.*

[2] Pozri V. Blanár, *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*, Bratislava 1950, 19. Blanár uvádza príklad *Poverenictvo školstva, vied a umení;* pretože sa však názvy poverenictiev písali podobne ako názvy ministerstiev, môžeme predpokladať, že Blanár chápe názvy ministerstiev ako vlastné mená.

otázky". (Pravda 1952) — Vydal nové smernice pre propagandu amerického ministerstva zahraničia. (Pravda 1953) — Časopis, na ktorý má vplyv francúzske ministerstvo zahraničia. (Pravda 1953) — Odhalila zločinnú a protištátnu činnosť V. N. Merkulova pri jeho práci v orgánoch ministerstva štátnej bezpečnosti a ministerstva vnútra SSSR. (Smena 1953) — Zvieratá sú chránené armádou, prezidentom, kongresom, Najvyšším súdom, ministerstvom vnútra. (Boor — Bednár prekl.) — Sústredil preto Pentagon (ministerstvo vojny USA) svoju pozornosť na Pakistan. (Pravda 1954) — Rada ministrov SSSR poverila ministerstvo kultúry SSSR a výkonný výbor moskovského mestského sovietu poslancov pracujúcich, aby vyhlásili súťaž. (Smena 1954) — Túto zprávu potvrdilo francúzske ministerstvo obrany. (Pravda 1954) — Na francúzskom ministerstve zahraničných vecí bola porada Bidaulta s Adenauerom. (Smena 1954). — Avšak i nekompletný materiál z francúzskeho ministerstva vojny nám poskytuje prekvapujúce fakty. (Historický sborník 1952) — Rezolúcia zasadania napokon žiada prezídium predsedníctva APN a jazykovoliterárne oddelenie AN SSSR, aby v súlade s ministerstvom osvety zostavilo plán ďalších výskumníckych prác. (Jazykovedný sborník 1951) — Dňa 7. apríla sa veľvyslanectvo obrátilo na ministerstvo zahraničných vecí Austrálie. (Práca 1954) — Milióny amerických dolárov, ktoré tam boli, odoslalo práve americké ministerstvo financií do Paríža. (Ľud 1948) — Americké ministerstvo spravodlivosti pripravuje nové zákony. (Tamže) — Na nórskom ministerstve zahraničia nepotvrdili zprávy z kodanských prameňov. (Ľud 1949) — Britské ministerstvo zahraničia a ministerstvo obrany odmietli zodpovednosť za americké prejavy maršala Montgomeryho. (Pravda 1949)

Nielen v materiáli spred desiatich-pätnástich rokov, ale aj v súčasnej publicistike sa sústavne stretávame s takýmto písaním názvov zahraničných ministerstiev. Uvádzame niekoľko dokladov z našej dennej tlače a z iných prác z rokov 1963 a 1964.

Oficiálne to oznámilo britské ministerstvo práce. (Rudé právo 1963) — Veľmi zdvorilo ma na ministerstve zahraničných vecí prijal ministerský riaditeľ pán Krapf. (Pravda 1963) — Tuniské ministerstvo zahraničných vecí oznámilo, že Tunisko a Rumunsko sa rozhodli nadviazať vzájomné diplomatické styky. (Večerník 1963) — A bonnské ministerstvo vojny? (Kultúrny život 1963) — Francúzske ministerstvo zdravotníctva preto vydalo úradnú zprávu, podľa ktorej liečbu Naessensovým sérom možno aplikovať iba na vlastnú zodpovednosť pacientov. (Večerník 1964) — Navštívil včera štátneho tajomníka ministerstva zahraničných vecí NSR Carstensa. (Pravda 1964) — Bolívijskému ministerstvu školstva ich venovalo Náprstkovo múzeum. (Pravda 1964) — No britské ministerstvo zdravotníctva označilo toto podujatie za súkromnú iniciatívu pána Davieho. (Večerník 1964) — TASS včera uverejnil vyhlásenie ministerstva zahraničných vecí SSSR. (Pravda 1964) — Generálny tajomník ministerstva vojny Vincent obvinil tých, „ktorí, ako sa zdá, sa dohodli, že nastolia zhubný systém umiernenosti". (Krajčovič — Doležal prekl.) — Úplatkárstvo sa šírilo najmä na ministerstve vojny okolo ministra Schérera. (Tamže) — V Rijáde je kráľovský palác, ale v Džidde zase ministerstvo

zahraničia. (Beseda 1964) — Etiópske ministerstvo zahraničných vecí oznámilo, že Etiópia a Somálsko budú rokovať o vyriešení svojho pohraničného sporu. (Pravda 1964)

S takýmto písaním sa stretávame aj pri odlišných názvoch ministerstiev, napr. *ľudový komisariát vnútra, štátny departement* a pod.[3]

Boli počas mnohých rokov spojení s Berijom spoločnou zločinnou činnosťou v orgánoch ľudového komisariátu vnútra, neskoršie ministerstva vnútra. (Roľnícke noviny 1953) — Pred niekoľkými dňami oznámilo turecké ministerstvo zahraničných vecí pakistanskému ministerstvu zahraničných vecí a štátnemu departementu USA, že Turecko je ochotné uzavrieť vojenský pakt s Pakistanom. (Pravda 1954) — Robí bez ostýchania všetko, aby sa zavďačil štátnemu departementu. (Pravda 1949)

Príkladov na takýto spôsob písania názvov cudzích ministerstiev by sme mohli uvádzať na desiatky, a to takmer z každého čísla niektorých našich novín. Najmarkantnejšie sa ukazuje rozdiel v písaní názvov domácich a cudzích ministerstiev v tom istom čísle novín. Uveďme si najprv príklady z Pravdy z 19. 1. 1964, kde sa názvy zahraničných ministerstiev píšu, ako sme to už uviedli, s malým začiatočným písmenom.

Navštívil včera štátneho tajomníka ministerstva zahraničných vecí NSR Carstensa. — Aj talianske ministerstvo vnútra pripravuje podľa zpráv z Ríma opatrenia proti ďalším dvom vysokým verejným funkcionárom. — Čínske ministerstvo zahraničných vecí vydalo v tejto súvislosti 275. vážne varovanie.

Ale názov československého ministerstva sa v tom istom čísle píše s veľkým začiatočným písmenom:

Do Belehradu prišla včera delegácia Ministerstva vnútorného obchodu ČSSR.

Dvojaká prax pri písaní názvov ministerstiev (porov. najmä *ministerstvo vnútra SSSR, ministerstvo vojny USA, ministerstvo zahraničných vecí Austrálie, štátny departement USA, ministerstvo zahraničných vecí NSR,* ale *Ministerstvo vnútorného obchodu ČSSR*) dáva nám príležitosť zamyslieť sa vôbec nad otázkou, či názvy ministerstiev predstavujú skutočne vlastné mená a či je teda správne písať ich s veľkým začiatočným písmenom.

Ak by sme názov ktoréhokoľvek ministerstva posudzovali izolovane len v rámci jedného štátu (napr. ministerstva zahraničných vecí), mohlo by sa zdať správne určenie takéhoto názvu ako vlastného mena. Ide tu o najvyšší

---

[3] Starší názov pre ministerstvo v SSSR bol *ľudový komisariát* (pozri aj *Slovník slovenského jazyka I,* Bratislava 1959, 724). Podľa dnešnej pravopisnej normy treba názvy ľudových komisariátov písať s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Ľudový komisariát zahraničných vecí SSSR, Ľudový komisariát vnútra SSSR.* Podobne treba písať s veľkým začiatočným písmenom názov *Štátny departement USA* (americké ministerstvo zahraničných vecí).

úrad, v rámci štátu jedinečný, pretože niet v jednom štáte viacero ministerstiev pre zahraničné veci, pre otázky školstva a pod. Ale na druhej strane v tom istom štáte máme viaceré ministerstvá pre jednotlivé rezorty, teda nielen jedno ministerstvo. Všetky ministerstvá dohromady aj v rámci jedného štátu predstavujú sústavu najvyšších úradov, líšiacich sa navzájom len úsekom, ktorý majú na starosti, inak sú to však rovnaké najvyššie úrady. Z tohto hľadiska sa značne obmedzuje jedinečnosť jednotlivých ministerstiev v rámci jedného štátneho útvaru.

Jedinečnosť akéhokoľvek ministerstva je ešte spornejšia, ak máme na mysli nielen ministerstvá v rámci jedného štátu, ale aj ministerstvá v iných štátoch, t. j. vo všetkých štátoch. Organizácia ministerstiev v jednotlivých štátoch je v podstate takmer rovnaká. Niektoré rezorty majú ministerstvá vo všetkých štátoch, napr. ministerstvo zahraničných vecí, vnútra, školstva, dopravy a pod. Iné rezorty majú ministerstvá len v niektorých krajinách, kde sú potrebné aj ministerstvá pre niektoré špeciálne odvetvia (napr. námorníctva, letectva, ľahkého alebo ťažkého priemyslu a pod.), ale zase sa takéto ministerstvá nevyskytujú len v jednom štáte, lež vždy vo viacerých. Môže pritom ísť o zhodu alebo podobnosť takýchto ministerstiev v rozličných časových obdobiach. To znamená, že takéto ministerstvá sa v jednotlivých štátoch viac-menej opakujú, čím sa stráca ich jedinečnosť.

Aj pokiaľ ide o podobu názvov takýchto ministerstiev, sú vo väčšine prípadov ustálené v medzinárodných reláciách názvy, ktoré sa takmer pravidelne opakujú. Napr. zahraničnými záležitosťami sa zaoberá *ministerstvo zahraničných vecí* alebo *ministerstvo zahraničia* (prvý názov vznikol prekladom francúzskeho názvu), vojenskými záležitosťami *ministerstvo obrany* alebo *ministerstvo národnej obrany,* vo väčších štátoch zriedkavejšie nazývané aj *ministerstvom vojny.* Podobne sú ustálené názvy *ministerstvo financií, ministerstvo dopravy* alebo *železníc, školstva* (niekedy je takýto názov rozšírený o pomenovanie úsekov, ktoré má takéto ministerstvo na starosti popri školstve, napr. *ministerstvo školstva a národnej osvety, ministerstvo školstva, vied a umení, ministerstvo školstva a kultúry* a pod.). Môžeme vcelku konštatovať, že pri väčšine názvov ministerstiev nejde o nejaké osobitné, svojské názvy, naprosto neopakovateľné, ale naopak o názvy, ktoré sa opakujú v jednotlivých štátoch takmer v rovnakej podobe. Pritom používanie obmien jednotlivých názvov príslušných ministerstiev neprináša so sebou nijaké dorozumievacie ťažkosti, napr. *ministerstvo zahraničných vecí — ministerstvo zahraničia, ministerstvo dopravy — ministerstvo železníc* a pod.

Mohlo by sa však namietať, že predsa je len ustálené poradie slov, resp. vôbec výber slov a ich poradie v názvoch ministerstiev jednotlivých štátov, napr. u nás *ministerstvo dopravy,* inde *ministerstvo železníc,* u nás *minis-*

terstvo poľnohospodárstva, lesného a vodného hospodárstva, inde napr. len názov *ministerstvo poľnohospodárstva* a zas inde prípadne názov *ministerstvo národného hospodárstva* (čo, pravda, neznamená pojmovú totožnosť; ale takýto pojmový rozdiel, t. j. rozdiel v kompetencii môže byť aj medzi ministerstvami viacerých štátov s úplne rovnakými názvami). Takáto ustálenosť podoby názvov ministerstiev svedčila by o tom, že tu ide o vlastné mená so záväzným výberom slov a ich poradím. Ustálenú podobu mávajú však nielen vlastné mená, ale aj viacslovné pomenovania apelatívnej povahy, teda aj všeobecné mená. Ustálený je výber slov a aj ich poradie v pomenovaní *miestny (okresný, krajský, mestský) národný výbor,* hoci ako to výslovne pripomínajú aj Pravidlá slovenského pravopisu, nejde tu o vlastné mená. Tieto pomenovania — pokiaľ máme na mysli naše správne orgány v obciach, okresoch alebo krajoch — musíme vždy používať v rovnakej podobe a nemôžeme ich ľubovoľne obmieňať. Preto nemôžeme používať napr. podobu *miestna (okresná, krajská, mestská) národná rada,* hoci význam slov *výbor* a *rada* by sa tomu nevzpieral (porov. zmenu pomenovaní *závodná rada ROH* a *dielenská rada* na *závodný výbor ROH* a *dielenský výbor*). Nemôžeme tu zameniť ani prídavné meno *národný* prídavným menom *ľudový,* hoci v tomto prípade by to bolo celkom dobre možné, ako ukazuje existencia názvov typu *ľudový výbor* alebo *ľudová rada* v niektorých iných štátoch (v takýchto prípadoch vystupujú prídavné mená *národný* a *ľudový* vlastne ako synonymá). Podobne je ustálená podoba pomenovaní škôl. Tak sa kedysi používal názov *ľudová škola,* neskôr *národná škola,* hoci išlo o ten istý typ, pričom v oboch prípadoch ide o apelatíva. Dnes používame názvy *stredná všeobecnovzdelávacia škola, základná deväťročná škola* a pod. (pritom nemôžeme používať názov „deväťročná základná škola"). Podobne je ustálená podoba názvu *jednotné roľnícke družstvo;* namiesto tohto názvu nemôžeme používať napr. názov „jednotný roľnícky spolok" alebo „jednotné poľnohospodárske družstvo" a pod. (porov. však v češtine *jednotné zemědělské družstvo,* nie „rolnické"). U nás hovorievame o *predsedovi vlády,* inde však, napr. vo Veľkej Británii o *ministerskom predsedovi* alebo *premiérovi,* v Nemeckej spolkovej republike (podobne v Rakúsku) o *spolkovom kancelárovi* (predtým v Nemecku o *ríšskom kancelárovi*) atď. Ustálený býva výber slov nielen vo viacslovných, ale dokonca aj v jednoslovných pomenovaniach. Na niektorom pracovisku býva *riaditeľ,* inde *vedúci* alebo *prednosta.* U nás používame na označenie najvyššieho výkonného orgánu v štáte výraz *vláda,* kým pri označení francúzskej vlády môžeme používať aj názov *kabinet* (inak sa tento názov len veľmi zriedkavo používa). Zo všetkých týchto príkladov môžeme urobiť záver, že istá ustálenosť výberu slov a ich poradia býva nielen vo vlastných menách, ale aj vo všeobecných pomenovaniach. Istá ustálenosť v ná-

zvoch ministerstiev nie je teda nepochybným dôkazom toho, že tu môže ísť len o vlastné mená.

Z týchto našich poznámok vyplýva, že niet nijakého vážneho dôvodu proti tomu, aby sme názvy ministerstiev pokladali nie za vlastné mená, ale za všeobecné pomenovania. Preto by bolo aj správne písať ich s malým začiatočným písmenom, ako sa to vžilo v našej tlači pri názvoch zahraničných, cudzích ministerstiev.

V češtine, ako je známe, píšu sa názvy ministerstiev s malým začiatočným písmenom.[4] V češtine nestretávame sa preto s uvedenou dvojakou praxou pri písaní domácich a cudzích názvov ministerstiev, ako je to v slovenskej tlači, prípadne aj na iných miestach.[5]

Rovnaké písanie názvov ministerstiev v slovenčine a v češtine žiadal u nás J. M l a c e k.[6] Autor hovorí, že v niektorých bodoch by sme sa pri pravopise (v slovenčine) mali oprieť o Pravidlá českého pravopisu. Ďalej výslovne uvádza, že „názvy ministerstiev, názvy škôl (okrem vysokých) píšu sa v češtine s malým začiatočným písmenom. Aj v slovenčine by sa to mohlo uplatniť." Autorovi ide o rovnaký pravopis týchto názvov v slovenčine a češtine, pretože za dnešného stavu sú tu značné ťažkosti. Písanie názvov ministerstiev s malým začiatočným písmenom Mlacek však neodôvodňuje.

Predkladáme na diskusiu návrh, aby sa aj v slovenčine — podobne ako v češtine — písali názvy ministerstiev s malými začiatočnými písmenami. Z nášho rozboru je dostatočne zrejmé, že nejde nám pritom len o mechanické prenesenie pravidla o písaní názvov ministerstiev, ktoré platí v češtine. Ukázali sme, že takéto písanie názvov ministerstiev s malým začiatočným písmenom je plne oprávnené, pretože nejde o vlastné mená, ale o apelatívne pomenovania. Pritom prechod k novému spôsobu písania týchto názvov nebude nejako ťažký, pretože, ako sme videli, už dnes sa názvy zahraničných ministerstiev takmer sústavne píšu s malým začiatočným písmenom. Podľa toho pôjde vlastne len o uplatnenie takéhoto spôsobu písania aj pri názvoch našich, domácich ministerstiev.

---

[4] *Pravidla českého pravopisu*, Praha 1957, 66—67.

[5] Mohlo by sa zdať, že názvy cudzích ministerstiev sa preto píšu v slovenčine s malým začiatočným písmenom, lebo sa takto píšu v češtine, odkiaľ sa zväčša preberajú zahraničné zprávy (z Československej tlačovej kancelárie v Prahe). Ale dôsledné používanie veľkých písmen v názvoch domácich ministerstiev, a to aj v takých zprávach, ktoré sú nesporne tiež prekladmi z češtiny, ukazuje, že písanie názvov zahraničných ministerstiev s malými začiatočnými písmenami nemožno odôvodniť len vplyvom češtiny. Nesporne tu hrá rolu hodnotenie názvov ministerstiev ako všeobecných pomenovaní, ktoré sa najskôr môže prejaviť len pri názvoch cudzích, zahraničných ministerstiev, kým pri domácich názvoch sa prejavuje zriedkavejšie (viac ráz sme si však všimli takéto písanie v bratislavskom Večerníku).

[6] J. M l a c e k, *Opäť o písaní vlastných mien*, SR 28, 1963, 110.

NA OKRAJ NAŠEJ INTERPUNKCIE

Jozef Mlacek

Za viac než desať rokov platnosti posledných *Pravidiel slovenského pravopisu* pravopisná kodifikácia dokázala sa celkove jednotne presadiť a uplatniť. Ak však nachádzame ešte dnes v konkrétnych jazykových prejavoch niektoré nedôslednosti, nemôžeme ich pripisovať iba na účet neznalosti zákonitostí nášho pravopisu. Nevyhnutne sa musíme pozastaviť aj pri samých pravidlách o slovenskom pravopise a skúmať, nakoľko sú jednotné a presne formulované. Jednotnosť a presnosť formulácie sú nevyhnutnými podmienkami ich správneho výkladu a uplatňovania.

V tomto príspevku si chceme všimnúť, ako sa tieto požiadavky uplatňujú pri výklade o interpunkcii. Aby sme tento problém pochopili, nie síce v úplnosti, ale zároveň v náležitej šírke, treba venovať pozornosť nielen Pravidlám slovenského pravopisu, ale aj niektorým takým gramatickým príručkám, ktoré sú pri rozširovaní kultúry slovenského jazyka najpoužívanejšie a sú zároveň východiskom pri tvorbe školských učebníc. Za knihy tohto druhu považujeme predovšetkým tieto: E. Pauliny – J. Štolc – J. Ružička, *Slovenská gramatika,* J. Orlovský, *Slovenská syntax* a E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská.* Chceme teda porovnať niektoré pravidlá o písaní interpunkčných znamienok v uvedených gramatikách s pravidlami o interpunkcii v Pravidlách slovenského pravopisu. Prácu J. Orlovského, ktorá má špeciálnejší charakter, sme sem zaradili preto, lebo problémy interpunkcie úzko súvisia so syntaxou a Orlovský venuje interpunkcii náležitú pozornosť, keď ju rozoberá na viac ako dvadsiatich stranách.

Pri pozornejšom štúdiu tohto problému zistíme, že jeho spracovanie v uvedených príručkách nie je ani úplné, ani celkom jednotné. Nachádzame tu niektoré rozdiely v chápaní a hodnotení istých javov. Tieto rozdiely môžu v konečných dôsledkoch viesť k dezorientácii v jazykovej praxi. Všimnime si teraz niektoré konkrétne prípady pri jednotlivých interpunkčných znamienkach.

V pravidle o písaní bodky niet zásadných rozdielov a veľkých nejasností. Problematické je iba písanie bodky pri nápisoch a nadpisoch. Pauliny hovorí, že sa aj v takýchto prípadoch bodka píše, Orlovský (115) hovorí, že sa za nadpismi bodka obyčajne nedáva, lebo takmer pravidelne bývajú graficky nejako odlíšené a interpunkčné znamienko by tu bolo nadbytočné. Túto poučku a podobne aj poučku v Pravidlách slovenského pravopisu by sa azda žiadalo doplniť v tom zmysle, že bodka za nadpismi alebo nápismi sa dáva vtedy, ak nie sú osobitne graficky odlíšené a skladajú sa z viacerých častí.

Napr. v Pravidlách slovenského pravopisu uvedené: *Slovenská gramatika. Časť II. Tvaroslovie.* V tomto zmysle chápu túto poučku aj *Pravidla českého pravopisu.*[1]

Pri poučkách o písaní troch bodiek, ktoré Orlovský azda nie celkom vhodne zaradil do kapitoly o písaní bodky, treba všade doplniť, že tri bodky sa nepíšu iba pri odmlčaní, nedokončení, teda apoziopéze, ale aj pri proziopéze: . . . *brý večer.*

Najväčšia pozornosť, a to celkom odôvodnene, sa vo všetkých príručkách venuje písaniu čiarky. Pravidlá o jej písaní sa nedajú tak jednoznačne presne vymenovať ako pri ostatných interpunkčných znamienkach. Často o tom rozhoduje významová a syntaktická platnosť jednotlivých spojovacích prostriedkov. Prechod medzi rozličnými významami spojok (zlučovacia a odporovacia spojka *a,* zlučovacia a vylučovacia spojka *alebo* a pod.) je veľmi jemný, a preto často záleží na jazykovom cite hovoriaceho alebo pisateľa, v akej funkcii danú spojku použije.[2] Ale sú medzi týmito poučkami isté nepresnosti aj v tých prípadoch, keď sa spojky celkom rovnako významovo hodnotia. Medzi časťami viacnásobného vetného člena píšeme čiarku, ak nie sú spojené spojkami *a, i, aj, ani, alebo.* Táto poučka sa niekedy mechanicky preberá aj pre interpunkciu v priraďovacom súvetí. Napr. Orlovský píše: „Čiarkou oddeľujeme hlavné vety v priradenom súvetí, ak nie sú spojené priraďovacími spojkami (*a, i, aj, alebo*)" (125). Podľa novších názorov (Ružička, Pauliny) a podľa posledného vydania Pravidiel slovenského pravopisu (1963) sa medzi vetami v priraďovacom súvetí nepíše čiarka iba vtedy, ak sú vety spojené zlučovacou spojkou *a.*

Ďalší problém pri písaní čiarky sa ukazuje pri parentéze. Je celkom pochopiteľné, že všetky vetné parentézy oddeľujeme čiarkami (alebo zátvorkami a pomlčkami) od ostatného textu. Pri nevetných parentézach už tento problém nie je taký jednoznačný. Väčšinu nevetných vsuviek síce tiež oddeľujeme čiarkami od ostatného textu, ale neplatí zasa pravidlo, ako ho vyslovuje Orlovský (125), že všetky príslovkovite vkladané slová treba oddeľovať od ostatného textu. Viaceré z nich už celkom splynuli s melódiou vety, a tak sa ani v písme neoddeľujú čiarkou. Ide o slová *reku, naozaj, veru* i niektoré ďalšie, ktoré uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu (1963) na str. 119. Iné naproti tomu (napr. *pravda, pravdaže*) v každom prípade od ostatného textu oddeľujeme.

Prejdime k ďalším interpunkčným znamienkam. O výkričníku a otázniku len v krátkosti môžeme konštatovať, že zásady o ich písaní sa podá-

---

[1] Praha 1957, 77.

[2] J. Orlovský, *Slovenská syntax,* Martin 1959, 122: „Kedy sú spojky *a, i, alebo* významu zlučovacieho, a kedy rozlučovacieho, je vec hodne rázu individuálneho, a preto i použitie alebo nepoužitie čiarky je v týchto prípadoch tiež individuálne."

vajú jednotne. Pri výkričníku treba azda doplniť, že ho kladieme v niektorých prípadoch zdôraznenej vsuvky (pozri latinské sic!). Pozoruhodná je aj kombinácia obidvoch týchto znamienok. Podľa Orlovského za zdôraznenú otázku dávame otáznik a výkričník *(Čo sa to stalo?!)*, za zvolacou vetou, ktorá má charakter dôraznej otázky, dávame výkričník a otáznik *(Len či to kedy bude!?)*[3]. V Pravidlách slovenského pravopisu sa hovorí iba o kombinácii otáznik + výkričník.

O tom, ako sa porušuje pravidlo o písaní úvodzoviek, som už písal.[4] Opäť tu zdôrazňujem, že úvodzovky píšeme iba tam, kde sú funkčne odôvodnené, kde plnia úlohu rozdeľovacieho, interpunkčného znamienka, teda pri priamej reči po uvádzacej vete (v dialógu bez uvádzacích viet píšeme pomlčku), pri ironicky chápaných slovách alebo zvratoch (*Vy ste ale „hrdina"!*) a pri názvoch a tituloch diel alebo spolkov, organizácií iba vtedy, ak ide o pomerne neznáme pomenovania, o viacslovné pomenovania, na ktoré treba osobitne upozorniť. Aj v tomto prípade iba vtedy, ak sa na ne neupozorňuje iným grafickým prostriedkom.

Pri poučkách o písaní dvojbodky čiastočná nezrovnalosť sa ukazuje v návodoch na písanie dvojbodky pri výpočte. V Pravidlách je problém postavený jasnejšie, i keď na druhej strane možno ako prednosť Orlovského podania uviesť, že naznačuje aj druhý spôsob písania (s čiarkou), ktorý sa tiež považuje za správny.

Uviedli sme niektoré nie presné alebo nejednotne chápané miesta v slovenskej interpunkcii. Urobili sme tak s vedomím, že ani Pravidlá slovenského pravopisu, ani ostatné doterajšie príručky slovenskej gramatiky nie sú ani v tejto otázke nezmeniteľnou dogmou, ale že ich možno spresniť v záujme zjednotenia praxe pri používaní písanej podoby spisovného jazyka.

AKO PREPISOVAŤ RUSKÉ SLOVÁ S *KS* DO LATINKY

Andrej Keder

Ruské alebo vôbec cyrilským písmom (azbukou) písané slová, napr. *leksika, leksičeskij, Alexandr, Aleksej, Meksiko, meksikanec, ekslibris, ksilofon, Ksenija, Marks, indeks, suffiks, suffiksaľnyj* ... sa do slovenčiny bežne prepisujú s *ks*. Novšie sa najmä ruské vlastné mená prepisujú s *x: Alexandrov, alexandrovovci, Axeľrod* (ba aj: Axakov). Hneď možno povedať, že

[3] J. Orlovský, c. d., 135–136.
[4] J. Mlacek, *Poznámky k písaniu úvodzoviek*, SR 27, 1962, 349–350.

prepis s *ks* je nenáležitý, nesprávny. Dochádza k nemu mechanickou transliteráciou ruského grafického *ks* (= *x*, iks), a to preto, že o prepise ruského *ks* do slovenčiny sa v *Pravidlách slovenského pravopisu* bližšie nehovorí (1. vyd. z r. 1953, 118; 2., zrevid. vyd. z r. 1957, 125; 3., zrevid. vyd. z r. 1962, 125).[1] Je v nich len stručná poznámka, že „mená cudzieho pôvodu (*Marx, Engels, Shakespeare, Heine, Goethe* ap.) neprepisujeme z ruštiny, ale ich píšeme podľa ustálených zvyklostí pravopisom príslušného jazyka" (tamže).[2] Túto samozrejmú zásadu, platnú i v slovenčine pre prepis vlastných podstatných mien, treba v prípade *x* rozšíriť aj na prepis patričných všeobecných podstatných mien a iných slov od nich odvodených.

V ruštine sa vyslovené *ks* (= x) píše ako *ks*,[3] pretože znakom *x* — ako je známe — sa v cyrilike označuje *ch* (= gréc. *χ*). Pri prepisovaní ruského *ks* v patričných slovách ide o dva prípady:

1. Ruské *ks* transkribujeme do latinky ako pôvodné *x* v slovách predovšetkým grécko-latinského pôvodu, napr. *lexika, Alexandr, xilofon, index, ex libris* i *exlibris, exkavator . . .*; toto *x* do azbuky spätne prepisujeme ako *ks*. (Neplatí to, pravda, o prepise rus. *kz*, ktoré transliterujeme ako *kz*, napr. *rus. ekzamen, ekzemplar, ekzotičeskij, ekzekutor, ekzarch, ekzercirovať . . .*, a ktorému v slovenských ekvivalentoch zodpovedá vo výslovnosti *gz* písané ako *x*, napr. *exemplár, exotický, exekútor, exarcha*.)

2. Ruské *ks* transliterujeme do latinky ako skupinu *ks* (= *k* + *s*) v ruských slovách bez ohľadu na ich pôvod, napr. *Aksakov, Oksana, Ksiuša* (ide o vlastné podstatné mená, ktoré majú povahu inojazyčných lexikálnych citátov), *plaksa, saksaul* (bot. Haloxylon). Tento druhý prípad má obdobu v našich slovách, do slovenčiny prevzatých, často štylisticky príznakových a podľa výslovnosti písaných viac-menej vždy s *ks*.[4]

---

[1] K odbornému prepisu (vedeckej transliterácii) z cyriliky do latinky pozri: E. Jóna, *Ako prepisovať ruské mená v slovenčine*, SR 15, 1949/50, 141—148, kde sa uvádza i bohatá literatúra; Z. Jesenská, *Moje pripomienky k návrhu Pravidiel (K zásadám prepisu z azbuky do latinky)*, SR 18, 1952/53, 169; B. Havránek, *Psaní ruských jmen v češtině*, NŘ 33, 1949, 41—46; *Návrh na transliteraci cyrilského písma do latinky*, Slavia 17, 1939/40, 317—320, *Transliterace cyrilského písma do latinky*, Slavia 20, 1951, 158—161.

[2] Pozri aj Š. Peciar, *Hlavné zásady transkripcie z cyriliky do latinky*, SR 16, 1950/51, 292.

[3] Aj v dejinách slovenského pravopisu bol pokus písať *x* rozpísane ako *ks* (A. Bernolák; tak sa píše v pravopise poľskom a chorvátskom), ale sa neujal.

[4] Napr.: *iks* (písané niekedy aj ako *ix*; chýba v *Slovníku slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 592), *koks* (angl. *cokes*), *keks* (angl. *cakes*), *aksamiet* (gréc. *hexá-mitos*; ale napr. *hexagonálny*; lat. *examitum*, skrátením *samet, zamat*), *faksimile* (lat. *facsimilis*), slang. *kiks* (angl. *kick*), *buksa* (lat. *buxis*, sthnem. *buhsa*, nem. *Büchse*) — *piksľa* (*piksňa*; gréc. *pyxís*, nem. *Büchse*) hovor. „plechovica", *ruksak* (nem. *Rucksack*) hovor. „plecniak, batoh", *kraksňa* (nem. *Kraxe*), *lux*[1] fyz. „jednotka intenzity osvetlenia" — *lux*[2], niekedy písané aj *luks* hovor. „elektrický vysávač prachu v miestnostiach", *luxovať*, písané aj *luksovať* hovor. „odstraňovať prach elektrickým vysá-

Teda pri prepise slov najmä grécko-latinského pôvodu z ruštiny, resp. z niektorých iných jazykov do slovenčiny namiesto cyrilského *ks* (= x) píšeme latinkou *x* (nie „ks"). Tak sa už dávnejšie správne prepisuje aj v češtine. Toto doplnenie bude treba uviesť v Pravidlách slovenského pravopisu (v kapitole *Hlavné zásady prepisu z azbuky do latinky*).

KLASIFIKACE SLOŽENÉHO SOUVĚTÍ VE SLOVENŠTINĚ

Eva Macháčková

V posledních letech se setkáváme u slovenských lingvistů s velkým zájmem o otázky týkající se skladby; značná pozornost byla věnována mimo jiné i složenému souvětí. Nejnověji se k tomuto tématu vracejí dvě práce F. Kočiše.[1]

Je-li pro autora rozhodující počet vět v souvětí,[2] považuje za složené souvětí takové souvětí, které se skládá nejméně ze tří vět, bez ohledu na způsob spojení těchto vět. Toto dělení souvětí na jednoduché a složené podle počtu vět odpovídá i dělení v některých cizích gramatikách, např. sovětských, jak už na to poukázal L. Dvonč.[3] Tím se dostává do typů složeného souvětí i typ u nás dříve neuváděný: souvětí, v kterém se uplatňuje pouze souřadný vztah mezi větami. Tento typ zařazují jako první

---

vačom", *mírniks-dírniks* (nem. *mir nichts — dir nichts*), písané aj *mirnix-dirnix*, napr. v Roháči z 9. 8. 1963, 251 atď. Skupina *ks*, resp. *gz* sa píše najmä v tých prípadoch, kde sa už neuvedomuje etymologické *x* alebo iné náležité spoluhláskové zoskupenie.

[1] F. Kočiš, *Ku klasifikácii zloženého súvetia*, SR 28, 1963, 155—164; *Deväť typov zloženého súvetia*, tamtéž, 321—342.

[2] Pojetí složeného souvětí se u různých autorů značně liší v závislosti od toho, z jakých předpokladů vycházejí. V podstatě existuje dvojí možný přístup k těmto otázkám: kvalitativní a kvantitativní. První přístup najdeme např. ve *Slovenské gramatice* (E. Pauliny—J. Štolc—J. Ružička, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 378), kde J. Ružička definuje složené souvětí jako takové, v němž se mezi větami realizuje jak souřadný, tak podřadný vztah. Podle této definice nepatří ovšem do složeného souvětí jeho druhý typ, jak na to poukázal už L. Dvonč (*Niekoľko poznámok o zloženom súvetí*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 169 n.), protože se v něm realizuje pouze podradný vztah. Ružičkových pět typů složeného souvětí se v podstatě shoduje s pěti typy Trávníčkova složitého souvětí podřadného (*Mluvnice spisovné češtiny II, Skladba*, Praha 1950, 723). Že jde u Trávníčka o složité souvětí podřadné, souvisí s tím, že dělení souvětí na souřadné a podřadné se u různých autorů liší, jak o tom píše F. Kopečný (*Základy české skladby*, Praha 1958, 282). Podle J. Bauera (*Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 13) je složité souvětí takové souvětí, v němž se realizuje více syntaktických vztahů než jeden.

[3] L. Dvonč, c. m., 173.

z typů složeného souvětí F. Kočiš a G. Počtová. Kočiš užívá termínu *složené souvětí*, termíny *stejnorodé* a *různorodé souvětí* opouští, neboť se mu zdají zbytečné a nepřiléhavé. Přejímá od Počtové její první typ, s dalšími čtyřmi typy však nesouhlasí. Sám člení složené souvětí na devět typů, jeho členění však, jak ukážeme dále, není důsledné a vyčerpávající.

O prvním typu jsme již mluvili. V druhém typu se realizuje mezi větami pouze vztah podřadnosti. Vedlejších vět může být více a pak mezi nimi existuje vícestupňová závislost. Za variantu druhého typu považuje Kočiš ten případ, kdy hlavní věta stojí uprostřed mezi vedlejšími větami. S tímto názorem lze těžko souhlasit. Zatímco v prvním případě jde o vícestupňovou závislost (např. druhá věta závisí na první, třetí na druhé, atd.), v druhém případě obě vedlejší věty nezávisle na sobě rozvíjejí větu hlavní. F. Trávníček a J. Ružička zařazují tento typ (kdy dva větné členy jsou vyjádřeny vedlejšími větami) do souvětí jednoduchého. Jestliže však chápeme složené souvětí jako celek složený nejméně ze tří vět, v němž se realizuje buď vztah souřadnosti nebo podřadnosti nebo oba zároveň, musíme tento typ osamostatnit. V Havránkově—Jedličkově mluvnici[4] nehledě na to, že si autoři nekladli nároky na vyčerpávající popis složeného (složitého) souvětí, je tento typ uveden jako první. Dále je nutno připomenout, že ojediněle mohou nastat i případy, kdy hlavní věta nestojí uprostřed mezi vedlejšími větami, ale na začátku souvětí. Takové případy nebere autor článku v úvahu. Jako příklad uvádíme toto české souvětí: *Uvedl jsem výčet pojmů, které se vyskytují v prvních dvou částech § 7, aniž bych si podrobněji povšiml rozmanitých vztahů mezi jednotlivými druhy zobrazení* (Časopis pro pěstování matematiky, 84, 1959, 477).

Třetí Kočišův typ je složené souvětí s jednou hlavní větou, které jsou podřízeny dvě nebo více rovnocenných vedlejších vět, mezi nimiž je parataktický vztah. Zřetelněji by měly být v tomto typu odděleny případy, kdy hlavní věta stojí na konci souvětí. U některých podtypů třetího typu se setkáváme s dělením podle toho, opakuje-li se podřadící spojka či nikoliv, toto dělení však není provedeno důsledně.

Čtvrtý typ, který Kočiš zařazuje jako nový, představuje souvětí s více hlavními větami, z nichž jedné je podřízena jedna vedlejší věta. Další dělení je podle místa vedlejší věty v souvětí, v druhém bodě se toto dělení opouští a náhle se mluví o dvou vedlejších větách rozvíjejících poslední hlavní větu. V bodě 3 a 4 se setkáváme s další nedůsledností. V bodě 3 se hovoří o souvětí s jednou vedlejší větou na začátku souvětí, v bodě 4 o souvětí, v kterém jedna vedlejší věta rozvíjí svou hlavní větu na jiném místě než na konci souvětí, to znamená, že by bod 4 zahrnul i bod 3.

---

[4] B. Havránek — A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1960, 342.

Pátý typ je též nový Kočišův typ. Je to složené souvětí s dvěma nebo více hlavními větami, jimž je stejným způsobem podřízena jedna vedlejší věta. Upozorňujeme na to, že některé uvedené příklady tomu zřejmě neodpovídají, např.: *Plamienok na ohnisku nepokojne zablikal a stúlil sa pod pahrebu, akoby sa cítil zbytočný a nepotrebný.*[5] Dělení v tomto typu je zcela nedůsledné. Ačkoliv je uvedeno, že pátý typ je rozdělen podle počtu hlavních vět a podle způsobu, jakým se hlavní věty k sobě přiřazují, v bodě 4 se hovoří o souvětí, v němž je vedlejší věta na začátku souvětí, tedy typ, který by zahrnul i mnohé případy z bodu 1—3. Obdobná chyba, k jaké došlo při dělení čtvrtého typu, se objevila i v pátém typu. Pod bod 5 jsou zahrnuta souvětí s více hlavními větami a jednou vedlejší větou na konci souvětí, pod bod 6 souvětí s více hlavními větami a jednou vedlejší větou. Zahrnuje tedy bod 6 i bod 5.

Šestý Kočišův typ představuje souvětí s dvěma hlavními větami a jednou větou vedlejší, která rozvíjí druhou větu hlavní. Souvětí se dělí podle druhu souřadného vztahu mezi hlavními větami. Jednu skupinu tvoří souvětí se změnou místa vedlejší věty. Snad by bylo lépe napřed dělit souvětí podle místa vedlejší věty a dále podle druhu souřadného vztahu, aby se dělení nepřekrývalo a bylo úplné.

Sedmý typ je složené souvětí, v kterém se k jednoduchému podřadnému souvětí jako celku připojuje jiná samostatná jednoduchá věta. Domníváme se, že významová spojitost druhé hlavní věty s podřadným souvětím závisí částečně na tom, je-li věta vedlejší v podřadném souvětí obsahová nebo doplňovací. Věta obsahová je nutným doplněním věty hlavní, celé souvětí by bez ní nemělo smysl, bez věty doplňovací může mít souvětí alespoň částečně smysl. Jako příklad můžeme uvést tato souvětí z Kočišova článku: *Hútala som, kto k nám mohol prísť, a hádala som na horárovcov. Ani Adélka sa nechcela dlho baviť, aby v Zemianskom Podhradí nemali o ňu obavy — nuž sme sa radšej pobrali.*[6]

Osmý typ, nový, představuje souvětí s dvěma hlavními a dvěma vedlejšími větami, které jsou mezi sebou ve vztahu podřadnosti anebo stejným způsobem rozvíjejí hlavní větu. Kočiš dělí tento typ na podtypy podle místa hlavních vět v souvětí, podtypy podle vztahů mezi hlavními větami. Toto dělení je však provedeno pouze u prvního podtypu. Do páté skupiny tohoto typu jsou zařazena složená souvětí, která mají tři hlavní nebo tři vedlejší věty. Typ byl však jasně definován jako souvětí s dvěma hlavními a dvěma vedlejšími větami.

Devátý typ je takové složené souvětí, v kterém se na základě souřadného

---

[5] F. Kočiš, c. m., 333.
[6] F. Kočiš, c. m., 337.

vztahu spojují jednoduchá i složená souvětí do větších, složitějších myšlénkových celků.

Kočišova práce vychází z bohatého materiálu excerpovaného ze slovenské beletrie. Materiál je roztříděn do jednotlivých typů a podtypů, Kočišovo třídění však není důsledné. Podtypy se překrývají a naopak nevyčerpávají celý typ. Není též jasno, proč se v jednotlivých typech neuvažují případy s větším počtem vět. Zatímco v typu 2 se zařazují případy s větším počtem vedlejších vět, v typu 3 se považují tzv. větné řetězy za stylistické varianty třetího typu a typ 4 a 6 se dokonce liší navzájem pouze počtem hlavních vět. Podle našeho názoru by bylo správné uvažovat n vět v souvětí, přičemž ze statistického zkoumání materiálu by vyplynulo, kdy n začíná klesat a kdy je možno je zanedbat. V typu 1, 4, 5 by bylo nutno počítat s n hlavními větami, v typu 2 a 3 s n vedlejšími větami, v typu 8 a 9 s n hlavními a n vedlejšími větami. Typ 6 by se zřejmě ukázal nepotřebný.

Nechtěli jsme v tomto článku podávat návrh na novou klasifikaci složeného souvětí, nýbrž poukázat jen na některé nedostatky Kočišovy práce.

TRIEDENIE A KRITÉRIÁ TRIEDENIA

František Kočiš

Tieto poznámky chcem pokladať nie tak za odpoveď ako skôr za bližšie osvetlenie a prehĺbenie niektorých kritérií a aspektov, na ktorých je založená moja klasifikácia zloženého súvetia. Ide totiž o tú časť syntaxe, v ktorej utriedenie zložitých syntaktických celkov je veľmi potrebné napr. už i vzhľadom na stanovenie hornej hranice syntaxe, a tak akýkoľvek konštruktívny príspevok na túto tému je veľmi vítaný. Za takýto príspevok pokladám i článok E. Macháčkovej.

Článok *Deväť typov zloženého súvetia* v SR 28, 1963 je návrhom na klasifikáciu zloženého súvetia v spisovnej slovenčine. Treba ho teda aj tak hodnotiť — čiže ako všetky ostatné predchádzajúce pokusy o klasifikáciu zložených súvetí, i keď azda môj pokus vychádza z relatívne väčšieho a bohatšieho, ale predsa len istého a obmedzeného materiálu. Chcel by som preto zdôrazniť, že moja klasifikácia zloženého súvetia nenárokuje si všeobecnú platnosť. Platnosť a opodstatnenosť jednotlivých typov ako aj princíp triedenia overí prax a ďalší výskum. V spracúvaní slovenského materiálu sa totiž ďalej pokračuje.

Dobre mienené pripomienky a poukaz na niektoré nedôslednosti v čle-

není vnútri jednotlivých typov však — ako vidieť z celého článku — v podstate nekorigujú samotný počet typov. Čo sa týka šiesteho typu zloženého súvetia (na siedmy autorka v záverečnom konštatovaní nejako pozabudla), ktorý autorke podľa štatistiky vyšiel ako nepotrebný, chcem sa pokúsiť znova vyložiť, prečo má svoje pevné miesto v rade typov zloženého súvetia. E. Macháčková chce ho spojiť so štvrtým typom, lebo sa jej vidí, že štvrtý a šiesty typ líšia sa navzájom iba počtom hlavných viet. Spojenie týchto typov nebude možné v nijakom prípade (podľa mojich kritérií), lebo v štvrtom type ide o realizáciu oboch syntaktických vzťahoch, odlišnú od realizácie týchto vzťahov v šiestom type. V štvrtom type je dominantným priraďovací vzťah, väčšinou zlučovací. Významová spätosť jednotlivých viet v tomto zloženom súvetí (okrem vedľajšej vety, ktorá rozvíja jednu z hlavných viet) je voľnejšia, podobná spätosti viet v prvom type zloženého súvetia. Z toho dôvodu aj niektorí syntaktici pokladajú zložené súvetia z nášho štvrtého typu za súvetia s jedným priraďovacím vzťahom. Hlavnú vetu a vetu, ktorá ju rozvíja, pokladajú za jeden celok a ako taký za ekvivalent jednoduchej vety, rovnocenný s ostatnými jednoduchými vetami v súvetí.[1]

V šiestom type zloženého súvetia sú pomery celkom iné. Vnútorná štruktúra súvetia vyžaduje konštantnú a neprerušovanú významovú spätosť jednotlivých viet. Spôsob realizácie priraďovacieho a podraďovacieho vzťahu určuje aj počet viet. Dôsledne tu môžu variovať iba dve hlavné vety a jedna vedľajšia veta. So zvýšením počtu viet nemožno tu počítať, ani o ňom uvažovať. Podobná situácia je aj v siedmom type. E. Macháčkovej sa ukázala možnosť zlúčiť štvrtý a šiesty typ asi preto, že brala do úvahy iba jeden variant šiesteho typu — variant s dvoma hlavnými vetami, medzi ktorými sa realizuje priraďovací vzťah zlučovací. V šiestom type zloženého súvetia sa však medzi hlavnými vetami uskutočňuje priraďovanie nielen zlučovaním, ale aj ostatnými spôsobmi: hlavné vety sú aj v stupňovacom, odporovacom, dôsledkovom a dôvodovom vzťahu. Do týchto vzťahov môžu logicky vstupovať len dva komponenty, v našom prípade dve jednoduché vety. Tým je vylúčená akákoľvek možnosť prítomnosti tretieho rovnocenného komponentu, konkrétne — ešte nejakej inej jednoduchej (hlavnej) vety, ako je to v štvrtom type. Počet vedľajších viet je tiež určený vnútornou štruktúrou tohto typu zloženého súvetia: počíta s prítomnosťou jednej vedľajšej vety. Prítomnosť dvoch vedľajších viet by už znamenala iný spôsob organizácie súvetia, a tým aj iný typ.

Načali sme už trochu otázku počtu (prípadne väčšieho počtu) viet v jed-

[1] Zmieňujem sa o tom a uvádzam aj doklady i v článku *Ku skladbe v románe Vladimíra Mináča Živí a mŕtvi*, SR 27, 1962, 292. Pozri o tom i F. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 282.

notlivých typoch. Možno konštatovať, že štatistické skúmanie materiálu, čo sa týka počtu viet v zloženom súvetí, môže byť iba pomocné. V klasifikácii vychádzame z počtu troch viet. Tým opúšťame sféru jednoduchého súvetia. To je hranica medzi jednoduchým a zloženým súvetím. Nemožno však na druhej strane tvrdiť, žeby toto kritérium troch viet bolo iba vonkajším mechanickým kritériom. Moja klasifikácia zloženého súvetia ukazuje, že vyplynulo zo štruktúry väčšiny typov, z kvality vzťahov a ich realizácie medzi jednotlivými vetami v súvetí. Potvrdzuje to aj uvedená konfrontácia štvrtého a šiesteho typu. Pri štvrtom, ôsmom a deviatom type vychádzam z počtu štyroch viet. Tento počet je opäť podmienený kvalitou vzťahov a ich realizáciou medzi jednotlivými vetami. Počet tri (pri štvrtom, ôsmom a deviatom type počet štyri) možno charakterizovať ako základný, nevyhnutný, optimálny, konštantný alebo najnižší počet. Od základného počtu väčší alebo relatívne neobmedzený počet viet (hlavných alebo vedľajších) je možný v istých typoch zloženého súvetia len vtedy, ak nenarúša základný model syntaktických vzťahov, konštituujúci zložené súvetie ako typ. V týchto prípadoch ide vždy o varianty základných typov. Pri základnom počte tri môže stúpať počet alebo hlavných alebo vedľajších viet v type 1, 2, 3, 5, pri základnom počte štyri v type 4, 9, zriedkavo v type 8. Nový typ zloženého súvetia mohol by sa objaviť alebo pri základnom počte tri a štyri a s takou kombináciou vzťahov medzi hlavnými a vedľajšími vetami, aká sa nenachádza v našej klasifikácii, alebo pri základnom počte päť, čo však pokladáme za málo pravdepodobné. Počítať teda pri klasifikácii zloženého súvetia len s *n* hlavnými alebo *n* vedľajšími vetami a s prípadmi, kde možno počet vôbec zanedbať, je podľa môjho úsudku postup nepresný a nepostačujúci.

Keď už E. Macháčková spomenula možnosť spojenia niektorých typov, uvediem aj ja, že možnosť zlúčenia vidím medzi šiestym a siedmym typom zloženého súvetia. Tieto dva typy spája ako varianty J. R u ž i č k a v štvrtom vydaní *Slovenskej gramatiky*. Túto otázku však nebudem tu rozvádzať, pretože vybočuje z rámca tohto článku. Spomínam to iba mimochodom, ako dôkaz na to, že pre svoj návrh na triedenie zložených súvetí nepostulujem všeobecnú platnosť a že sám nepokladám klasifikáciu súvetí za hotovú vec.

Tým viac nepokladám za vyriešené členenie jednotlivých typov na varianty a usporiadanie variantov vnútri jednotlivých typov. V súvislosti s tým chcem autorku korigovať v tom, že pri jednotlivých typoch nehovorím o podtypoch, ale o variantoch alebo skupinách variantov. Členenie typov na podtypy a varianty pokladám za dve rozdielne veci.

Členenie typov na varianty som založil viac-menej na štylisticko-konštrukčných rozdieloch vo vzťahoch medzi jednotlivými vetami utvárajúcimi

príslušný typ.[2] Z toho by sa dalo usudzovať, že varianty pokladám za viacmenej štylistické útvary. Tento základ členenia skutočne nie je presný a úplný. Bude ho treba doplniť a spresniť v tom zmysle, že tu nejde iba o štylisticko-konštrukčný rozdiel medzi variantmi, ale aj o rozdiel čisto gramatický. Mám na mysli práve členenie jednotlivých typov podľa spôsobu priraďovania. Toto kritérium som popri delení podľa miesta hlavných alebo vedľajších viet najviac používal. V niektorých prípadoch sa toto kritérium uplatňovalo nie dosť hierarchicky, preto je členenie jednotlivých typov nedôsledné a v dôsledku toho neúplné, čo E. Macháčková právom vyčíta. Na druhej strane sa mi však nezdá, žeby moje členenie vo všetkých typoch bolo celkom nedôsledné.

Pri rozčlenení štvrtého typu na varianty spôsobilo nedôslednosť vynechanie slov „alebo na začiatku" v bode 4. Súvetie má znieť: „Poslednú skupinu zloženého súvetia štvrtého typu tvoria súvetia, v ktorých jedna vedľajšia veta rozvíja svoju hlavnú vetu na inom mieste ako na konci alebo na začiatku súvetia." Podobná chyba sa opakuje aj na str. 334 v bode 6. Veta má znieť: „Inú skupinu tvoria zložené súvetia piateho typu s viacerými hlavnými vetami a s jednou vedľajšou vetou na začiatku súvetia." Uvedené príklady to zreteľne dokazujú. Členenie piateho typu na varianty znieslo by aj z technickej stránky istú úpravu.

Pri začlenení skupiny variantov do istého typu s väčším počtom hlavných alebo vedľajších viet, ako sa uvádza v základnej charakteristike typu (konkrétne v štvrtom type v bode 2 a v ôsmom type v bode 5), vždy som uviedol aj dôvod takéhoto kroku (zriedkavosť a najmä to, že v týchto prípadoch väčší počet viet nenarúša základný profil súvetia). O definitívnom osude týchto variantov však bude treba ešte uvažovať.

Osobitnú zmienku treba urobiť o zloženom súvetí s hlavnou vetou v strede súvetia, ktoré som zaradil ako variant do druhého typu zloženého súvetia. Dôvody, ktoré ma k tomu viedli, uviedol som v článku Ku klasifikácii zloženého súvetia. Tu by som chcel len znovu zopakovať, že urobil som tak preto, lebo v tomto zloženom súvetí ide iba o jeden vzťah, a to podraďovací. To bolo pre mňa rozhodujúce kritérium. Dôvody pre vyčlenenie tohto zloženého súvetia ako osobitného typu, ktoré uvádza E. Macháčková, nie sú presvedčivé. Je mi známe, že toto súvetie sa v *Českej mluvnici* Havránka—Jedličku vyčleňuje ako samostatný typ na prvom mieste. Podotýkam navyše, že aj J. Ružička v štvrtom vydaní Slovenskej gramatiky vydelil toto zložené súvetie ako osobitný typ a nepokladá ho už za jednoduché súvetie. Variant s hlavnou vetou na začiatku, ktorý uvádza

---

[2] Takto som charakterizoval variant v článku *Ku klasifikácii zloženého súvetia*, SR 28, 1963, 161.

autorka, som v doteraz excerpovanom materiáli nenašiel, preto som ho ani nemohol brať do úvahy. Zdá sa mi však štylisticky hodne neobratný.

A ešte poznámku o samom termíne *zložené súvetie*. Prijal som tento termín preto, lebo je už dosť zaužívaný a má už akú-takú tradíciu. Uvedomujem si však aj určitú neadekvátnosť tohto termínu. Pociťoval som ju pri rozbore niektorých syntaktických prvkov v románe Vladimíra Mináča Živí a mŕtvi.[3] V tomto článku som aj v krátkosti naznačil, prečo ho prijímam i napriek istým nedostatkom.

Záverom by som chcel zopakovať to, čo som povedal na začiatku, že treba privítať diskusiu nielen o mojom návrhu na klasifikáciu zloženého súvetia, ale o tomto probléme vôbec. E. Macháčkovej patrí preto uznanie a vďaka za pripomienky.

K PROBLEMATIKE DOPLNKOVEJ VETY

Juraj Chovan

Naša jazykoveda v minulosti nevenovala dostatočnú pozornosť otázkam skladby. Na dlhší čas uspokojovali sme sa s výsledkami, ktoré v štúdiu slovenskej a českej skladby dosiahli naši starší jazykovedci. No v práci našich starších jazykovedcov stretávame sa aj so značným formalizmom, ktorý sa prejavuje v nedostatku zovšeobecňujúcich jazykových kritérií, bez ktorých nemožno spoľahlivo riešiť otázky skladby nijakého jazyka. Niektoré z týchto nedostatkov prešli aj do našej súčasnej gramatickej praxe, hoci treba povedať, že naša súčasná jazykoveda sa úspešne vyrovnáva s otázkami správneho prístupu k syntaktickej problematike, a to tým, že ju chápe v dialektickom vzťahu reči a myslenia.

A práve v tomto zmysle sa u nás najmenej pozornosti venovalo tradičnej doplnkovej vete, ktorá sa mechanicky traktuje podľa starších gramatík, i keď v čiastočne zmenených názoroch na doplnok zmenilo sa i chápanie pôvodných doplnkových viet. Faktom však zostalo, že doplnková veta v dôsledku neujasnených názorov na doplnok aj dnes zostala najtvrdším a najabstraktnejším syntaktickým orieškom.

Preto v školskej praxi prevláda názor, aby sa učenie o doplnkových vetách aspoň z učebných osnov vylúčilo. Pri jej výklade niet presných gramatických ukazovateľov, ktoré by ju spoľahlivo diferencovali od ostatných typov vedľajších viet. No oveľa dôležitejšie je, že doplnkovú vetu ani teore-

[3] SR 27, 1962, 286.

ticky nemožno náležite zdôvodniť. Zložitosť jej problematiky spôsobuje najmä tá skutočnosť, že v syntaktickej praxi sme sa ešte dôsledne nevyrovnali s otázkou správneho hodnotenia doplnku. Ako je známe, doplnkom v minulosti sa pomenúval aj taký vetný člen, ktorý dnes hodnotíme ako predmet alebo ako mennú časť prísudku po neplnovýznamovom slovese *byť*.

Dnes sa už hodnotenie doplnku približuje k jeho špecifickej syntaktickej podstate, ale z tradičného chápania doplnku aj dnes sa ešte vyzdvihuje jeho determinatívna funkcia, čím sa doplnok priraďuje ku kategórii rozvíjacích vetných členov. A analógiou s týmito vetnými členmi bez ohľadu na výnimočnosť postavenia doplnku ako v podstate logického predikátu utvára sa úplne mechanicky i tzv. doplnková veta. Lebo ak dnes tento zvláštny syntaktický jav budeme nazývať doplnkom iba preto, že nevyjadruje predikáciu gramaticky, ale iba logicky, bude nelogické hovoriť o jeho predikácii ako doplnkovej vete aj vtedy, keď sa gramaticky normálne vyjadrí.

Termín doplnok dnes už nemožno odôvodniť na základe tej syntaktickej funkcie, akú mal v minulosti, a používame ho vlastne iba tradične. Lebo pri správnom hodnotení funkcie doplnku treba mať na zreteli, že jeho úloha vo vete slúžiť ako rozvíjací vetný člen je iba jeho fakultatívna vlastnosť[1] a jeho podstatu utvára všeobecne jazyková tendencia úspornosti reči, ktorá využíva rozsah možností logickej výpovede v celkovej gramatickej stavbe vety. V podobnom zmysle sa k funkcii doplnku približujú i slovesné väzby s infinitívom, v latinčine napríklad známe väzby infinitívu s nominatívom alebo akuzatívom, absolútny ablatív a pod. Ale na rozdiel od týchto prípadov doplnok je schopný vystupovať ako rovnocenná priradená veta. To, že má totožnú kategóriu času s prísudkovým slovesom, možno odôvodniť len silou logickej súvislosti, ktorá sa presne prekrýva s kategóriou času prísudkového slovesa a pre svoju existenciu ako samostatnej logickej predikácie nemusí ju preberať od prísudkového slovesa. Najlepšie to vidieť v prípade objektového doplnku, kde logický predikát nemusíme chápať v tesnej súvislosti s kategóriou času prísudkového slovesa: *Vojaka našli raneného.* V typicky doplnkovom zrekonštruovaní vety možno jej zmysel vyjadriť aj takto: *Vojaka našli, ako bol ranený.* Avšak časový obsah logickej výpovede je širší, autonómnejší, lebo nevyhnutne musíme predpokladať, že vojak bol ranený aj predtým, ako ho našli. V súvise s týmto chápaním uvedenej logickej predikácie dala by sa vytvoriť z pôvodného objektového doplnku aj takáto konštrukcia vety: *Keď vojaka našli, bol ranený.*

Doplnok je teda prakticky schopný vyjadriť všetko, čo každá holá veta s bežnou gramatickou stavbou.

---

[1] Pozri môj článok *Na okraj otázky doplnku*, SR 28, 1963, 288.

Dôvod rozlišovať doplnkové vety od ostatných vedľajších viet možno podložiť iba určitou kontamináciou, lebo pri ich hodnotení uvedomujeme si možnosť realizácie ich doplnkového ekvivalentu, čím sa aj do ich chápania dostáva kúsok z fakticky zaniknutej špecifickosti pôvodného doplnku. Preto chápanie doplnkových viet na základe analógie s ostatnými vedľajšími vetami nemá vážny podklad.

Doplnkové vety nemožno chápať ani na základe podobnosti s podmetovými alebo prísudkovými vetami, lebo doplnok nie je iba prísudok, ale svojím logickým obsahom zároveň v sebe zahrnuje aj podmet. Týmto by podľa uvedenej analógie vznikla veta, ktorú by sme mali hodnotiť ako akúsi „vetnú" vetu. Okrem toho prísudková veta sa nikdy neviaže bezprostredne na podmet, ale iba ako náhrada časti prísudku po neplnovýznamovom slovese, ktoré ako predikatívny komponent podmetu sa ňou významovo dopĺňuje. *(Stal sa, čím si priali rodičia.)* Teda prísudková alebo aj podmetová veta ani po obsahovej stránke sa nemôže vyrovnať vetám doplnkového typu a po syntaktickej stránke majú jasnú funkciu k príslušným vetným členom. A doplnok, ako sme na to už v citovanom článku poukázali, treba v základe hodnotiť iba ako predikatívny vzťah, a nie ako predikatívno-determinatívny. Z toho vyplýva záver, že niet opodstatnených argumentov pre uznávanie doplnkových viet.

Existencia doplnkovej vety bola v našej staršej gramatike formálne gramaticky zdôvodnenejšia, pretože sa chápala presne podľa kritérií, na základe ktorých sa určoval aj doplnok. Za doplnkovú vetu sa napríklad pokladala časť prísudku po neplnovýznamovom slovese, ktorá sa vyjadrila gramatickou predikáciou. S. C z a m b e l[2] uvádza tento príklad doplnkovej vety: *Kolumbus je (ten), kto Ameriku objavil = Kolumbus je objaviteľ Ameriky.* Pravda, takéto rozlišovanie menných prísudkov (doplnkov) od slovesných prísudkov bolo formalistické a možno si to vysvetliť ako dôsledok nedialektického hodnotenia gramatických javov. Citovanú vetu budeme dnes hodnotiť ako prísudkovú, prípadne podmetovú, lebo podmetová a prísudková časť sú vzájomne vymeniteľné, pretože sa vyjadrujú pojmami, ktoré majú približne recipročnú hodnotu. No vetu *Kto pracuje, má čo jesť* S. Czambel už správne zaraďuje k podmetovým. Takéhoto priestupku proti dialektickému posudzovaniu gramatických javov, keď sa v podstate ten istý typ viet hodnotil rozdielne, dopúšťame sa však aj dnes, lebo v okruhu predmetových a prívlastkových viet vydeľujeme osobitný druh doplnkových. A preto, aby sme mohli presne rozobrať syntaktickú podstatu tzv. doplnkových viet, je potrebné vyzdvihnúť ich synonymitu s uvedenými vedľajšími vetami.

---

[2] S. C z a m b e l, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 3. vyd., Martin 1919, 231.

Doteraz nemáme podrobnejší rozbor doplnkových viet. V krátkosti na ne poukázal J. Oravec,[3] ktorý uvádza tieto základné typy:

1. Doplnková veta nahrádza doplnok k predmetu hlavnej vety: *Videl Georgu, že s úžasnou nevšímavosťou odvrátila tvár.* (Timrava)

2. Doplnková veta býva po predmetovom slovese, ktoré už má pri sebe predmet: *Jerguš hľadel na ňu [Zuzku], ako kráča vedľa neho.* (Ondrejov)

3. Doplnková veta závisí od slovies istých významových okruhov: *Ja som nepočul nikoho, aby povedal: nechcem peňazí.* (Kukučín) — *Akého ťa vidia, takého ťa uznávajú.* (príslovie)

Podstatné pre tieto typy doplnkových viet je, že všetky závisia od slovies zmyslového vnímania. J. Oravec ich uvádza ako snahu širšie opísať doplnkové vety v rámci ich konvenčného chápania, no sám k nim vyjadril určitý kritický postoj, keď hovorí, že by sa nestala veľká škoda, keby sa doplnkové vety aspoň z učebných osnov pre nižšie ročníky strednej školy vylúčili.[4]

Prvý typ doplnkových viet sa ešte stále hodnotí ako sémantické doplnenie predmetu, čo však nie je správne, lebo doplnok dnes už teoreticky nehodnotíme ako sémantické doplňovanie vetných členov, ako sa v minulosti hodnotil terajší predmet k prísudkovému slovesu (písať úlohu), a doplnok sám osebe možno niekedy považovať za predmet, napríklad objektový doplnok. Vieme, že po slovesách vnímania každý neurčitok treba hodnotiť ako logický predikát (doplnok), ale na základe syntaktických postupov aj tento neurčitok možno hodnotiť ako predmet. V tomto prípade možno o doplnku hovoriť ako o predikatívno-determinatívnom vzťahu. Podstata jeho syntaktického vzťahu sa nezmení ani vtedy, keď doplnok bude stáť po slovese vnímania, ktoré už má pri sebe predmet, lebo týmto predmetom sa len bližšie určuje subjekt logického predikátu infinitívu.

Pravda, vo výpovedi môžu platiť dva varianty výkladu takejto vedľajšej vety. Prvý, keď zdôrazníme predmet: *Jerguš hľadel na Zuzku, ako kráča vedľa neho,* druhý, keď zdôrazníme dej: *Jerguš hľadel na Zuzku, ako kráča vedľa neho.* Zmysel prvého príkladu je, že intenciou slovesného deja je zasahovaný viac predmet a vedľajšia veta v takomto prípade má iba determinačnú funkciu k podstatnému menu — predmetu a možno ju hodnotiť ako prívlastok. V druhom prípade výrazným zásahom hovoriaceho intencia slovesného deja prenáša sa z nepriameho predmetu viac na vedľajšiu vetu, v dôsledku čoho sa uľahčuje aj elipsa predložkovej väzby takýchto vedľajších viet: *Jerguš hľadel, ako kráča (hľadel na to, ako kráča).* V takomto chápaní môže mať vedľajšia veta platnosť predmetu.

---

[3] J. Oravec, ***Rozlišovanie podraďovacích súvetí v nižších ročníkoch strednej školy,*** Slovenský jazyk a literatúra v škole V, 1959, 141.

[4] J. Oravec, c. m., 141.

Pri doplnkových vetách sa obyčajne vyzdvihuje ich podobnosť s doplnkom: vyjadriť stav podmetu, a to je vari hlavným dôvodom jej existencie. No tu vidíme, že vedľajšia veta v súhlase s uvedeným objektovým doplnkom vyjadruje činnosť podmetu, čo narúša jej výnimočnosť, že vyjadruje stav podmetu v čase prísudku vety, a čo je ďalším dôkazom, že rozdiel medzi doplnkom a doplnkovou vetou je iba vo forme predikácie.

Podobne by sme mohli rozobrať aj ostatné typy uvedených viet. Osobitne sa však treba zmieniť o poslednej vete: *Akého ťa vidia, takého ťa uznávajú.* Aj tento typ doplnkovej vety možno zdôrazniť iba vonkajšou podobnosťou s doplnkovými tvarmi. Na doplnkové chápanie tejto vety silne vplývajú zámená — *akého, takého.* Treba však povedať, že väzba slovesa *uznávať za niečo* je v tomto prípade iba štylisticky vyrovnaná s väzbou slovesa *vidieť,* ktoré v štylisticky príznakovom poradí platí ako východisková časť výpovede. Základné poradie vety podľa zmyslu výpovede je takéto: *Uznávajú ťa (za) takého, akého ťa vidia.* Väzba slovesa *uznávať za niečo* nepatrí k doplnkom, ale k predmetovým spojeniam[5] a súhlasne s J. Ružičkom možno ju považovať za výsledkový typ predmetu. Preto vetu: *Akého ťa vidia* treba považovať za objektový determinant zámena *takého,* čiže za predmetovú vetu, a nie doplnkovú.

No uvedený typ vety aj pri tomto výklade vyžaduje si ešte osobitnú pozornosť. Vo vete, ktorú pokladáme za predmetovú, máme do činenia so slovesom vnímania, ktoré svoju väzbu nevyhnutne viaže s vyjadrením logickej predikácie: *Uznávajú ťa za takého, aký si, keď ťa vidia.* Avšak ani na tomto základe nemožno pokladať vetu — *Akého ťa vidia* — za doplnkovú, ale iba za vetu s doplnkom.

Je teda načase, aby sme zaujali kritické stanovisko k nezdôvodnenému uznávaniu doplnkových viet a v našej syntaxi dôsledne začali rešpektovať zásadu dialektického hodnotenia všetkých syntaktických javov. Túto zásadu si vynucuje nielen vedecké skúmanie, ale pomôže to aj našej školskej praxi účinnejšie rozvíjať logické myslenie žiakov pri vyučovaní skladby.

[5] *Na okraj otázky doplnku,* 289.

SBORNÍK PRACÍ FILOSOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERSITY XII, A 11, Brno 1963, 228 strán.

Toto číslo sborníka bolo venované Piatemu medzinárodnému sjazdu slavistov (Sofia 1963), čo do značnej miery ovplyvnilo celkové zameranie aj obsah sborníka. Nachádzajú sa v ňom totiž najprv štúdie s námetom slavistickým alebo bohemistickým, potom iné príspevky, ako referáty a recenzie, s námetmi zo všetkých filologických odborov, ktoré sú zastúpené na filozofickej fakulte brnenskej univerzity. Úroveň všetkých príspevkov, najmä však samostatných slavistických štúdií v prvej časti sborníka, je skutočne vysoká. V našej recenzii môžeme si však všimnúť len tie príspevky, ktoré sú dôležité metodologicky, alebo sa priamo týkajú aj slovakistickej problematiky.

Z metodologického hľadiska je zaujímavá hneď prvá štúdia sborníka od M. Čejku a A. Lamprechta *K otázce vzniku a diferenciace slovanských jazyků* (5—20), lebo sa v nej lexikoštatistickou metódou (glotochronológiou) zisťuje doba rozpadu praslovanskej jazykovej jednoty a postupného diferencovania jednotlivých slovanských jazykov.

Lexikoštatistická metóda vychádza z troch predpokladov. Základný slovný fond podlieha vo vývine menším zmenám ako ostatné časti slovnej zásoby. Ďalej úbytok slov zo základného slovného fondu je konštantný. Napokon hodnota vyjadrujúca rýchlosť úbytku slov zo základného slovného fondu je pre všetky jazyky približne rovnaká.

Autori dochádzajú k záverom, ktoré sú blízke výsledkom historickej gramatiky, no troška prekvapuje záver, že slovenčina a čeština sa lexikálne rozlíšili vraj až koncom 18. storočia, keďže majú až 95 % príbuzných slov z porovnávaného základu. Tu bolo vari treba postupovať podobne ako v hláskosloví a gramatike, kde sa divergencia zisťuje do 14. storočia, keďže sa berie do úvahy najmä stav v stredoslovenských nárečiach. Nadhodenú tému bude treba teda ešte raz riešiť.

Zaujímavé sú konštatácie, že slovenčina má v slovanskom svete do istej miery stredové postavenie a že Štúrov postup pri utváraní novodobej spisovnej reči pre rodiaci sa novodobý slovenský národ bol skutočne najvhodnejším riešením.

Podobný význam má aj štúdia M. Grepla *K předmětu tzv. teorie promluvy* (43—52), lebo plodne rozvíja teóriu jazykového systému a jeho plánov. Navrhuje sa tu, zdá sa, celkom oprávnene, vyčleniť problematiku prehovoru z rámca tradičnej syntaxe a štylistiky a ustanoviť samostatnú disciplínu, čím by sa vyriešil živý spor o podstate skladby a syntaktického systému jazyka.

M. Grepl navrhuje začleniť do teórie prehovoru štyri tematické okruhy: 1. aktuálne členenie výpovede, 2. emocionálnu stránku výpovede, 3. problémy ústneho a písaného jazyka a 4. výskum individuálnych čŕt prejavov.

Návrh M. Grepla sa ukazuje v zásade odôvodneným v celom rozsahu. Isté po-

chybnosti môžu vzniknúť len pri druhom bode (emocionálna stránka výpovede), lebo rozsah emocionality v jazyku je veľmi široký a zahŕňa sa doň veľa nerovnorodých javov.

S. Ža ž a v úvahe *Vozmožnosti koordinacii pravil pravopisanija v slavianskich jazykach* (63—71) hovorí o potrebe a možnosti koordinácie pravopisných sústav jednotlivých slovanských jazykov. Podľa mienky autora mala by sa pritom venovať najväčšia pozornosť priblíženiu pravopisu výslovnosti, zjednodušovaniu komplikovaného stavu, obmedzovaniu historizujúcich a tradičných pravidiel v prospech takých pravidiel, ktoré sa dajú odôvodniť logicky. Najviac zmien by sa podľa slov autora týkalo pravopisu tých jazykov, ktorých pravopisná sústava je vybudovaná viac-menej na morfologickom princípe (najmä pravopis ruštiny).

Mimoriadne dôležitým príspevkom z historickej fonológie je úvaha J. V a c h k a *The Place of the Sound (ř) in the Structures of Slavonic Languages* (81—92), lebo sa v ňom poukazuje na systémovú viazanosť vývinu mäkkého *ŕ* v jednotlivých západoslovanských jazykoch (v češtine, poľštine, lužičtine a slovenčine). Aj keď zmena mäkkého *ŕ* v periférne *ř* je viac-menej spontánna, udržanie fonémy *ř* (ako aj jej ďalšie osudy povedzme v poľštine alebo lužičtine) sa odôvodňujú súvislosťami v stavbe konsonantického systému a využitím fonematických protikladov v morfematickej štruktúre gramatických tvarov. J. Vachek ukazuje, že chápanie jazyka ako systému systémov je plodné aj pre riešenie parciálnych otázok z jednotlivých čiastkových oblastí jazyka.

J. Vachek si osobitne všíma aj vývin uvedenej hlásky v slovenčine. Vykladá ho ako zánik mäkkého *ŕ* po odstránení mäkkostnej konsonantickej korelácie za istých podmienok kombinačných a morfologických.

Pre posúdenie pomeru slovenčiny a češtiny bolo by vari užitočné pripomenúť, že v slovenčine sa mäkké *ŕ* odstránilo bez ohľadu na existenciu predpokladaného š-ového šumu v ňom, alebo sa odstránilo prv, ako vznikol uvedený š-ový šum v realizácii *ŕ*. Ďalej by bolo užitočné uvážiť, či synkretizmus deklinačných typov nie je veľmi pozdný jav a či vôbec prichádza do úvahy ako rozhodujúci faktor pri odstránení fonémy *ŕ* v slovenčine.

O niektorých otázkach porovnávacej štylistiky slovanských jazykov uvažuje M. J e l í n e k v štúdii *K teoretickým otázkám srovnávací stylistiky slovanských jazyků* (93—106). Dôkladne odôvodňuje rozlíšenie štyroch funkčných štýlov — hovorového, odborného, publicistického a umeleckého — a poukazuje na závažnosť štýlových vrstiev v jazykovom materiáli. Za najťažší problém pokladá pritom výskum hovorového (konzervačného) štýlu, lebo tu treba mať poruke obsiahly osobitný materiál v podobe zvukových záznamov.

V drobnejšej štúdii P. Beneša *Le sens général de la première personne du singulier* (125—131) sa ukazuje, že tak v románskych, ako aj v slovanských jazykoch sa tvar 1. os. sg. používa na vyjadrovanie všeobecnej osoby, a to najmä v príslovia ch.

V rubrike Rozhledy sa podrobne konfrontujú výsledky skúmania o tvorení slov v slovenčine a češtine, najmä práce J. H o r e c k é h o a M. D o k u l i l a. D. Š l o s a r ukazuje výhody aj nevýhody čiastočne rozličného postupu pri výskume tej istej problematiky. Vcelku hodnotí obidve práce veľmi vysoko, i keď v niektorých bodoch zdôrazňuje teoretické prednosti Dokulilovej práce *Teorie odvozování slov* (Praha 1962) pred knižkou J. Horeckého *Slovotvorná sústava slovenčiny* (Bratislava 1959).

Najmä recenzná časť zborníka ukazuje šírku záujmu a odbornú vyspelosť brnenských lingvistov.

Recenzované číslo brnenského fakultného zborníka lingvistických prác je dôstojným darom brnenských slavistov Piatemu medzinárodnému sjazdu slavistov a súčasne je aj hodnotným prínosom do klenotnice českej jazykovedy.

J. Ružička

VÝBERY ZO STAREJ ČESKEJ LITERATÚRY

Kolektív pracovníkov Ústavu pro českou literaturu a Ústavu pro jazyk český ČSAV pod vedením akad. B. Havránka a prof. J. Hrabáka sa podujal na zodpovednú úlohu sprístupniť vo veľkom syntetickom diele duchovný odkaz českej literárnej tvorby od najstarších čias do polovice 18. storočia. Ide o rozsiahlu chrestomatiu staršej českej literatúry, ktorá má obsiahnuť všetky významné literárne a jazykové pamiatky rozličných žánrov a druhov a zachytiť tak celé bohatstvo českého písomníctva uvedených období. Dielo nie je určené len filológom a lingvistom, ale celej našej kultúrnej verejnosti.

Z tohto rozsiahleho celku vyšiel zatiaľ výber z literatúry najstaršieho obdobia a dva zväzky výberu z literárneho dedičstva husitského obdobia: *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu* (NČSAV Praha 1957, 851 strán), *Výbor z české literatury doby husitské I* (NČSAV Praha 1963, 536 strán) a *Výbor z české literatury doby husitské II* (NČSAV Praha 1964, 630 strán).

Počiatky českého písomníctva reprezentujú ukážky zo staroslovienskych pamiatok veľkomoravskej a českej redakcie, ukážky z latinskej tvorby a prvé staročeské samostatné skladby *Hospodine, pomiluj ny, Svatý Václave* a *Slovo do světa stvořenie*. Druhá časť tohto zväzku zahrnuje rozvíjajúcu sa staročeskú literárnu tvorbu od konca 13. do štyridsiatych rokov 14. storočia. Predstavuje ju svetská epika (*Alexandreida, Dalimil*), duchovná epika a lyrika. Z latinskej literatúry tohto obdobia je tiež niekoľko ukážok (*Kosmas*). V tretej časti je literárna produkcia od štyridsiatych rokov do konca 14. storočia. V ukážkach sa odráža rozkvet staročeského písomníctva, bohatstvo žánrov a literárnych foriem. Literárnu tvorbu tohto obdobia predstavujú ukážky drámy, satiry, veršovanej epiky a lyriky, skladieb lyricko-epických, didaktických, ukážky počiatkov krásnej prózy, ukážky historickej a cestopisnej, náboženskej, odbornej a právnickej prózy staročeskej i latinskej.

Pri zostavovaní výberu sa vychádzalo z literárnohistorického hľadiska, podľa ktorého aj pamiatky písané staroslovienčinou a po latinsky, určené pre kultúrne potreby českého človeka, patria do dejín českého písomníctva. Staročeské ukážky zachovávajú jazykovú normu svojho obdobia a sú transkribované. Transkribované sú aj ukážky staroslovienskych textov evanjelií, žaltára a *Kijevských listov*. Ostatné vybrané staroslovienske a latinské texty sú preložené do súčasnej češtiny.

V úvodných statiach sa používateľ zoznámi s historickým pozadím literárneho vývoja v Čechách, s periodizáciou so stručnou charakteristikou základných literárnych žánrov príslušných období, nájde základné poučenie o staro-

českom jazyku, o staročeskom hláskosloví a tvarosloví a aj všeobecné edičné zásady. Edičné poznámky majú spravidla dve časti. Pred každou ukážkou sú literárnohistorické a literárnokritické údaje o pamiatke. Vlastné textovo-kritické poznámky sú umiestené obvykle až za celou skupinou ukážok. Vecné vysvetlivky, vysvetlenia lexikálnych zvláštností starej češtiny a ťažších gramatických tvarov sa nachádzajú za každým textom.

V druhom výbere sa zachytáva literárna tvorba Husových predchodcov, sú tam ukážky z diela Jána Husa, traktáty a kázne Husových stúpencov i odporcov, časové, duchovné, vojnové a historické piesne, veršované skladby politického charakteru, politická, historická a vojenská próza (satiry, manifesty, listy, kroniky, Žižkov vojenský poriadok a i.).

Tretí výber obsahuje ukážky z písomníctva husitského obdobia od 30. do konca 60. rokov 15. storočia. Je tu zastúpené dielo Petra Chelčického, veršované skladby, zábavná, cestopisná, historická, publicistická a politická próza, traktátová literatúra, listy, a aj odborná literatúra právnická, filologická, prírodovedná a lekárska a preklady biblie.

Medzi dokumentami právneho charakteru uverejnili zostavovatelia aj jednu z najstarších po česky písaných listín zo Slovenska, v Skalici vyhotovený dlžobný úpis popredného uhorského magnáta Stibora zo Stiboríc z roku 1422 a dva zápisy zo *Žilinskej knihy* z rokov 1450 a 1454.

Texty sa vhodne dopĺňajú obrázkovými prílohami. Úvodné state o literatúre a o jej vývine, o jazyku, edičné zásady a poznámky sú usporiadané ako v prvom zväzku.

Prvé tri zväzky výberu zo staršej českej literatúry naznačujú, že dostaneme veľkolepé dielo, ktoré dôstojným spôsobom predstaví české písomníctvo z čias jeho rozkvetu i úpadku. Záujemcovia získajú celostný pohľad na vývin staršej českej literatúry a uvidia začlenenie jednotlivých autorov a diel do tohto celku. Chrestomatia takého typu sprístupňuje bohatstvo staršej českej literatúry v celej jeho šírke.

Vydávanie starších pamiatok má mimoriadny význam aj pre jazykovedcov, pretože prináša množstvo materiálu, ktorým sa demonštruje aj vývin jazyka. Bolo by užitočné uvažovať o možnostiach podobného spracovania slovenských literárnych a jazykových pamiatok. Aj keby takáto slovenská chrestomatia mala vlastný špecifický charakter, vyplývajúci z kultúrnych a jazykových pomerov na Slovensku v minulosti, jej vydanie by pomohlo osvetliť, resp. vysvetliť mnohé problémy z dejín slovenského písomníctva a spisovného jazyka na Slovensku.

M. Majtánová

J. NEČAS – M. KOPECKÝ, *SLOVENSKO-ČESKÝ A ČESKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK ROZDÍLNÝCH VÝRAZŮ*, Praha 1964, 512 strán.

Slovensko-české alebo česko-slovenské dvojjazyčné slovníky sú zatiaľ vlastne raritou. Za prvej republiky vyšlo niekoľko slovníkov (F. Frýdecký – P. Kompiš, *Příruční slovník česko-slovenský a slovensko-český*, 1919; J. Ku-

bín, *Slovník česko-slovenský,* Praha 1920; P. Tvrdý, *Československý diferenciálny slovník,* Trnava 1922; J. K. Garaj, *Príručný slovník diferenciálny a synonymický,* Turč. Sv. Martin 1937); dnes však už nestačia a sú zastarané. V mnohom zastaral už aj mimoriadne cenný *Slovník z literatúry aj náreči* M. Kálala (Banská Bystrica 1923), ktorý dlho spĺňal aj úlohu diferenciálneho slovníka slovensko-českého. Niet teda divu, že nový slovník J. Nečasa a M. Kopeckého privítali čitatelia s mimoriadnym záujmom. Autori svojím slovníkom zapĺňajú neradostnú medzeru v lexikografickej produkcii slovensko-českých a česko-slovenských slovníkov. Ich *Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů* (teda slovník diferenciálny, nie úplný dvojjazyčný slovník) má „usnadnit především českému uživateli přesné porozumění slovenským textům, a to zejména literárním".

V úvodných poznámkach autori vysvetľujú štruktúru svojho slovníka a stavbu hesiel. Pri podstatných menách sa v slovensko-českej časti uvádza vždy koncovka 2. p. sg. a tie koncovky, ktorými sa slovenčina zásadne líši od češtiny. Pri slovesách sa v obidvoch častiach slovníka uvádza 3. os. sg. i pl. Úvodné poznámky dopĺňa zoznam skratiek, ktorými autori charakterizujú heslové slová (používajú ich však, žiaľ, zriedka). Jadro príručky, slovensko-česká časť slovníka má 270 strán a česko-slovenská 200 strán. K slovníku je pripojený i gramatický prehľad slovenčiny, spracovaný podľa *Pravidiel slovenského pravopisu.*

Autori zostavovali slovník na základe excerpcie zo staršej i novej slovenskej literatúry. Z vydaných slovníkových diel používali najmä Kálalov *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí,* Garajov *Príručný slovník diferenciálny a synonymický,* Isačenkov dvojdielny *Slovensko-ruský prekladový slovník* (Bratislava 1950, 1957) a prvé dva diely *Slovníka slovenského jazyka* (Bratislava 1959 a 1960). Aj keď je ich dielo v istom zmysle záslužné, pretože diferenciálny slovník slovensko-český v posledných rokoch nevyšiel, niektorých nedôsledností sa bolo možné vyvarovať.

Slovník je určený predovšetkým českým čitateľom, a preto sa jeho autori zamerali najmä na tie slovenské slová, ktoré sa podstatnejšie líšia od českých. Netreba zdôrazňovať, že lexikálne rozdiely sú v diferenciálnom slovníku dôležitejšie ako rozdiely hláskoslovné. Ťažiskom slovníka odlišných výrazov má byť zachytenie základných odlišných lexikalizmov. Autorom však unikli v slovensko-českej časti také slová ako *bicykel, disciplína, disciplinárny, drozd, chvost, klebeta, lenivý, metla, pohár, sekunda, žemľa* a pod. Tento nedostatok neodstraňuje ani to, že v česko-slovenskej časti niektoré ich ekvivalenty (*kos, ocas, klep, líný, koště*) nachádzame. Na druhej strane viedlo niekedy prílišné zdôrazňovanie kritéria odlišnosti pri výbere heslových slov ku skresľujúcim výsledkom. Autori slovníka zabúdajú na štylistickú charakteristiku slov a pritom je ona neodmysliteľnou súčasťou lexikografickej práce. Mnohé nárečové, ľudové, krajové, zastarané a expresívne slová sa takto dostávajú na úroveň slov štylisticky neutrálnych. Slovenské heslové slová nemajú vždy adekvátny ekvivalent. Prekvapuje to najmä v tých heslách (písmená A—O), kde si autori mali možnosť overiť správny význam a štylistickú charakteristiku slova v Slovníku slovenského jazyka.

Ako štylisticky neutrálne slová uvádza slovník napr. tieto: *arcíz* (český ekvivalent *narcis;* heslo *arcíz* neuvádza ani SSJ), *arogovať* — osobovat si, *asentírka* — odvod, *babiak* (nie je v SSJ) — bubák, *bažihuba* (nie je v SSJ) — labužník, *čankať* (niekoho) — pochlebovať; lákat, navádět, svádět, *dobadkať sa* — dobelhat

se, došourat se, dovléci se, *durkať* — bouřit, rachotit; (niekoho) bít, šťouchat, *fundžať* — frčet, svištět, *korčuha* (nie je v SSJ) — džbán, *lampada* — lampa, *ludigroš* (nie je v SSJ) — vydřiduch, *obida* — obtíž, trápení, mrzutost, *oddurić* — odehnat, *tučiť* — krmit, živit, *síkať* — stříkat, *újesť* — vnadidlo, *unoha* — nuda, *vdrúziť sa* — vecpat se, vetřít se, vpadnout atď. Bolo by možné uviesť viac takýchto príkladov. Väčšina z nich je prebratá z Kálalovho slovníka a zaradená bez potrebného prehodnotenia. Je diskutabilné, či v diferenciálnom slovníku treba venovať toľko miesta nárečovým slovám.

V obidvoch častiach slovníka sú jednotlivé heslá radené dôsledne abecedne. Nepoužíva sa hniezdovanie. Ako samostatné heslá sú uvádzané aj nepriame pády podstatných mien, napr. *metál* — 2. mn. od *metla* (heslo *metla* — koště sa však v slovníku nenachádza).

V úvode autori zdôrazňujú, že homonymá tvoria samostatné heslá. Táto koncepcia sa však dôsledne nedodržiava. Všimnime si napr. slovo *babka*. V slovníku je heslo *babka*, -y, 2. mn. -biek ž — babka (haléř, drobná mince); provdaná žena; železné ouško na háček u dveří; kovadlinka, na které se kuje kosa. Ťažko súhlasiť s významom „provdaná žena", ktorý je opäť prevzatý z Kálala. Chýba však hypok. *babka* — stará žena, starenka, babička (SSJ, I, 61).

Všetky problematické jednotlivosti nemožno na tomto mieste spomenúť. Smelé je však napr. označenie slova *eštivý* (nie je v SSJ) ako hovorového s ekvivalentami hltavý, žravý (opäť Kálal), príslovky *horom* (?!) ako horem (popri hesle *vrchom* s rovnakým ekvivalentom). V slovensko-českej časti nenájdeme heslo *temeno*, stretneme sa však s heslom *vrchhlava*, -y, ž — témě. Toto slovo je síce v Pravidlách (Kálal ho má doložené z Tajovského), ale keď slovník neuvádza heslo *temeno*, môže vzniknúť dojem, že slovo *vrchhlava* je náležitým ekvivalentom českého *témě*.

Uvedené poznámky chcú upozorniť na niekoľko nezrovnalostí najmä v slovensko-českej časti slovníka. Autori sa spoliehali len na údaje svojich prameňov, z ktorých čerpali niekedy nekriticky a neúmerne. Svoj slovník určili pritom širokému okruhu používateľov. Budú ho používať príslušníci dvoch národov, často bez odborného vzdelania, a tých môže slovník i dezorientovať. Drobné nedostatky slovníka treba v budúcich vydaniach odstrániť dobre organizovanou a premyslenou spoluprácou so slovenskými lexikografickými pracoviskami.

I. Ripka

S. URBAŃCZYK, *ZARYS DIALEKTOLOGII POLSKIEJ*, Warszawa 1962, 100 strán + 6 príloh.

Publikácia prof. S. Urbańczyka *Zarys dialektologii polskiej* vyšla už v druhom rozšírenom a pozmenenom vydaní. Ide o vysokoškolskú príručku s cieľom stručne podať metodicky usporiadaný materiál o poľských nárečiach. A nielen to. Autor ako prvý v poľskej dialektológii spracoval v dvoch kapitolách poznámky o tvorení slov a skladbe v poľských nárečiach. Práve tým a celkovým usporiadaním sa líši Zarys od predchádzajúcich dvoch opisov poľských nárečí od K. Nitscha (*Dialekty języka polskiego*, Wybór pism polonisticznych IV,

Wrocław-Kraków 1957) a S. Szobera (*Dialekty polskie i ich podzial,* Gramatyka języka polskiego, Warszawa 1931). Preto tiež o ňom píšeme.

Autor rozdelil svoju prácu na dve časti. Do prvej pod názvom *Opis dialektov* zaradil fonetiku, tvorenie slov, flexiu, syntax a slovník. Druhú časť — *Rozdelenie dialektov* — predstavujú krátke ukážky z poľských nárečí, ktoré sú doplnené stručným výpočtom charakteristických znakov príslušného nárečia. Záver knihy tvorí zoznam najdôležitejšej literatúry, vysvetlenie skratiek a šesť máp. V týchto poznámkach si všimneme úvodnú časť a kapitoly o tvorení slov a skladbe.

Úvod má osem neveľkých, ale obsažných paragrafov. Najprv sa vysvetľuje pojem sociálneho nárečia v protiklade s dedinským dialektom (rečou dediny) a žargónom. Posledný sa v nárečovej literatúre často nesprávne používa aj na označovanie sociálnych dialektov. Významové zafarbenie slova *žargón* robí ho nevhodným na označenie napr. dialektov podľa pracovného prostredia. Základný rozdiel medzi sociálnymi dialektmi a žargónmi spočíva najmä v tom, že v prvých sa dopĺňa slovník odbornými výrazmi pre lepšie dorozumenie nejakého kolektívu spolupracovníkov v prospech celej spoločnosti, kým v druhých sa nahrádzajú známe slová inými, zrozumiteľnými len členom skupiny, s cieľom utajiť obsah viet pred ostatnými členmi toho istého jazykového kolektívu. Tak sa hovorí o žargóne ilegálnych politických organizácií, študentov, ale predovšetkým o žargóne zločincov. Tieto podoby jazyka nazýva autor tajnými žargónmi. Predmetom skúmania dialektológie je však reč dediny, ktorá sa od spisovného jazyka líši nielen v slovníku, ale aj vo fonetike, morfológii a syntaxi. Urbańczykove rozdelenie dialektov v širokom slova zmysle môže zaujímať aj slovenských jazykovedcov, lebo pojem sociálnych nárečí nie je ani u nás zatiaľ uspokojivo vymedzený.

Dialektológia má veľký vedecký a praktický význam. Vďaka jej sa lepšie poznáva život predchádzajúcich spoločností, dopĺňajú sa poznatky z fonetiky a flexie, ktoré často veľmi ťažko možno zisťovať z písomných pamiatok; dialektológia pomáha pri čítaní umeleckých diel, bez ktorých by sa nedala oceniť práca veľkých národných spisovateľov. Dialektológia pomáha aj iným vedeckým disciplínam, najmä histórii a etnografii, z ktorých posledná uľahčuje prácu dialektológom pri spracúvaní slovníka. Spolupráca histórie a dialektológie je významná napr. pri skúmaní vzniku a vývoja nárečí, ktoré súvisia často so sťahovaním obyvateľstva. Jej praktický význam spočíva predovšetkým v pomoci učiteľom pri vyučovaní spisovného jazyka. Žiaci sa dopúšťajú pod vplyvom nárečia rozmanitých chýb, napr. v pravopise. Učiteľ bez poznania nárečia svojich žiakov nerozumie chybám, ktoré u nich vyplývajú z prenesenia nárečových prvkov do spisovného jazyka, a nemôže teda úspešne pokračovať vo vyučovaní materinského jazyka.

V šiestom paragrafe sa píše o rozdieloch medzi nárečiami. K vzájomnému stieraniu rozdielov v nárečiach dochádza vo feudálnej spoločnosti, kde sa vytvárajú feudálne organizačné jednotky. Zrušenie nevoľníctva (v Poľsku podľa jednotlivých území v r. 1816—1864), kapitalistická výroba a s tým súvisiaci rozvoj trhov začali odstraňovať rozdiely medzi jazykom dediny a mesta. V tomto zmysle zapôsobil aj rozvoj školstva. K poslednej a konečnej fáze odstraňovania rozdielov medzi nárečiami navzájom a spisovným jazykom dochádza v socialistickej spoločnosti v dôsledku ekonomického a kultúrneho rozvoja vidieka.

Ostatné paragrafy úvodnej časti venuje autor špecifickým problémom poľských nárečí (nárečové a etnografické hranice, otázka názvov jednotlivých typov

nárečí, priekopníci poľskej dialektológie a súčasná práca poľských dialektológov, transkripcia textov a dokladov v príručke).

Ďalším prínosom pre poľskú, ale aj našu dialektológiu sú kapitoly z tvorenia slov a syntaxe.

Samostatná kapitola o tvorení slov je neveľká. Tvorenie slov je v dialektológii zatiaľ len veľmi málo rozpracované. Autor sa preto obmedzuje na najpreukaznejšie nárečové javy. V osobitnom paragrafe píše o spôsobe tvorenia mien žien, dcér a synov od priezviska muža, otca alebo matky. Tvorenie je na poľskom území veľmi rozmanité. Tieto otázky sa skúmajú aj v slovenských nárečiach. Dúfajme, že v blízkej budúcnosti vyjde tlačou Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. č. (Tvorenie slov), ktorý nám pomôže pri spracovaní tejto dôležitej a zatiaľ aj v našom nárečovom výskume nie príliš známej oblasti.

V ďalšej časti kapitoly sa hovorí o tvorení slov príponami v rámci slovných druhov (najmä prídavné mená, zámená, zámenné príslovky, príslovky miesta a pod.) a o tvorení slov predponami. V oboch sa konfrontuje stav v nárečiach a v spisovnom jazyku. Takto možno dobre sledovať v nárečiach a v spisovnom jazyku frekvenciu istých prípon, ich rozmanité využitie, v nárečiach naviac zemepisné rozšírenie atď.

Kapitolu uzatvára konštatovanie, že nárečia sa nelíšia od spisovného jazyka tým, že majú iné slovotvorné prostriedky, ale skôr tým, že využívajú iným spôsobom prostriedky známe aj v spisovnom jazyku.

Skladbe sa v knižke venuje deväť kapitol. Autor vychádza zo zhodných znakov spisovného jazyka a nárečí. Za ich hlavnú spoločnú črtu považuje prevahu parataktických spojení nad hypotaktickými, ktoré sú charakteristické pre vedecký a administratívny štýl. Rozdiely sú však nielen medzi nárečiami navzájom, ale aj v rámci samého nárečia. Posledné vyplývajú zo schopností toho-ktorého rozprávača (jeden tvorí rozvité vety, bohato syntakticky členené, druhý používa vo svojom prejave len jednoduché vety atď.). Nárečia sa líšia od spisovného jazyka najmä použitím spojok a príslovíek. Niektoré spojky a príslovky sú neznáme v niektorých poľských nárečiach, iné sú cudzie v spisovnom jazyku. Porovnávaním spisovného jazyka a nárečí možno vidieť aj rozdiel v používaní predložiek, napr.: *ku niemu* m. spis. *do niego* alebo *pojąde do wojny* m. spis. *pojąde na wojnu* atď. Autor si všíma viacfunkčnosť rozmanitých gramatických výrazov a dokladá ich príkladmi. Ďalej sa tu možno dočítať o neosobných a archaických výrazoch, o zhode podmetu a prísudku atď. Aj poľská nárečová skladba, podobne ako aj slovenská, čaká na skúmanie. Patrilo by sa sledovať predovšetkým tie javy, ktoré zanikajú najrýchlejšie.

Cieľom týchto poznámok nebolo podrobne rozobrať Urbańczykov Zarys, ktorý nakoniec najviac zaujíma polonistov. Chceli sme len upozorniť, že vyšlo dielo, ktoré má čo povedať aj slovenským dialektológom.

E. Tvrdoň

ROZLIČNOSTI

Mená mesiacov z obdobia Francúzskej revolúcie. — Ako je známe, za Francúzskej revolúcie bol zavedený okrem iných opatrení aj nový revolučný kalendár, ktorý sa počítal od prvého dňa republiky (22. 9. 1792). Rok bol rozdelený na 12 mesiacov po 30 dní, pričom mesiace dostali nové názvy: *vendemiaire* (mesiac vinobrania), *brumaire* (m. hmiel), *frimaire* (m. osuhle), *nivôse* (m. snehu), *pluviôse* (m. dažďov), *ventôse* (m. vetrov), *germinal* (m. klíčenia), *floréal* (m. kvetov), *prairial* (m. kosby), *messidor* (m. žatvy), *thermidor* (m. horúčav), *fructidor* (m. oberačky).

Všetky tieto názvy sa dnes používajú iba v historických prácach a historických románoch z obdobia Francúzskej revolúcie. Tak sa s nimi stretávame napr. v nedávno vydanom slovenskom preklade *Prehľadu dejín Francúzskej revolúcie* od A. Soboula (prel. M. Krajčovič a I. Doležal, Bratislava 1963). Z týchto názvov sú inak známejšie iba niektoré, napr. *brumaire* (18. brumaira 1799 sa uskutočnil štátny prevrat, čo bol začiatok Napoleonovej vlády; slovo *brumaire* je známe aj z názvu knihy K. Marxa 18. brumaire Ľudovíta Bonaparta), *germinal* (používa sa v názve jedného zo Zolových románov) alebo *termidor* (9. termidoru II. roku republiky, t. j. 27. júla 1794 bol porazený Robespierre a začalo sa obdobie nového konventu, ktorého vláda znamenala koniec ľudového hnutia a nástup vlády buržoázie).

Uvedené názvy predstavujú v slovenčine výrazne cudzie slová, ktoré sa v prevažnej väčšine prípadov používajú v pôvodnej pravopisnej (aj zvukovej, výslovnostnej) podobe. Je tu vlastne len jeden názov, ktorý sa používa už aj v poslovenčenej podobe, totiž názov *termidor.* V preklade románu H. de Balzaca *Temný prípad* (prel. M. Bártová, Bratislava 1958) sa používa len podoba *thermidor* a *thermidorián* (týmto odvodeným podstatným menom sa označuje účastník uvedeného prevratu z 27. júla 1794). V zhode s písaním iných cudzích slov s pôvodným *th (porov. napr. Atény, téma, téza* atď.) stretávame sa s podobami *termidor, termidorián* a *termidoriánsky* v preklade spomínaného Prehľadu dejín Francúzskej revolúcie. Nájde sa tu síce ojedinele aj pôvodná francúzska podoba *thermidor* (napr. na str. 222), ale inak naprosto prevažuje používanie uvedených poslovenčených podôb.

V našich slovníkoch, ani v slovníkoch cudzích slov, sa obvykle všetky tieto mená neuvádzajú. Najznámejšie názvy *brumaire, germinal* a *termidor* (v tejto podobe) však spomína J. M. Prídavok v *Slovníku cudzích slov a výrazov v slovenčine,* Praha — Prešov 1939. Pretože s týmito názvami prichádza najčastejšie do styku čitateľ historických prác, bolo by správne, keby sa uvádzali v slovníkoch, najmä však v slovníkoch cudzích slov.

L. Dvonč

Girondini — girondisti. — V začiatkoch prvej francúzskej republiky na sklonku 18. stor. stáli vo francúzskom parlamente proti sebe tzv. Gironda ako „strana zákona" (zástupcovia bohatej obchodnej a priemyselnej buržoázie; zasadali na pravej strane) a stúpenci Hory (zástupcovia strednej buržoázie z ľudových

vrstiev; zasadali na ľavej strane). Názov *Gironda* pochádza z názvu departementu Gironde v juhozápadnom Francúzsku.

Stúpenci Girondy sa v preklade *Prehľadu dejín Francúzskej revolúcie* od A. Soboula (prel. M. Krajčovič a I. Doležal, Bratislava 1963) označujú ako *girondini*. Pri podobe *girondini* (v jednotnom čísle *girondin*) sú sporné viaceré veci.

Ponajprv v prípone *-in* by sme analogicky podľa podoby slova *jakobín* mali skôr používať dlhé *í* namiesto *i*. Na druhej strane je však otázne, či máme vôbec používať podobu na *-in* alebo *-ín*, pretože v našich príručkách sa používa na označenie stúpencov Girondy podoba *girondista*, t. j. odvodené podstatné meno s príponou *-ista*. Túto podobu zaznamenáva napr. aj *Slovník cudzích slov a výrazov v slovenčine* od J. M. Prídavka (Praha — Prešov 1939, 236), ako aj *Malý slovník cudzích slov* od M. Šalingovej (3. vyd., Bratislava 1961, 160). Nazdávame sa, že by sme mali skôr používať podobu *girondista*, ktorá zreteľnejšie (z hľadiska používateľa slovenského jazyka) naznačuje, že ide o stúpenca nejakého hnutia, najmä keď berieme do úvahy skutočnosť, že v spisovnej slovenčine sa dnes veľmi hojne používa na označenie stúpencov nejakého hnutia práve prípona *-ista* (*marxista, degaullista, trockista* a pod.).

Na začiatku slova *girondista* píše sa *g*, ktoré sa vyslovuje ako *ž*. Slovo *girondista* nie je totiž natoľko známe a používané, že by sa bolo úplne poslovenčilo. Pri slovách *Gironda* a *girondista* zachovávame teda v písme na začiatku slova písmeno *g*.

L. Dvonč

Medicejský — mediciovský. — Vládnúcim rodom v stredovekej Florencii bol rod Mediciovcov, z ktorých vynikal najmä Lorenzo Medici ako veľký milovník a podporovateľ vied a umení (nazývaný preto Il Magnifico, Veľkolepý). Z rodu Mediciovcov pochádzali aj niektorí pápeži 16. storočia, ako Lev X., Klement VII. a Pius IV. Preto ani neprekvapuje pomerne časté používanie prídavného mena od vlastného mena *Medici*, takže sa bežne uvádza aj v slovníkoch.

V Slovníku slovenského jazyka (II, 120) sa tiež uvádza takéto prídavné meno, a to v podobe *medicejský* (s príkladom *medicejský rod*). Na prvý pohľad je tu zrejmé isté obmenenie odvodzovacieho základu: vlastné meno je *Medici*, ale odvodzovací základ znie *medicej-* a k nemu sa pripája odvodzovacia prípona *-ský*, ktorá je bežná pri slovenských prídavných menách.

Prídavné meno *medicejský* predstavuje z hľadiska odvodzovania slovenských prídavných mien na *-ský* osobitný prípad. V našich gramatických a iných jazykovedných príručkách sa takéto a podobné prípady nezaznamenávajú ani nevykladajú, hoci sú pevnou súčasťou normy spisovnej slovenčiny. Niektoré takéto prídavné mená uvádza Š. Koperdan v článku *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 106. Tak napr. prídavné mená *anglický, belgický* sú odvodené príponou *-ský* od latinských podôb *anglicus, belgicus*, prídavné meno *peruánsky* a *kubánsky* od španielskych podôb *peruano, cubano* (k tomu pozri môj príspevok *Peruán?*, SR 24, 1959, 124 n.), prídavné meno *dalmatínsky* od základu *dalmatinus*. Uveďme si stručne niektoré ďalšie podobné príklady: *gregoriánsky, ambroziánsky, sixtínsky* (len v názve *Sixtínska kaplnka*; podľa mena pápeža *Sixta*), *paulínsky* (*Paulínska kaplnka*), *alžbetínsky* a pod. Sem patrí aj prídavné meno *medicejský*.

Táto podoba prídavného mena sa dôsledne používa napr. v preklade románu o Michelangelovi od Irvinga Stona *Agónia a extáza* (prel. J. Šimo, SPKK, Bratislava 1963) alebo románu *Obliehanie Florencie* od F. D. Guerrazziho (prel. M. Pažítka, Bratislava 1960).

Pozrime sa však, ako sa v spisovnej slovenčine tvoria prídavné mená od mien typu *Verdi, Puccini* a pod., ku ktorým patrí aj priezvisko *Medici.*

Od mien osôb sa bežne tvoria prídavné mená príponou *-ovský,* ktorá je jedným z variantov prípony *-ský, napr. Silvester — silvestrovský, Jozef — jozefovský, Ábel — ábelovský, Kain — kainovský, Mojžiš — mojžišovský, Pavol — pavlovský, Štúr — štúrovský, Bernolák — bernolákovský, Hodža — hodžovský, Gorkij — gorkovský, Tolstoj — tolstojovský/tolstovský, Archimedes — archimedovský, Prometeus — prometeovský* (pozri J. H o r e c k ý, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 154). Takto sa tvoria prídavné mená aj od cudzích mien na *-i, -y, -e, -é, -ou, -au* atď. Horecký (tamže) uvádza tieto príklady: *Fándly — fándlyovský, Heine — heinovský* [!], *Goethe — goethovský* [!]. Podobne je *Škultéty — škultétyovský, Verdi — verdiovský, Puccini — pucciniovský, Horthy — horthyovský, Rousseau — rousseauovský, Garibaldi — garibaldiovský, Nenni — nenniovský* atď.

Vlastné meno *Medici* je rovnako zakončené ako iné talianske priezviská **na *-i*** (porov. *Verdi, Mascagni, Puccini, Pazzi, Garibaldi, Nenni, Guerrazzi* a pod.). Podľa príkladov *verdiovský, pucciniovský* atď. by sme aj pri mene *Medici* mali tvoriť prídavné meno s príponou *-ovský,* t. j. prídavné meno *mediciovský.* Toto prídavné meno, resp. túto podobu máme aj skutočne konkrétne doloženú. Používa ju Ľ. Zúbek v preklade románu K. Schultza *Kameň a bolesť* (1. vyd. vyšlo r. 1959 vo vydavateľstve ROH Práca, 2. vyd. r. 1963 v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry), ktorý je ďalším michelangelovským románom na našom knižnom trhu.

Pri odvodzovaní a ohýbaní slov pozorujeme v súčasnom spisovnom jazyku zreteľné tendencie po maximálnom uplatňovaní systémových jazykových prostriedkov. Naopak, nesystémové, okrajové, mimoriadne a nepravidelné prvky sa zo spisovného jazyka stále viac odstraňujú, čím dochádza k väčšiemu spravidelneniu slovotvornej a tvaroslovnej sústavy. Z tohto hľadiska hodnotíme aj podobu *mediciovský* popri doterajšej podobe *medicejský.* Tu sa tiež prejavuje snaha vylúčiť zo spisovného jazyka výnimočný prípad *medicejský* a uplatniť organickú podobu *mediciovský.* Náš príklad zároveň pekne ukazuje, ako môžu naši spisovatelia tvorivo zasahovať aj do vývinu spisovnej normy v oblasti odvodzovania slov.

L. Dvonč

Synagóga či synagoga? — Židovská modlitebňa sa menuje *synagóga.* Toto slovo sa vyslovuje a píše s dlhým *ó.* Tak ho nachádzame v *Pravidlách slovenského pravopisu,* v 3. zrevid. vyd. z r. 1962, na str. 48 v kapitole o pravopise a výslovnosti cudzích slov; no v slovníkovej časti na str. 361 sa uvádza ako „synagoga". (V 4. vyd. na str. 52 a 365.) Výslovnosť s dlhým *ó* je v tomto slove bežná a v slovenčine pevná, o čom svedčia doklady z jazykového úzu, praxe a pod., napr. *Expozícia, zhromažďujúca kultové náčinie zo 16.—20. storočia, bude otvorená začiatkom leta v Maislovej* s y n a g ó g e (Pravda, 18. 3. 1963, 1); *Hrám v západonemeckom filme režiséra Kurta Hofmanna Kaprová ulica „šamesa" — to je kostolník v s y n a g ó g e* (Beseda, 11. 1. 1964, 12).

Kvantitou sa slovo *synagóga* (z gréc. *syn-agogē* „zhromaždenie") zaraďuje k podobným slovám na *-agógia: demagógia ...*, resp. k iným slovám s dĺžkou, napr. *tóga* a pod., pričom, pravda, v niektorých slovách býva aj krátke *o*, napr. *agogika, pedagogika, synoda, pagoda, doga* atď. Tendencia vyslovovať dlhé *ó* v koncových slabikách mnohých slov cudzieho pôvodu je v slovenčine živá a takáto výslovnosť je v mnohých slovách už ustálená. To platí najmä o slovách ženského rodu na *-gónia (kozmogónia, agónia ...), -lógia (biológia, antológia ...), -nómia (agronómia, autonómia ...), -fónia (eufónia, kakofónia ...), -fóbia (hydrofóbia, androfóbia ...), -tómia (anatómia, uretrotómia ...), -chrónia (synchrónia, diachrónia ...), -chrómia (homochrómia, polychrómia ...); -ódia (paródia ...), -ózia (erózia, ambrózia ...), -ónia (ceremónia ...);* takisto v slovách na *-óda (metóda, epizóda, anóda, katóda, elektróda ...), -óna (izogóna, flegmóna, šablóna ...), -óza (glukóza, celulóza, skleróza ...),* ako aj v etymologicky a významove príbuzných slovách mužského rodu na *-óg (pedagóg, demagóg, geológ ...).*

Vyslovujeme a píšeme *synagóga;* prídavné meno *synagogálny* je zriedkavejšie. Možno poznamenať, že tak sa slovo *synagóga* novšie vyslovuje a píše aj v češtine (pozri *Pravidla českého pravopisu,* 2. vyd., Praha 1957, 379; oproti staršiemu stavu: *synagoga).*

A. Keder

O mene obyvateľa Malty. — V preklade poviedok E. A. P o e a *Vražda na ulici Morgue* (prel. J. V i l i k o v s k ý, Bratislava 1963) sme sa stretli s obyvateľským podstatným menom *Maltézčan: Takýto uzol je charakteristický pre M a l t é z č a n o v* (90). Autor má tu na mysli obyvateľov stredomorského ostrova Malta. Podoba „Maltézčan" tu však nie je oprávnená.

V *Slovníku slovenského jazyka* (II. zv., Bratislava 1960, 89) sa zaznamenáva slovo *maltézi* s významom „príslušníci istej skupiny stredovekých križiackych rytierov, johaniti". Popri slove *maltézi* sa používa prídavné meno *maltézsky* v niektorých osobitných prípadoch. V citovanom slovníku sa uvádzajú spojenia *maltézski rytieri, maltézsky kríž, maltézsky hladký melón* a *maltézsky holub.* Forma *maltézsky* k Malta sa ako zastaraná inak nepoužíva a nepoužívajú sa ani ďalšie slová, v ktorých by bol odvodzovací základ *maltéz-*, teda ani podoba „Maltézčan". Namiesto prídavného mena *maltézsky* používame ako derivát k názvu *Malta* prídavné meno *maltský.* Toto slovo sa uvádza v cit. slovníku s príkladom *maltská zimnica.* Podobne sa používa aj v iných prípadoch, napr. *Ak m a l t s k á vláda napríklad nevyhovie nejakej „žiadosti" britskej vlády, bude mať guvernér právo vydať príklad s platnosťou zákona.* (Pravda, 21. 5. 1964, str. 3)

Podobne aj na označenie obyvateľa ostrova Malta používame podstatné meno, ktoré je priamo odvodené od miestneho mena *Malta.* A pretože sa slovo *Malta* končí na spoluhlásku *t* pred pádovou príponou *-a,* používame tu pri utvorení obyvateľského mena príponu *-an: Malt-: Maľan* (s alternáciou *t/ť*). Podľa toho sa mala podoba *Maľan* použiť aj v uvedenej vete: *Takýto uzol je charakteristický pre M a ľ a n o v.*

L. Dvonč

O jeden a pol minúty. — M. Š-ová z Kluknavy, okr. Spišská Nová Ves: „Keď v rádiu hlásia, koľko je hodín, často napríklad povedia ‚O jeden a pol minúty bude sedem hodín.' Pretože minúta je ženského rodu, myslím si, že by sa malo správne hovoriť o jednu a pol minúty bude sedem hodín. Informujte ma písomne, ako je to správne."

Odpoveď: V danom prípade sa stretávame so zloženou číslovkou, ktorá sa skladá z určitej základnej číslovky *jeden* a zo zlomkovej číslovky *pol.* Podobne sú zložené číslovky *dva a pol, tri a pol, štyri a pol, päť a pol* atď.; *jeden a štvrť, dva a štvrť, tri a štvrť, štyri a štvrť, päť a štvrť* atď. Ale nastolený problém sa týka len zložených čísloviek *jeden a pol, dva a pol.* Ide totiž o to, či sa číslovky *jeden* a *dva* vo výrazoch, ako je *jeden a pol minúty, dva a pol hodiny,* majú podľa rodu zhodovať s rodom podstatného mena, ktoré číselne určujú.

Základné číslovky *jeden* a *dva,* ak samy určujú podstatné meno, majú podobne ako prídavné mená tvar toho rodu a pádu ako príslušné podstatné meno. Hovoríme a píšeme: *jeden strom, jedna minúta, jedno drievko; dva stromy, dvaja chlapci, dve minúty (drievka); z jedného stromu, na jednom strome, pod jedným stromom, z dvoch mládencov (kníh, jabĺk), s dvoma chlapcami (minútami, mestami)* atď. Ale ak číslovky *jeden* a *dva* sú časťou zloženej číslovky, zväčša sa používajú v nemennej (meravej) podobe *jeden, dva.* Bez ohľadu na rod určovaného podstatného mena vravíme a píšeme: *dvadsaťjeden ľudí (kníh, miest), dvadsaťdva ľudí (kníh, miest).* Číslovku *dvadsaťjeden* neskloňujeme, napr. *od dvadsaťjeden žiakov, k dvadsaťjeden zošitom, o dvadsaťjeden stranách, s dvadsaťjeden kartami.* Len pri podstatných menách, ktoré označujú mužské osoby, stáva i zhodný tvar *jedenadvadsiati,* napr. *jedenadvadsiati vojaci,* ktorý sa riadne skloňuje. Číslovku *dvadsaťdva* alebo neskloňujeme, alebo skloňujeme a píšeme ako dve slová *dvadsiati dvaja — dvadsiatich dvoch, dvadsiatim dvom, o dvadsiatich dvoch, s dvadsiatimi dvoma.* Podobne je to aj pri iných zložených číslovkách, ktorých poslednou časťou sú číslovky *jeden* a *dva (tridsaťjeden, štyridsaťjeden* atď., *tridsaťdva, štyridsaťdva* atď.; *stojeden, stodva* atď.).

S jednotným a neskloňovaným tvarom základnej zloženej číslovky typu *dvadsaťjeden, dvadsaťdva* možno dobre porovnať zložené číslovky typu *jeden a pol, dva a pol.* Aj keď sa píšu ako tri slová, tvoria významový celok, a preto sa v nich nemení ani číslovka *jeden* ani číslovka *pol.* Hovoríme a píšeme: *jeden a pol roka, jeden a pol minúty, jeden a pol jablka; dva a pol roka, dva a pol minúty, dva a pol jablka.* Zložené číslovky typu *jeden a pol, dva a pol* sa neskloňujú, napr. *o jeden a pol jablku, s dva a pol percentom.* Je to obratnejšie a zodpovedá to ich abstraktnejšiemu číselnému významu.

Výrazy *jeden a pol minúty, dva a pol minúty* skloňujeme takto: 1., 2. a 4. p. *jeden a pol minúty (dva a pol minúty),* 3. p. *k jeden a pol minúte (k dva a pol minúte),* 6. p. *pri jeden a pol minúte (pri dva a pol minúte),* 7. p. *s jeden a pol minútou (s dva a pol minútou).*

Podľa našich poznámok veta *O jeden a pol minúty* (= 4. p.) *bude sedem hodín* je správna.

G. Horák

Maškarný ples nebol nanič. — F. M. z Trenčianskeho Jastrabia, okres Trenčín: „Pri jednej priateľskej besede sme hodnotili tohoročné maškarné plesy. Predtým bol maškarný ples v susednej obci. Jeden z mojich kamarátov hodnotil ples takto: ‚Počul som, že ten maškarný ples nebol nanič.' Ja mu hovorím: Tak bol dobrý. Ale on a ostatní dvaja tvrdili, že podľa jeho vyjadrenia bol ples zlý. — Kto mal pravdu: ja, alebo moji priatelia? Odpovedzte nám písomne, lebo sme sa stavili."

Odpoveď: Významová platnosť problematického výrazu závisí od toho, či ho berieme ako jedno slovo, alebo ako dve slová.

Výraz (slovo) *nanič* sa používa vo funkcii prídavného mena, napr.: *nanič práca, nanič látka, nanič človek.* Nezhodné prídavné meno *nanič* má význam „zlý — zlá — zlé". Naproti tomu výraz *na nič* (dve slová) sa používa ako predložkový výraz, napr. *Na nič* (porov. na to, na neho, na túto dedinu) *sa už nepamätal.*

V spojení so slovesom *byť* možno použiť nezhodné prídavné meno *nanič,* ale aj predložkový výraz *na nič.* Napríklad 1. *Kabát je už nanič* (= zlý, zodratý, roztrhaný); 2. *Veď ten kabát ti je už na nič* (= na nič ho nemôžeš použiť, už ho nepotrebuješ). Práve preto tu môže dôjsť k sporu a potom i k stávke, ako sa to stalo v našom prípade. Keď povieme a napíšeme: 1. *Maškarný ples bol nanič,* vyslovíme o príslušnom plese že bol zlý (prítomní sa nezabavili do vôle), a naopak, keď povieme 2. *Maškarný ples nebol nanič!* vyslovíme, že ples bol dobrý, ba výborný (porov. *To nie je zlá polievka!*). Naproti tomu predložkový výraz *na nič* v spojení so slovesom *byť* používame len v negatívnej vete *Ten maškarný ples nie je (nebol) na nič.* Túto vetu, ktorá má význam „Ten maškarný ples bol zlý", chápeme ako protikladnú k vetám typu *Ten maškarný ples je na niečo* (obveselenie, potešenie atď.). Zmysel vety, o ktorú išlo priateľom z Trenčianskeho Jastrabia, sa pozmení podľa toho, či je v nej predložkový výraz *na nič* alebo nezhodné prídavné meno *nanič.* Vety 1. *Ten maškarný ples nebol nanič!* (= bol dobrý) a 2. *Ten maškarný ples nebol na nič* (= bol zlý) sa pri ústnom realizovaní odlišujú aj intonačne. Prvá veta sa vysloví ako zvolacia s intonačne zdôrazneným slovom *nebol,* naproti tomu v druhej vete sa zdôrazní predložkový výraz *na nič.*

V danom prípade jednoznačnosť vety v jej zvukovej (hovorenej) podobe závisí od intonácie a v písanej podobe od toho, či problematický výraz napíšeme ako jedno slovo *(nanič),* alebo ako dve slová *(na nič).*

Z našej úvahy vychodí, že obe stránky mohli mať pravdu. Hovoriaci chápal problematický výraz ako *na nič,* naproti tomu počúvajúci ho bral ako *nanič.* Daný prípad je peknou ukážkou toho, že niekedy na dosiahnutie jednoznačnosti výrazu treba mať (poznať) obidve jeho podoby — hovorenú i písanú. A tak keď sa dvaja alebo niekoľkí v takýchto prípadoch pohádajú, musia svoje tvrdenie doplniť aj písomným záznamom vety (výrazu). Veta *Ten maškarný ples nebol nanič,* ako sa uvádza v liste, má význam „Ten maškarný ples bol dobrý." Ide o expresívnu, citovo príznakovú vetu.

G. Horák

Keňa — Kenya. — F. P. zo Sliača: „Už dlhší čas sa pozastavujem nad čudným spôsobom pomenovania afrického štátu Kénia v našich novinách. Tento štát, ktorý sa nazýva anglicky Kenya, nemecky Kenia, česky Kénye, sa v slovenčine zdeformoval na Keňu."

Odpoveď: Prepisovanie názvu *Kenya* na *Keňa* naozaj začala uskutočňovať ako

prvá naša denná tlač — slovenská, ale i česká (dôsledne napr. denník Pravda), v poslednom čase sa však výslovnosť Keňa ujíma aj v rozhlase. Nemožno však povedať, že by pri tomto prepisovaní, resp. výslovnosti išlo o deformáciu pôvodného názvu, príp. dokonca o premenovanie štátu. Ide iba o zmenu písania a v súvislosti s tým aj o zmenu vo výslovnosti názvu jedného z mladých afrických štátov.

Spôsob písania, ktorý bol zaužívaný u nás donedávna, teda *Kenya,* bol totiž prevzatý z angličtiny. V tomto spôsobe písania sa využilo písmeno *y* na označenie mäkkosti predchádzajúceho písmena *(n)* v slabike *-ňa.* V angličtine niet takej hlásky, ktorá by zodpovedala nášmu mäkkému *ň.* Domáci obyvatelia krajiny (Kene) však vyslovovali keňa s mäkkým *ň.* V angličtine je mäkké *ň,* pravda, cudzím prvkom v systéme a keď ho chceli v angličtine aspoň v rámci možností zaznačiť v písme, využili na to pomocný prostriedok — písmeno *y.* Takýto spôsob „vypomáhania si" v jazykoch sa podľa potreby a možností obvykle používa. Pravdaže, nejde tu v anglickom pravopise o systém, tak ako to je v maďarčine (mäkké *ň* sa tu označuje ako *ny,* mäkké *ď* ako *gy* a pod.). Z toho vyplýva, že v angličtine má názov *Keňa* dvojslabičnú výslovnosť. Anglický výslovnostný slovník *English Pronouncing Dictionary* (London — New York 1960) od D. Jonesa zaznamenáva na str. 268 výslovnosť názvu *Kenya* takýmito dvoma spôsobmi: 'ki:njə a 'kenjə. Pritom sa v poznámkach o spôsobe transkripcie na začiatku diela uvádza, že písmeno *j* označuje mäkkosť predchádzajúcej hlásky. (Podobne je to s anglickým písaním a výslovnosťou názvu *Tanganika:* na str. 461 spomínaného slovníka sa výslovnosť anglického *Tanganyika* transkribuje takto: tæŋgə'nji:kə alebo tængænji:kə.) Dvojslabične, teda keňa, vyslovoval názov svojej krajiny aj študent medicíny v Brne P. Mumira, s ktorým sme mali možnosť pri jednej príležitosti hovoriť.

Pri novom zaznačovaní *(Keňa)* sa teda pôvodné domáce (domorodé) znenie názvu krajiny zapisuje v slovenčine domácimi grafickými prostriedkami (diakritickým znamienkom — mäkčeňom — nad príslušným písmenom). Písaná podoba názvu tak zodpovedá jeho hovorenej podobe, spôsobu výslovnosti. Je to tým dôležitejšie, že doterajší spôsob písania, teda anglický, zvádzal k nesprávnemu vyslovovaniu: *y* sa totiž nepokladalo iba za grafický prostriedok, akým malo byť, ale za hlásku, preto sa názov vyslovoval ako kenija (kénija), teda trojslabične, kým správne sa má vyslovovať dvojslabične: keňa.

Nejdeme sa rozpisovať o tom, ako sa názov *Keňa* vyslovuje v ostatných svetových jazykoch — v nemčine, vo francúzštine, v ruštine. Aj výslovnosť v uvedených jazykoch bola, resp. je ovplyvnená anglicky písanou podobou *Kenya.* Odlišná výslovnosť spomínaného názvu v uvedených jazykoch však vôbec neznamená, že sa má aj výslovnosť, resp. pravopis v slovenčine držať podľa nich. Pri slovenskom spôsobe písania názvu *Keňa* nám ide o to, aby písaná podoba v tomto prípade čo najviac zodpovedala pôvodnému domácemu zneniu názvu. Nový spôsob zaznačovania mena *Keňa* sa teda opiera o poznanie pôvodných domácich výslovnostných pomerov a je prirodzeným dôsledkom uplatňovania zásad, ktorými sa v slovenčine spravujeme pri prepisovaní takýchto cudzích názvov.

Na záver pripomíname, že meno *Keňa* sa svojím zakončením na *-a,* pred ktorým je mäkká spoluhláska *(ň),* zaradilo v slovenčine do skupiny podstatných mien skloňovaných podľa vzoru *ulica;* má teda takéto tvary: gen. *Kene,* dat.-lok. *(o) Keni,* akuz. *Keňu,* inštr. *Keňou.* Pre odvodzovanie ďalších výrazov od mena

Keňa bude za základ slúžiť podoba *Keň- (ken-)*. Obyvateľské meno utvoríme pomocou prípony *-an: Keňan,* prídavné meno pomocou prípony *-ský,* pred ktorou sa mäkké *ň* nahradí tvrdým *n: kenský.*

J. Kačala

Volať (sa) a nazývať (sa). — A. S-ová z Čane, okr. Košice: „Vysvetlite mi, prosím, význam slovies volať a nazývať. Podľa mňa správne sa povie nazývať, a nie volať. Sloveso volať má sa používať iba vtedy, keď niekoho voláme, napr. Poď sem! Je to tak, alebo sa mýlim?"

Odpoveď: Sloveso *volať* poznajú na celom Slovensku. Povieme *V o l a l i ho (zavolali) ho dnu; V o l á m ťa už hodinu; N e v o l a j t e ho, keď nechce ísť.* Ale nedokonavé sloveso *volať,* ktoré má predponové dokonavé protiklady *zavolať, povolať, privolať, vyvolať — vyvolávať, odvolať — odvolávať* atď., nepoužívame len vo význame „dať ústne alebo iným znakom najavo, aby niekto šiel k hovoriacemu", ale aj vo význame „označovať niekoho menom". *V o l a j ú ho Adam* to je toľko ako „Menujú ho (menuje sa) Adam".

Pisateľka listu sa domnieva, že vo význame „menovať sa, nosiť meno" sa má používať iba sloveso *nazývať sa.* Táto domnienka nezodpovedá našim zisteniam. Aj v tomto význame sa sloveso *volať, volať sa* používa veľmi často, ba častejšie ako sloveso *nazývať.* Možno povedať, že sloveso *volať (sa)* má v porovnaní so slovesom *nazývať (sa)* výraznú prevahu. V hovorovom štýle sa takmer vždy používa tu len sloveso *volať (sa): Ako sa voláš? Ako ťa volajú.* Sloveso *nazývať (sa)* vyznieva ako hľadanejšie alebo krajové.

Obidva rady viet sú teda správne, i vety 1. *Ako sa v o l á š; V o l á m e ho Jurko; V o l a j t e ma krstným menom!; Takéto slová sa v o l a j ú prevzaté* — i vety 2. *Ako sa n a z ý v a š; N a z ý v a m e ho Jurko; N a z ý v a j t e ma krstným menom!; Takéto slová sa n a z ý v a j ú prevzaté.* Rozdiel je len v tom, že vety prvého radu (v ktorých je sloveso *volať [saj)* znejú bežne, naproti tomu vety druhého radu (v ktorých je sloveso *nazývať [sa]),* znejú hľadanejšie, akoby odbornejšie.

V zmysle našej krátkej úvahy slovesá *volať (sa)* a *nazývať (sa)* sú rovnoznačné so slovesom *menovať (sa).* Možno poznamenať, že pisateľka vo svojom jazykovom vedomí azda dáva prednosť knižnejším slovám. Ako sa ukazuje v tomto prípade (ale tak je to vo väčšine prípadov), správne je nielen to, čo čítame v knihách a v tlači vôbec, ale zväčša i to, čo bežne (každodenne) hovoríme.

Napokon (vzhľadom na zemepisnú oblasť, v ktorej žije pisateľka listu) ešte treba upozorniť, že v niektorých našich nárečiach sloveso *nazývať (sa)* vo význame „menovať sa" používajú častejšie ako *volať (sa).* Aj v našom prípade môže ísť o vplyv nárečia.

G. Horák

Alexander Šimkovič

DIELO JÁNA ČAJAKA

Monografia zapĺňa tematickú medzeru vo výskume našej literárnej minulosti. Dosiaľ sa totiž nevenovala dostatočná bádateľská pozornosť dielu Jána Čajaka, ktoré už pre svoj pomerne veľký a dlhodobý čitateľský účinok by si ju bolo nesporne zaslúžilo. Práca Alexandra Šimkoviča sa usiluje čo najobjektívnejšie určiť Čajakovo miesto vo vývinovom procese slovenskej literatúry. Na podklade genézy Čajakovho diela, jeho názorovej orientácie a charakteristických znakov jeho poviedok dochádza Šimkovič k presvedčeniu, že Čajaka nemožno stavať do jedného radu s generáciou tzv. kritických realistov, i keď začal publikovať vlastne zároveň s nimi, ale že ideove i štruktúrne patrí Čajakova tvorba k tomu typu „ranorealistickej" prózy, ktorý je príznačný pre prechodné obdobie od romantizmu k realizmu. Táto originálna téza je doložená v monografii celkom vierohodne najmä kompozičnými rozbormi Čajakových próz.

Štúdia okrem toho odburáva doteraz zakorenený názor, že *Rodina Rovesných* je vrcholom Čajakových umeleckých úsilí a stavia na predné miesto niektoré poviedky a novely s dolnozemskou tematikou, ktoré Čajaka naozaj zbližujú s umeleckými tendenciami generácie tzv. kritických realistov.

Kniha svojou rozhľadenosťou a širokým rozborom prináša cenné podnety a poznatky pre sledovanie vývinového procesu slovenskej literatúry na prelome storočí.

VSAV 1964, strán 152, brož. Kčs 6,—.

František Poloczek

SLOVENSKÉ ĽUDOVÉ PIESNE IV

V socializme sa znovu rozrastá ľudová tvorivosť a nadväzuje na svojrázny charakter našej národnej kultúry. Teórie buržoáznej vedy, že v socializme sa ešte viac urýchli proces zániku ľudovej piesne, táto skutočnosť priamo vyvracia. Dielo, ktorého IV. zväzok predkladáme našim čitateľom, je dôkazom toho, že napriek všetkým negatívnym tvrdeniam sa naša ľudová pieseň zachová. Jej zbieraním a vydávaním zachraňujeme odkaz našej minulosti pre socialistickú prítomnosť. Naši hudobní umelci budú môcť takto vrátiť ľudu v novej forme to, čo si od neho požičali.

Edícia *Slovenské ľudové piesne* sa snaží nielen sprístupniť mnohé dosiaľ neuverejnené slovenské ľudové piesne širokej verejnosti, odborníkom a skladateľom, ale súčasne chce dať možnosť nahliadnuť zahraničným záujemcom, najmä folkloristom, do veľkého bohatstva ľudovej umeleckej tvorivosti Slovákov. Tak ako úspešne splnili svoju úlohu prvé tri zväzky *Slovenských ľudových piesní*, dúfame, že i IV. zväzok prijme naša verejnosť s uznaním.

Edícia prináša vedecké materiály slovenských ľudových piesní spôsobom lokálno-monografickým, a to tak, že vo svojich zväzkoch postupne prináša materiály z jed-

notlivých dedín, typických pre tú-ktorú hudobno-nárečovú oblasť. Štvrtý zväzok prináša materiály štyroch lokálnych piesňových monografií (Čičmany, Zuberec, Batizovce, Hrochoť). Každá z týchto monografií začína sa historicko-národopisným úvodom, rozborom piesňového materiálu z hľadiska hudobného, slovenského a dialektologického. Piesňový materiál je usporiadaný podľa príležitostí, pri ktorých sa spievajú, i podľa tematiky. Ďalšiu časť tvorí prehľadná tabuľka piesňového materiálu podľa obcí, nárečový slovníček a abecedný zoznam piesní. Publikácia má bohatý fotografický a grafický ilustračný materiál. Istotne sa stane ako reprezentačná publikácia vyhľadávanou aj našimi krajanmi v zahraničí.

VSAV 1964, strán 560, ruské, nemecké a anglické resumé, viaz. Kčs 50,—.

SLOVENSKÁ REČ, časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 29, 1964, číslo 4. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Mária Kurišová. Technická redaktorka Magdaléna Macová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé čísla Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II/3. — V-15*41214

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964

Kčs 4,—